

กฎหมายโบราณเช่นนี้ ทำให้เชื่อได้ระดับหนึ่งว่า “การเผาไร่” ที่หลายคนคิดว่าเป็นการกระทำที่ก่อให้เกิดความเสียหายแก่พื้นที่ป่าบนภูเขา ทั้งนี้เนื่องจากปัจจุบันเราขาด “องค์ความรู้และภูมิปัญญาดั้งเดิม” เราจึงไม่อาจจะยอมรับโดยง่ายว่า “การเผาป่า” เป็นวิถีการทำไร่บนที่สูงและเป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านล้านนามาแต่อดีต คนล้านนามีความรู้ที่สั่งสอนกันสืบมาว่าเมื่อใดควรจะตัดเผาไร่ เมื่อใดยังไม่ถึงเวลาเผา วิธีการเผาไร่เป็นความรู้ส่วนหนึ่งของวิถีการผลิตของชุมชนโบราณ ปัจจุบันนี้ชาวละว้าและชาว ปกาเกอญอยังใช้วิธีเผาไร่อยู่คือ “ไร่หมุนเวียน” แต่คนพื้นราบปัจจุบันเรียกว่า “ไร่เลื่อนลอย” ซึ่งมีพื้นฐานคำอธิบายที่แตกต่างกันระหว่างคนทำไร่บนที่สูงกับคำอธิบายของคนพื้นราบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้

อรุณ หวายนคำ เล่าว่า ที่บ้านห้วยหินลาดใน อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย เป็นหมู่บ้านชาวปกาเกอญอหรือกะเหรี่ยงอพยพมาตั้งถิ่นฐานในหุบเขาที่มีห้วยหินลาดไหลผ่าน ประมาณ 100 กว่าปี การเผาป่าหรือการทำไร่หมุนเวียนเป็นวัฒนธรรมการผลิตของชุมชนกะเหรี่ยงมาแต่โบราณว่า การเผาป่าคือการเผาซากพืชก่อนปลูกข้าวไร่ เมื่อเก็บเกี่ยวแล้วจะปล่อยให้พื้นที่นั้นกลับคืนสู่ความอุดมตามธรรมชาติประมาณ 7-10 ปี ก็จะวนกลับมาปลูกอีกครั้งหนึ่ง พวกเขาจะมีพื้นที่สำหรับหมุนเวียนครอบครัวย่าน้อย 4-5 ไร่ พื้นที่ไร่ก็ไม่เสียหายแต่อย่างใด ปัจจุบันรัฐเข้ามาจัดการพื้นที่สูง ไม่อนุญาตให้พวกเขาทำไร่แบบดั้งเดิม ทำให้ไม่อาจจะทิ้งพื้นที่ให้กลับคืนสู่ความอุดมได้ พวกเขามีพื้นที่แห่งเดียว ปลูกพืชตลอดปี บางแห่งรัฐสนับสนุนให้ปลูกพืชเชิงเดี่ยวหรือชนิดเดียว ต้องใช้ปุ๋ยเคมีช่วย ทำให้ดินเสื่อมสภาพ นับว่าการทำไร่แบบใหม่ไม่สอดคล้องกับองค์ความรู้ภูมิปัญญาดั้งเดิมของปกาเกอญอและชาวล้านนา

การทำไร่หมุนเวียนจะถางป่าหรือไร่เหล่าแล้วทำการเผาเศษซากพืช ก่อนที่จะเพาะปลูก โดยไม่มีการไถหรือเตรียมดิน พืชหลักของไร่หมุนเวียนคือข้าว เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตในรอบปีเรียบร้อยแล้ว จะปล่อยให้พื้นที่นั้นคืนสู่ความอุดมตามธรรมชาติ ปล่อยให้ไร่เหล่า ประมาณ 7-10 ปี จึงจะวนกลับมาใช้ไร่แปลงเดิม¹⁶²

ไร่หมุนเวียนจะปลูกพืชอื่นลงไปด้วยกับข้าวไร่ ได้แก่ พืชอาหารที่มีลำต้นเป็นเถาเลื้อย เช่น พัก แดง บวบ พืชไร่รากเป็นหัว เช่น เผือก มันต่าง ๆ พืชใช้ใบและต้นเป็นน

¹⁶² อรุณ หวายนคำ “บ้านห้วยหินลาดใน คนกับป่า เคยพึ่งพา ยังผูกพัน” จุลสารสานใจคนรักป่า เล่มที่ 47 (กรกฎาคม-สิงหาคม 2544) หน้า 26-27.

อาหาร เช่น ผักต่าง ๆ พืชที่ใช้ผลหรือเมล็ด เช่น พริก กล้วย ข้าวโพด พืชจำพวกถั่ว รวม
ทั้งพืชป่าที่ขึ้นเองตามธรรมชาติ

โลกที่ไร่

การละเมิดที่ดินที่เป็นสิทธิของผู้อื่นนั้น ผู้ละเมิดมีความผิดเช่นเดียวกับการโลก
หรือขยายเขตที่บ้านและที่นา กฎหมายกำหนดความผิดไว้หลายสถาน

มังรายศาสตร์ว่า ผู้ใดลักขยายแดนไร่ของตนล้ำเข้าไปในเขตไร่ของผู้อื่น ให้
วัดดูว่ามีเนื้อที่หายไปมากน้อยเพียงใดเสียผลประโยชน์ที่หายไปเนื่องจากไม่ได้ปลูกพืช
ให้คิดค่าที่ดินวาละ 1 เงิน ชดใช้ 3 เท่า ถือเสมอโทษลักตัดฟันไร่ของผู้อื่น “ผู้ใดลัก
ควาก(ขยาย)เอาที่ไร่ท่าน เสียของไร่เท่าใด หื้อวา(วัด)ดู แล้วใช้ค่าที่(ดิน)ว 1 เงิน ใช้
3 เท่า เท่าลักตัดไร่ไร่ท่านเสีย”¹⁶³

กฎหมายวัดกาศา ว่า ผู้ใดโลกหรือย้ายหลักเขตแดนที่นาของผู้อื่น แม้นย้ายไป
เพียงหนึ่งศอกหรือหนึ่งคืบ หรือย้ายไปจากเดิมเท่าเส้นผม ผู้ลักมีโทษหนัก ผู้นั้นจะเป็น
ปรตเฝ้าเสานินนานหนึ่งกับ “ผู้ใดโลกด้วยแผ่นดินนาท่านคือว่า ลักย้ายที่แดนหลักหิน
มาตราศอก 1 กะดี คืบ 1 กะดี ลงสุดไปเท่าเส้นผมกะดี เป็นหนัก จักเป็นผู้ผิด เป็นผิด
(ปรต)เสานินอยู่ในแผ่นดินที่นั้น เสียกับ 1”¹⁶⁴

เครื่องไร่ครวสวนกับสัตว์

การอยู่ร่วมกันในชุมชนหรือหมู่บ้าน ชาวบ้านจะเลี้ยงสัตว์เกือบทุกครอบครัว
เพื่อใช้งานและใช้เป็นอาหาร และเพื่อใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ ได้แก่ ช้าง ม้า วัว ควาย
หมู เป็ด ไก่ ฯลฯ สัตว์เหล่านี้ถ้าเจ้าของไม่ดูแลให้ดี สัตว์จะไปกินพืชผลในไร่สวนและ
ข้าวในนาของเพื่อนบ้าน ซึ่งผู้เสียหายจะต้องเรียกค่าปรับจากเจ้าของสัตว์เลี้ยงรวมทั้ง
บางครั้งต้องทำพิธีเซ่นไหว้ “เสื่อนา” “เสื่อไร่” และขอขมาต่อเจ้าของที่ดินนั้น ๆ ด้วย

มังรายศาสตร์ ว่า สัตว์และวัวควายที่เจ้าของไม่ดูแลปล่อยให้ลงกินของในไร่
ของผู้อื่น ให้ชดใช้ของในไร่ที่เสียหาย ส่วนไร่ที่ถูกทำลายไป ให้ชดใช้ 10 เงิน “มิ
สัตว์วัวควายลงกินของไร่ เสียเท่าใด หื้อมันใช้เท่านั้น และค่าของ(ไร่)ที่มัน(วัวควาย)
ตัดนั้น หื้อมันใช้ค่า 10 เงิน”¹⁶⁵

¹⁶³ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน. โบราณหน้า 83, หน้า 68.

¹⁶⁴ กฎหมายวัดกาศา. หน้า 39 (พินิจ เล่ม 6.)

¹⁶⁵ เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

ผู้ใดไม่ดูแลวัวควายให้ดี วัวควายเข้าในสวนของผู้อื่น เสียหายพืชผลในสวน “เครื่องสวน” มากน้อยเพียงใดให้ชัด “วัวควายเข้าสวนท่าน เสียเครื่องสวนเท่าใด หื้อใช้เท่านั้น” ¹⁶⁶

สวน

เนื่องจากที่ดินในล้านนาเป็นที่ราบลุ่มและภูเขาดังกล่าวมาแล้ว คำว่า “ไร่” และ “สวน” ในความคิดของชาวล้านนาอาจจะหาคำจำกัดความได้ชัดเจนได้ไม่มากนัก แต่ก็พบคำนี้ปรากฏในกฎหมายโบราณหลายฉบับที่เขียนคำว่า “ไร่” และ “สวน” ปะปนกัน มังรายศาสตร์ฉบับนอทอง กล่าวว่า “ ลักข้าวป่าในไร่นาสวน ถือค่า 1 พัน เลี้ยวเงิน ไหม 3 เท่า” (นอทอง บล 87 น 56 / 10) พืชผลในสวนกับในไร่อาจจะใกล้เคียงกันหรืออาจจะแตกต่างกันและคนโบราณรับรู้และทราบกันดีจนไม่ต้องบันทึกไว้พืชผลใดเป็นสวนหรือไร่ ที่เห็นได้ชัดเจนคือ ต้นเหมี้ยง เมื่อบันทึกจะรวมกับพืชผลทั่วไปที่ไม่ใช่ ข้าว ซึ่งผลิตจากที่ดินนาแน่นอน แต่เหมี้ยงโดยทั่วไปเป็นพืชไร่บนที่สูง เรียกว่า “สวนเหมี้ยง”

กฎหมายกล่าวถึงของในไร่และในสวนปะปนกันไป แต่ค่าปรับในการละเมิด ตัดต้นไม้ในสวนในไร่จะคิดค่าปรับตามอายุของต้นไม้ เช่น ต้นไม้มีผลหรือยังไม่มีผล ถ้าต้นไม้มีผลแล้วหรือกำลังติดผลแต่มีคนตัดทิ้งต้องเสียค่าปรับแพง ได้แก่

หมาก พรวัว เหมี้ยง ต้นกล้วยบ้าน ต้นกล้วยป่า อ้อย ผักกาด หอม(หอมบัว) กระเทียม (นอทอง บล 90 น 58 /11)

กฎเกณฑ์ร่วมในการทำนา สวน ไร่

ในแต่ละชุมชนเพื่อสะดวกในการควบคุมดูแลกิจกรรมของสมาชิกในชุมชนนั้น ๆ กฎระเบียบต่าง ๆ จะถูกกำหนดขึ้นร่วมกันหรือคนที่มีอำนาจอาจจะกำหนดขึ้นเพื่อป้องกันการละเมิดหรือเพื่อใช้เป็นแนวทางในการตัดสินกรณีพิพาทในชุมชน เช่น การละเมิดสิทธิของปัจเจกและสิทธิร่วมของชุมชน ในการทำนา สวน และไร่ เนื่องจากอาจจะมีกรณีพิพาทเกี่ยวกับการที่สัตว์เลี้ยง เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย และช้าง ซึ่งเป็นสัตว์เลี้ยงจำเป็นในชุมชนเกษตรกรรมในสมัยนั้น สัตว์เหล่านี้จะไปรบกวนหรือทำลายข้าวในนา พืชในไร่หรือสวนซึ่งทรัพย์สินส่วนบุคคล ทำให้เกิดกรณีพิพาทเสมอ ๆ ข้อตกลงหรือกฎเกณฑ์จึงถูกกำหนดขึ้นร่วมกันดังนี้

กรณีทำนาและไร่อยู่ใกล้หนทางที่คนหรือสัตว์เดินผ่าน จะต้องเว้นพื้นที่ไว้เป็นทางให้สัตว์คือช้าง ม้า วัว ควายเดินผ่านได้โดยสะดวก ทางเดินขนาดกว้าง 1.5 วา

¹⁶⁶ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดมณีเงินทอง ใบลานหน้า 19 หน้า 20.

สำหรับ วัวและควาย ส่วนทางเดินสำหรับช้างและม้า ให้กว้าง 3 วา ความช้างและผู้ขี่ม้าผ่านพื้นที่เกษตรใกล้ทางเดินนี้ต้องกำกับช้างม้าห้ามมิให้ลงกินพืชผลในนาและไร่ ถ้าช้างม้าลงกินข้าวหรือพืชผลของท่านให้ความช้างจ่ายค่าเสียหาย ถ้าความช้างยากจนหาเงินชดใช้ไม่ได้ ต้องให้เจ้าของช้างหรือม้าชดใช้ค่าเสียหายแทน เพราะว่าความช้างเป็นข้าทาสของเจ้าของช้างและม้า¹⁶⁷

ความช้างปล่อยช้างม้าใกล้ที่นาและไร่ของท่านประมาณ 1000 วา ช้างกินพืชผลเสียหายต้องชดใช้ ถ้าหากช้างม้าปล่อยไว้ไกลจากที่นาไร่เกิน 1000 วา ให้เจ้าของบอกแก่ความช้างให้ปล่อยช้างม้าไกลกว่านั้น ช้างม้ายังมากินพืชผลในนาไร่ได้ ให้ความชดใช้ค่าเสียหาย แต่ถ้าเจ้าของพื้นที่ไม่บอกแก่ความให้ปล่อยไกลออกไปกว่าพันวา และช้างม้ามากินข้าวหรือพืชผล ความช้างไม่ต้องจ่ายค่าชดเชย เพราะความช้างไม่ทราบว่ามีที่นาไร่ มันปล่อยสัตว์ไกลมากแล้ว แต่สัตว์มันร้ายมากินของในไร่นาท่าน “เจ้าไร่เจ้านาอย่าบอกความช้างให้อรุ้งแจ้งดีดี ก็อย่าว่าหรือด้วยความช้าง เหตุเพราะมันไม่รู้ หากปล่อยช้างทางไกลแล้ว สัตว์หากร้ายเองจึงออกมากินข้าวแล” “ถ้าว่าช้างลงกินข้าวที่ทางใด หื้อเจ้านาเจ้าสวนด่าร้องหื้อหนี อย่ากะอย่ายิง อย่าฟันอย่าแทง หื้อบอกแก่เจ้าของช้าง ไปเอาช้างมันเสีย แล้วว่าหื้อมันเอาไปเลี้ยงเสียที่ไกล ๆ ช้างเข้าไร่นาสวนผู้ใด ผู้ใดกะยิงฟันแทงช้างป่วยเจ็บเสียร้ายนัก หื้อเอาค่าเจ็บป่วย 110 เงิน แล้วหื้อมันยาหื้อหาย หรือว่าช้างเสียของคร(อวัยวะ)ตาบอดหูขาด หื้อตัดศีรษะมันเสีย เพราะว่าช้างนี้เป็นเฉลิมเจริญบ้านเมืองทำวพญามหากษัตริย์เป็นที่เจริญแล”¹⁶⁸

¹⁶⁷ มังรายศาสตร์ นอตอง ไบลานหน้า 94 หน้า 60

¹⁶⁸ เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

บทที่ 4

การจัดการทรัพยากรน้ำ ในชุมชนล้านนา

ระบบเหมืองฝาย เป็นตัวอย่างของชุมชนผู้ใช้น้ำร่วมกัน สมาชิก “ชุมชนผู้ใช้น้ำ” จากเหมืองฝายเดียวกันโดยทั่วไปประกอบด้วยคนจากหลายสิบหมู่บ้าน จำนวนชาวนาที่เป็นสมาชิกของชุมชนนี้อาจจะมีจำนวนร้อย พันหรืออาจจะถึงหมื่นคน เช่น ฝายแม่น้ำแม่แตง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ จะมีฝายที่ต้นน้ำแม่แตงในเขตอำเภอแม่แตง ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ ประมาณ 40 กม. น้ำจากเหมืองฝายนี้จะไหลผ่านอำเภอต่าง ๆ 5 อำเภอ ได้แก่ อำเภอแมริม อำเภอเมือง และไหลลงไปทิศใต้ผ่าน อำเภอหางดง และอำเภอสันป่าตอง ซึ่งอำเภอสันป่าตองอยู่ห่างจากเมืองเชียงใหม่ประมาณ 40 กม. รวมความยาวของเหมืองฝายนี้ประมาณ 80 ถึง 100 กม. สมาชิกผู้ใช้น้ำมีจำนวนถึงหมื่นคน เหมืองฝายจึงเป็นของชุมชนผู้ใช้น้ำที่มีจารีตประเพณี กฎเกณฑ์และบทลงโทษในกฎหมายที่สะท้อนถึง “สิทธิร่วม” ของชุมชนทั้งหมด

สิทธิร่วมของชุมชนผู้ใช้น้ำ

ในที่นี้ ขอยกตัวอย่างของการศึกษา “จารีตของชุมชน” ที่สัมพันธ์กับสิทธิชุมชนที่เรียกว่า “สิทธิร่วม” (Community Rights) ของชุมชนผู้ใช้น้ำเพื่อการเกษตร หรือระบบเหมืองฝายของล้านนา เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ของล้านนาเป็นภูเขา น้ำจะไหลจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำชาวนาจึงช่วยกันกันน้ำไว้เป็นทำนบแล้วขุดเหมืองให้น้ำไหลเข้าสู่พื้นที่นาในที่พื้นราบ การกันน้ำเช่นนี้เป็นภูมิปัญญาของชาวลัวะดั้งเดิมในอดีตนานมากกว่าพันปีมาแล้ว พวกเขาบ้านรู้จักวิธีท่อน้ำและทำนาขั้นบันไดตามภูเขามานานแล้วอาจจะก่อนที่ชาวยวนจะอพยพมาอยู่ร่วมด้วย ตำนานพระเจ้าเลียบโลกกล่าวว่า พวกเขารู้จักการทำระหัดวิดน้ำจากลำน้ำปิง เรียกว่า “หลุก”¹⁶⁹

แก่งเหมืองแก่งฝาย และ ขำน้ำหล่อ

ระบบเหมืองฝาย มีระเบียบแบบแผนในการใช้น้ำร่วมกันและถือปฏิบัติสืบต่อกันมา หลายร้อยปี ผู้ควบคุมการจ่ายน้ำและดูแลเหมืองฝายคือ “แก่งฝาย” “นายฝาย” และ “แก่งเหมือง” ซึ่งได้รับเลือกตั้งจากชาวนา หรือ “ลูกฝาย” ทุกคนลงมติเลือกชาวนาคนใดคนหนึ่งเป็นแก่งฝาย สมาชิกจะเลือกโดยพิจารณาจากระบบอาวุโสและคุณธรรมเป็นหลัก

¹⁶⁹ หนังสือตำนานพระเจ้าเลียบโลก ที่ระลึกงานทำบุญคล้ายวันเกิดครบ 75 ปี ท่านเจ้าคุณพระสุพรหมยานเถร วัดตะโปธาราม (จำเปิง) อำเภอเมือง เชียงใหม่ 2541.

แก่เหมืองแก่ฝายจะได้รับ “สิทธิพิเศษ” คือค่าตอบแทนเป็นแรงงาน กล่าวคือแก่เหมืองฝายไม่ต้องหาวัสดุมาตีฝายหรือลงแรงซ่อมฝายในแต่ละปี เมื่อเสร็จสิ้นการทำนาลูกฝายจะขนข้าวมาใส่ยุ้งให้ “แก่เหมืองฝาย” ทุกคนตามจำนวนที่นาหรือตามข้อตกลงร่วมกัน เรียกว่า “ค่าน้ำ” หรือ “ข้าวน้ำหล่อ” คำว่า “น้ำ” หมายถึง น้ำที่ชาวนาได้รับจากเหมืองฝายในการทำนา คำว่า “หล่อ” แปลว่า เหลงไป ชาวนาทุกคนจะนำข้าวน้ำหล่อกลับมาเทรวมกันให้แก่เหมืองแก่ฝาย ถือเป็นค่าตอบแทนที่แก่เหมืองฝายดูแลการจัดสรรน้ำในการทำนาตลอดฤดูทำนา

การจัดการเรื่องเหมืองฝาย นอกจากแก่ฝายและแก่เหมืองแล้วยังมีผู้ช่วยดูแลการใช้น้ำอีก 2 คน คนแรกเรียกว่า “ลำนนา” คำว่า “ลำน” หมายถึง ผู้ป่าวประกาศ ลำนนาจะประกาศให้ชาวนาทุกคนเตรียมตัวทำนา เช่น เตรียมหาอุปกรณ์ตีฝาย เมื่อฤดูทำนามาถึงและตีฝายแล้วคนที่ตรวจตราการใช้น้ำจากเหมืองฝาย เรียกว่า “เลียบน้ำ” คำว่า “เลียบ” หมายถึง ตรวจตรา

แก่เหมืองแก่ฝายจะจัดสรรข้าวหรือเงินให้กับผู้ช่วยทุกคน ปัจจุบันนี้การให้ข้าวน้ำหล่อหลายหมู่บ้านได้เลิกไปแล้ว แต่เปลี่ยนมาจ่ายเงินแทนตามจำนวนที่นา ในเขตอำเภอสันป่าตอง เชียงใหม่ ชาวบ้านผู้ใช้น้ำจากฝายในแม่น้ำขาน จ่ายค่าน้ำไร่ละ 10-20 บาทต่อปี เงินจำนวนนี้เมื่อแบ่งกันแล้ว บางแห่งมีเงินเหลือก็เก็บรวบรวมไว้เป็นทุนสำรองสำหรับซ่อมเหมืองฝายต่อไป ในอดีตข้าวน้ำหล่อชาวนาจะเสียให้เจ้าเมือง ส่วนหนึ่งจะถูกส่งให้กับฉางหลวงในเมืองหลวง ถือว่าเป็น “หน้าที่” ของชาวนาที่ต้องจ่ายค่าข้าวน้ำหล่อคล้ายกับเสียภาษีให้กับบ้านเมือง ข้าวน้ำหล่อที่เจ้าเมืองเรียกเก็บปัจจุบันหายไปจากจารีตดั้งเดิมของชุมชนล้านนาแล้ว หลังจากที่ทางราชการเปลี่ยนแปลงการเก็บภาษีจากผลิตผลมาเป็นเงินแทน มีหลักฐานที่กล่าวถึงภาระหน้าที่ของชุมชนที่ต้องเสียภาษีเป็นผลิตผลในกฎหมายเมืองน่านดังนี้

พระราชกฤษฎีกาเมืองน่าน บันทึกว่า ในปี พ.ศ. 2435 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตามจารีตประเพณีหรือกฎหมายของเมืองน่านกล่าวถึง ผู้ปกครองเมืองน่านให้แจ้งไปยังเจ้าเมืองหินซึ่งเป็นเมืองในเขตปกครองของเมืองน่านว่า ให้เจ้าเมืองหินส่งข้าวให้ฉางหลวงที่เมืองน่าน เรียกว่า “ข้าวหล่อ” โดยทุกครัวเรือนในเมืองหิน ครัวเรือนละ 2 ต่าง (ตางเป็นกระบุงดวงข้าวสมัยโบราณ ประมาณ 1/2 ถัง) เช่นเดียวกับจารีตที่ชาวนาเอาข้าวไปให้กับแก่เหมืองแก่ฝายในปัจจุบัน ข้าวหล่อนี้ชาวบ้านเสียเป็นภาษีที่บ้านเมืองดูแลหรือจัดสรรน้ำในการทำนาแต่ละปี

ตามบันทึกนี้เมืองหินจะได้ข้าวหล่อจากชาวบ้านหมู่บ้านต่าง ๆ จำนวน 15 หมู่บ้าน จำนวนข้าวหล่อทั้งสิ้น 746 ต่าง จำนวนครอบครัวในเมืองหินมี 373 ครัว ผู้ปกครอง

ครองเมืองนานให้เจ้าเมืองหินแบ่งผลประโยชน์จากข้าวโดยแบ่งเป็น 3 ส่วน ให้ส่งเข้า
ฉางหลวง 2 ส่วน อีกส่วนหนึ่งให้เป็นข้าวของเมืองหิน ดังความว่า

ณ วัน 3 เดือน 3 ขึ้น 10 ค่ำ สกราช 1254 (พ.ศ. 2435)
ตัว ปีเตาสี หนังสือเจ้าพ่อพญาหลวงภักดีราชสมบัติเป็น
เกล้าเจ้าพ่อพญาทั้ง 4 เป็นประธาน แสนหลวงท้าวขุน
กุมมการ(กรรมการ)เมืองทุกคนเหนือฉางหลวงเมืองชุดน
บอกไปพญาเมืองหินแลท้าวขุนกุมมการทุกคนได้แจ้ง
บัดนี้ด้วยข้าวหล่อในน้ำ สกราช 1254 ตัว ปีเตาสีนี้ พระ
ราชอาญาโปรดว่า หื้อได้หล่อข้าวเรือน 2 ต่าง เมือง
หินทั้งมวลจักได้หล่อข้าว 746 ต่าง ผ่า 3 ส่วน ขึ้นมา
หล่อราชสำนัก 2 ส่วน เป็นข้าว 497 ต่าง ไว้กับเมืองหิน
ส่วน 1 เป็นข้าว 429 ต่าง”¹⁷⁰

ในอดีต ระบบเหมืองฝายเป็นองค์กรที่มีบทบาทสำคัญในการจัดการเกี่ยวกับการ
ปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชนล้านนา เจ้าเมืองและแม่เมืองแม่ฝายมีอำนาจ
ในการจัดสรรน้ำให้แก่ลูกฝายหรือชาวนาอย่างยุติธรรม ฝายแต่ฝายจะมีสมาชิกจำนวน
มากที่แม่เมืองแม่ฝายจะสามารถควบคุมปัจจัยการผลิตคือน้ำ โดยรัฐหรือเจ้าเมืองจะมี
จารีตประเพณีหรือออกกฎหมายรองรับระบบเหมืองฝาย กฎหมายกำหนดบทลงโทษ
หรือใช้ระงับข้อพิพาทเกี่ยวกับการใช้น้ำของชุมชนได้ระดับหนึ่ง จากระบบเหมืองฝายใน
ทุกแม่น้ำในที่ราบลุ่มในล้านนา รัฐได้จัดรวมเหมืองฝายตลอดลำน้ำแต่ละสายเรียกว่า
“พันนา” ซึ่งขนาดของพันนาไม่เท่ากัน เช่น พันนาฝั่งแกน มีเมืองแกนเป็นศูนย์กลาง มี
อาณาเขตปกครองบริเวณที่ดินและที่นาบนฝั่งแม่น้ำสามสายคือ แม่น้ำแม่จิด แม่น้ำ
แกน และแม่น้ำปิง พันนาขาน ตั้งอยู่บนสองฝั่งแม่น้ำแม่ขานและแม่น้ำแม่วาง มีที่นา
อุดมสมบูรณ์สองฝั่งแม่น้ำทั้งสองสาย อาจกล่าวได้ว่าระบบเหมืองฝายมีความสัมพันธ์
และมีบทบาทสำคัญต่อการปกครองชุมชนในล้านนาในอดีต เพราะน้ำเป็นปัจจัยหลัก
ในการดำรงชีวิตในสังคมเกษตรกรรม สิทธิและหน้าที่ของสมาชิกชุมชนและผู้ปกครอง
ชุมชนทุกระดับเป็นไปอย่างมีระเบียบภายใต้ระบบความเชื่อเรื่อง “ผี” เป็นหลักสำคัญ
อย่างหนึ่งที่ทำให้ทุกคนเคารพในสิทธิและทำตามหน้าที่ของตน

¹⁷⁰ ราชกถาเมืองนาน รศ.111.หน้า 40-41.

สิทธิในการใช้น้ำและหน้าที่รักษาน้ำ

จารีตประเพณีในชุมชนกำหนดว่าน้ำ แม่น้ำ และเหมืองฝายเป็นของส่วนรวมของทุกคนในชุมชน สมาชิกทุกคนมีสิทธิใช้น้ำตามข้อตกลงร่วมกันในชุมชน และทุกคนมีหน้าที่ดูแลรักษาและจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติน้ำเพื่อให้ใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน มีกฎหมายหลายฉบับกล่าวถึงสิทธิและหน้าที่เกี่ยวกับน้ำและเหมืองฝายดังนี้

ราชกถาเมืองน่าน รศ. 111 (พ.ศ. 2436) กล่าวถึงหลักเกณฑ์การแบ่งน้ำจะแบ่งน้ำตามจำนวนที่นา สมาชิกครอบครัวใดมีที่นามากก็จะได้สิทธิรับน้ำจากเหมืองฝายมาก พร้อมกันก็ต้องรับหน้าที่หรือรับผิดชอบในการตีฝายมากกว่าคนที่มือนาน้อย “คันถึงฤดูเยี่ยะไรทำนามาถึงแล้ว หื้อเจ้านายท้าวขุนพ่อเมืองนายบ้านทั้งหลายได้ปันทั้งปันขาง(น้ำจากเหมืองฝาย)ตามน้ำปลูกนากน้อย อย่าข่มเหงข้าเจ้าไพร่ไท”¹⁷¹

สิทธิของชาวนาที่จะได้น้ำมากหรือน้อยนอกจากพิจารณาจากจำนวนที่นาแล้ว ชาวนาจะได้น้ำตามอัตราส่วนของแรงงานที่เขาทำฝาย ดังความในกฎหมายมังรายศาสตร์ว่า “ผิวกำลังสร้างแปลง (ฝาย)บ่เสมอกัน ก็หื้อเจ้าขุนได้ปันน้ำ หื้อตามกำลังอันนักอันน้อย”¹⁷²

กฎหมายพระเจ้าน่าน บันทึกเมื่อ พ.ศ. 2383 สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 กล่าวถึง “หน้าที่” ของชุมชนที่ต้องรักษาต้นน้ำซึ่งเป็นหัวใจของระบบเหมืองฝาย “ขุนน้ำขุนห้วย” ไว้ให้ดี มีกฎหมายห้ามฟันไร่ที่ต้นน้ำห้วยและริมแม่น้ำที่มีเหมืองฝายโดยเด็ดขาด ผู้ใดฝ่าฝืนให้จำคุกเสียค่าปรับและถูกเชี่ยน 30 แล “อันหนึ่ง อย่าหื้อคนทั้งหลายฟันไร่ที่ขุนห้วยและริมน้ำอันตีฝายมาใส่ท้องใส่นานั้น แม้นมีในบ้านใดเมืองใดก็ดี อย่าหื้อคนทั้งหลายได้ฟัน(ไร่)เป็นอันขาด คันว่าบุคคลละผู้ใดยังกระทำนั้น จักเอาตัวเข้าใส่ราชวัตรไว้ โหม 330 น้ำผ่า เชี่ยน 30 ทุกหลังไร่แล”¹⁷³

นอกจากนี้ กฎหมายพระเจ้าน่านยังกล่าวถึง “หน้าที่” ของทุกคนในชุมชนต้องช่วยกันดูแลรักษาเหมืองฝาย โดยห้ามมิให้เจ้าของช้างหรือควาญช้างปล่อยช้างไล่เหยียบเมืองใหญ่หรือเมืองหลักและไร่นา ให้ปล่อยช้างห่างจากเหมืองฝายไร่นาอย่างน้อย 500 วา ผู้ใดไม่ปฏิบัติตามข้อห้ามนี้ ปล่อยให้ช้างทำลายเหมืองและกินข้าวในไร่ นา ผู้ นั้นจะถูกจำคุกและปรับ 330 น้ำผ่า(ไม่ทราบเท่าใด) และเชี่ยน 30 แล “อย่าปล่อยช้างไล่เหยียบเมืองหลวงและไร่นา หื้อปล่อยไล่ 500 วา ห้ามแล้วยังบ่ฟัง ยังปล่อยช้างไล่

¹⁷¹ ราชกถาเมืองน่าน รศ. 111. หน้า 39. กฎหมายพระเจ้าน่าน. หน้า 8.

¹⁷² มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน. หัตถ์มณีวินิจัยบาลีฎีการวมสมมุติราช.. หน้า 59

¹⁷³ กฎหมายพระเจ้าน่าน. หน้า 10

เหมืองและไร่นา ช้างกลับคืนมาม้างเท(ทำลาย)เหมืองหลวง และกินข้าวไร่นาของท่าน
รู้จักตัวช้างแล้ว จักเอาควาญช้างเข้าใส่ราชวัตร ไหม 330 น้ำผ่า เหยียน 30 ”¹⁷⁴

มังรายศาสตร์ฉบับวัดไชยสถาน กล่าวถึง หน้าที่ของชุมชนที่ต้องช่วยกัน
รักษามิให้หนองน้ำ เหมือง และฝาย ถูกทำลายหรือทำให้ชำรุดเสียหาย เช่น ระบายน้ำ
จากหนองน้ำที่ใช้ทำนา ไสแพหรือพายเรือชนฝายชำรุด ทำลายปากเหมือง ระบายน้ำ
จากนาเพื่อหาปลา ฯลฯ ผู้ใดทำลายปากเหมือง(ฝาย)ให้น้ำรั่วซึมเสียหายเพียงบาง
ส่วนหรือทั้งหมด ให้ผู้นั้นชอมให้เหมือนเดิม ถ้าทำไม่ได้ ถ้าเป็นฝายขนาดใหญ่ปรับ
330 เงิน¹⁷⁵ ฝายเล็ก 110 เงิน ถ้าผู้ทำลายไม่มีเงินค่าปรับ ให้จับใส่คุกไว้ ถ้ามีคนมา
ช่วยไถ่ออกไปจากคุกให้ผู้ไถ่ใช้ค่าปรับแทน ถ้าไม่มีคนมาไถ่ให้จำคุก 3 เดือน “ผู้ใดไป
ยาดปากเหมืองรั่วเสียเกิน 1 ก็ดี ว่าเสียทั้งมวลก็ดี หื้อมันแปลงแทน มิมันบ่แปลงแทน
ได้ มิฝายใหญ่เอาค่า 330 เงิน ฝายน้อยเอาค่า 110 เงิน มิหาสิ่งเสียบ่ได้ หื้อมัดใส่
คอกไว้ มิผู้ใดจักไถ่มันหื้อค่าฝายออก มิหาผู้ไถ่บ่ได้ หื้อทอดคอกไว้ 3 เดือน”¹⁷⁶

ผู้ใดกั้นน้ำเหมืองที่ส่งน้ำเข้านาเพื่อหาปลา ทำให้น้ำที่ไหลเข้าในนาของท่านแห้ง
ให้เจ้านาตีหัวแตกแล้วปล่อยตัวไป ถ้าเจ้านาไม่ตีหัวให้เจ้านายีตอุปกรณหาปลาทั้งหมด
หรือนำตัวไปถึงเจ้าหรือขุนให้สั่งสอนมัน เนื่องจากมันละเมิดสิทธิการใช้น้ำของเจ้านา
เจ้านามีสิทธิที่จะ “รักษาสติ” ของตน “ผู้ใดบ้านเหมืองหาปลา หื้อน่านาท่านบกเสีย
หื้อตีหัวแตกปล่อยเสีย บ่อันก็หื้อเอาเครื่องปลา มันทั้งมวล บ่อันก็หื้อเอาไปเถิงเจ้าขุน
หื้อสอนมัน”¹⁷⁷

ผู้ใดระบายน้ำออกจากที่นาเพื่อหาปลา ทำให้ข้าวกล้าในนาเสียหาย ผู้ใด
ละเมิดให้ทำคันกั้นน้ำไว้ให้ตื้นเดิม ให้ชดใช้ข้าวกล้าที่เสียหาย ในกรณีที่เจ้านามาพบ
คนระบายน้ำออกและเกิดถกเถียงทะเลาะกับเจ้าของนา ให้เจ้าของนามีสสิทธิตีหัวให้
แตก หรือให้ปรับเป็นเงิน 110 เงิน “ผู้ใดขวางน่านาท่านเสียหาปลา หื้อบ้าน(ทำคัน)ไว้
ดังเก่า มิบ่บ้านไว้ข้าวกล้าตาย เสียเท่าใดให้ใช้เท่านั้น เจ้าข้าวเจ้าหนั้น ว่าแก่มันหื้อ
มันบ้านไว้ดังเก่า มันสหาว่าด่าเจ้านาเจ้าข้าวอันใดอัน 1 หื้อตีหัวแตกเสีย บ่อันใหม่
110 เงิน”¹⁷⁸

¹⁷⁴ เรื่องเดียวกัน. หน้า 8

¹⁷⁵ เงิน เป็นมาตราเงินในสมัยโบราณ สมุดตราขัตติลอก พ.ศ. 2390 กล่าวว่า 1 เงิน มีค่าเท่ากับ
1000 เบี้ย “ยามนั้น 10 เงิน เป็นหมื่นเบี้ยแล” สมุดตราข. หน้า 14

¹⁷⁶ มังรายศาสตร์ฉบับวัดไชยสถาน. หน้า 58.

¹⁷⁷ มังรายศาสตร์ฉบับวัดไชยสถาน. หน้า 58..

¹⁷⁸ เรื่องเดียวกัน. หน้า 59.

ผู้ใดระบายน้ำเพื่อหาปลาในสระหรือหนองที่ใช้ทำนา ให้ปรับโดยดูจากอุปกรณ์หาปลา เช่น ไซ ปรับค่าไซหลังละ 1 เงิน เบ็ดปรับปรับคันละ หวังเงิน หรือถ้าไม่มีไซและเบ็ดมาหาปลาแต่ใช้อุปกรณ์อื่น ๆ ให้คิดเงินจากน้ำหนักปลาที่เขาหาได้ ปลาหนักพันน้ำ ปรับ 2 เงิน ถือโทษผู้ละเมิดเสมอหลักทรัพย์ “ผู้ใดช่างหลุมหนองน้ำทำหาปลา ดักไซ บึงเอาค่าหลังไซ 1 เงิน เบ็ดและหลังหวังเงิน ผิดมีไซเท่ามีเครื่องอันอื่นเกลหาปลา ยังนายยังหนองท่านก็ดี ถือค่าปลาพันน้ำ 2 เงิน หื้อนับชุกพันน้ำเสมอมั่นคง อย่าใหม่โทษะ”¹⁷⁹

การคมนาคมทางน้ำในสมัยโบราณถือเป็น “สิทธิร่วม” ของสมาชิกในชุมชนที่จะเดินทางโดยทางเรือรวมทั้งขนส่งสิ่งของหรือสินค้าต่าง ๆ ในการไหลแพในแม่น้ำทุกคนต้องใช้ความระมัดระวังให้มาก เพื่อป้องกันมิให้แพไปชนฝ่ายชำรุดเพราะจะเกิดความเสียหายแก่ส่วนรวม ฝ่ายจะขาด น้ำจะไหลทะลักเข้าในนา

ถ้าผู้ใดไหลแพชนฝ่ายต้องรับผิดชอบซ่อมฝ่ายให้ดีโดยเร็ว แต่ถ้าเกินกำลัง เรือแพที่จะซ่อมฝ่ายได้ในเวลารวดเร็ว เพราะการซ่อมฝ่ายโดยเฉพาะฤดูฝน ต้องใช้แรงงานและวัสดุซ่อมฝ่ายจำนวนมาก ให้คนพายเรือไหลแพต้องเสียค่าซ่อมฝ่ายขนาดใหญ่ 110 เงิน ฝ่ายขนาดเล็ก 52 เงิน แต่ถ้า ผู้ใดพายเรือไหลแพชนฝ่ายโดยไม่มีเจตนา เนื่องจากสายน้ำไหลเชี่ยว “ล่องเรือแพใหญ่ถ่อฝ่ายบ่แพ้(ไม่ไหว) หื้อถ่อฝ่ายหลุด้านเสีย หื้อมันแปลงแทน ผิมันแปลงบ่ได้ ฝ่ายใหญ่เอาค่า 52 เงิน ฝ่ายน้อย 32 เหตุว่าเหลือกำลังมันนา(ไม่เจตนา)”¹⁸⁰

กฎหมายพระเจ้าล้านน กล่าวถึงเรื่องการคมนาคมทางน้ำด้วยเช่นกันว่า ผู้ใดสร้างที่สำหรับดักปลา ภาษาล้านนาเรียกว่า “คั้ง” และ“ลี” ในแม่น้ำใหญ่ที่มีการคมนาคมคับคั่ง คนผู้นั้นจะต้องแบ่งช่องทาง “ช่องแพ” ไว้สำหรับเรือผ่านไปมาทั้งขาขึ้นและขาลง ช่องทางน้ำขึ้นให้เว้นขนาดกว้าง “วาก”¹⁸¹ ประมาณ 1 เมตรเศษ ช่องทางน้ำไหลลงกว้าง ประมาณ 2 วา ให้ทำเครื่องหมายปักไม้ไว้ให้มองเห็นชัดเจน ถ้าคนที่ทำเชือกกันน้ำไม่ทำช่องไว้ เรือล่อให้ชนใช้คำสั่งของทั้งมวล

อันหนึ่ง ด้วยคนทั้งหลายแปลงคั้งแปลงลีแปลงลีในแม่น้ำทางหลวง หื้อแปลงช่องแพ อันจักขึ้นแลล่องไว้ช่องกว้างวาก ช่องล่องกว้าง 2 วา หื้อปักไม้หมายตาไว้

¹⁷⁹ เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

¹⁸⁰ เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

¹⁸¹ วาก มาตราวัดระยะ เท่ากับจากปลายมือข้างหนึ่งไปถึงจะงอยไหล่ของอีกด้านหนึ่ง.

เป็นสำคัญ คำนบุคคลผู้ใดบ่ฟังกับตามอาชญานี้ คน
ทั้งหลายเอาราชสมบัติมีข้าวของเป็นต้น และสรรพสิ่ง
ของของเจ้านาย ท้าวขุน ไพร่ ทั้งหลายขึ้นล่องล้มเสีย(ที่)
ค้ำของผู้ใด เสียข้าวและสรรพสิ่งของเงินทองมากน้อย
เท่าใด จักหื้อเจ้าค้ำใช้นับเสียดแล¹⁸²

ในระบบเมืองฝ่ายหนึ่ง ๆ ชาวบ้านจะแบ่งเขตเมืองออกเป็น 3 ส่วน ที่นาที่ตั้งอยู่บริเวณอยู่ต้นน้ำหรือที่ฝ่ายเรียกว่า “หัวฝ่าย” ที่นาบริเวณนี้จะได้รับน้ำดี แต่นาบริเวณนี้มักจะเป็นนาที่สูงเนื่องจากเป็นนาต้นน้ำ ถัดจากนา “หัวฝ่าย” จะเป็นบริเวณนาที่ราบลุ่มจะได้รับน้ำมากกว่านาอื่น ๆ เรียกว่า “ท้องฝ่าย” ส่วนนาที่อยู่ปลายสุดของระบบเมืองฝ่าย น้ำมักจะไหลไปถึงช้าและน้อย เรียกว่า “นาท้ายฝ่าย” และนาบางแห่งอยู่ไกลจากเมืองเรียกว่า “นาดอน” น้ำจะไหลเข้าหาน้อยเช่นกัน เมื่อทุกคนเป็นสมาชิกเมืองฝ่ายย่อมมี “สิทธิ” ในการรับน้ำเท่ากัน ถือว่าเป็น “สิทธิร่วม” (Collective Rights, Community Rights) ตามจารีตดั้งเดิม ลูกฝ่ายจะให้แก่ฝ่ายมีสิทธิหรืออำนาจจัดการสั่งให้ “ลูกฝ่าย” แบ่งน้ำไปให้ชาวนาที่เป็นพื้นที่ “นาหัวฝ่าย” “นาดอน” และ “นาท้ายฝ่าย” ก่อนส่วนนาที่อยู่กลุ่มหรือ “นาท้องฝ่าย” จะได้รับน้ำภายหลัง การแบ่งน้ำเช่นนี้แสดงถึงการมี “สิทธิ” ในจัดสรรทรัพยากรร่วมกันของชุมชนดั้งเดิมตามจารีตอย่างเป็นธรรม

นอกจากแก่เมืองแก่ฝ่ายแล้ว เพื่อให้การประสานงานของระบบเป็นไปโดยรวดเร็วและทันต่อเหตุการณ์ ลูกฝ่ายจะตั้งคนในชุมชนเป็น “ล่ำมฝ่าย” ตลอดแนวเมืองฝ่าย อาจจะมีหลายคนตามความจำเป็นเช่นกัน “ล่ำมฝ่าย” จะทำหน้าที่ป่าวประกาศในการเรียกเกณฑ์แรงงานและมีบัญชีที่ลูกฝ่ายต้องจัดหาวัสดุมาตีฝ่ายซ่อมฝ่ายในแต่ละปี ได้แก่ ท่อนไม้จริงสำหรับกันน้ำ ตะกร้าสำหรับใส่หินถมหน้าฝ่าย และแรงงานที่ต้องไปตีฝ่ายแต่ละปี และที่สำคัญคือล่ำมฝ่ายจะต้องรับส่งข่าวแก่ลูกฝ่ายในกรณีฝ่ายถูกทำลายหรือฝ่ายพังเนื่องจากฝนตกมากน้ำไหลลงมาแรงเกินไป ลูกฝ่ายต้องระดมกำลังทันทีมาซ่อมฝ่าย มิเช่นนั้นข้าวในนาจะเสียหาย “ล่ำมฝ่าย” จะได้รับ “สิทธิพิเศษ” เช่นเดียวกับแก่ฝ่ายคือยกเว้นแรงงานตีและซ่อมฝ่ายและจะได้ข้าวจากลูกฝ่าย ถ้ามีการซ่อมฝ่ายแต่ลูกฝ่ายไม่มาช่วยซ่อมจะถูกปรับเป็นเงินหรือเป็นข้าว แต่ถ้าลูกฝ่ายไม่มาตีฝ่ายตั้งแต่ต้นฤดูทำนา โดยเพิกเฉยไม่สนใจมาตีฝ่ายและหาวัสดุมาด้วย เขาจะไม่มีสิทธิได้รับน้ำ

¹⁸² กฎหมายพระเจ้าน่าน หน้า 15.

ผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งจากชาวนาให้ดูแลระบบน้ำตลอดเหมืองฝายคือ “เลียบน้ำ” คำว่า “เลียบ” หมายถึง การที่ชาวนาไปเปิดน้ำจากเหมืองฝายเข้านา และ หมายถึง ตรวจดูน้ำ ในกฎหมายล้านนา คนที่ได้รับแต่งตั้งเป็น “เลียบน้ำ” จะทำหน้าที่ตรวจตรา การระบายน้ำของสมาชิก รวมทั้งจับขโมยที่มาลักน้ำด้วย

ธรรมศาสตร์สรรพสอน กล่าวถึงสิทธิหน้าที่ของเลียบน้ำว่า เลียบน้ำผู้หนึ่งไปตรวจน้ำเพื่อดูเหมืองฝายชำรุดและพบคนกำลังลักน้ำ ผู้เลียบน้ำฆ่าผู้ลักน้ำตาย ไม่มีความผิด แต่ถูกฝายผู้ใดฆ่าเลียบน้ำตาย ปรับ 1 ล้านเบี้ย ดังความว่า “ผู้ 1 ไปเลียบดูน้ำที่หลุ(ชำรุด)ที่ค่าน(ชำรุด) ตีผู้ไปเลียบดูตาย ใหม่ ล้านเบี้ย มิว่าผู้ไปเลียบตีผู้ลักน้ำตาย อย่าว่าฤาเทอะ”¹⁸³ ชาวบ้านได้มอบอำนาจและสิทธิแทนชาวบ้านในการควบคุมและจัดสรรทรัพยากรน้ำซึ่งเป็น “ของส่วนรวม” ของชุมชน ซึ่งจารีตประเพณีเหล่านี้มีข้อความเขียนไว้ในกฎหมายล้านนาดังนี้

การลักน้ำ

ถ้าถูกฝายลักน้ำโดยการปิดทวงน้ำระบายน้ำจากนาที่มีสิทธิรับน้ำไปสู่ที่นาของตน จะถูกลงโทษปรับใหม่ 110 เงิน หรืออาจจะถูกเจ้านาฆ่าตายได้โดยไม่มี ความผิด กฎหมายมังรายศาสตร์กำหนดบทลงโทษไว้อย่างชัดเจนและยังให้โอกาสในการ “รักษาสินทรัพย์” ในน้ำโดยมีสิทธิตีคนลักน้ำและถ้ายังลักน้ำต่อไปให้ฆ่าคนลักโดยผู้ฆ่าไม่มีความผิด “ผู้ใดบ่แปลงเหมืองแปลงฝายลักเม็ด มันไปลักเอาน้ำท่าน หื้อตีหัวแตกปล่อยเสีย บ่ออันก็หื้อใหม่ 110 เงิน มิมันยังไปลักเล่า หื้อฆ่าเสียกับที่นั่น “¹⁸⁴

ชาวนาสองคนทำนาติดกัน ชาวนาคนหนึ่งชวนเพื่อนไปเปิดทวงน้ำซึ่งต้องลงแรงเจาะน้ำเข้านา แต่เพื่อนไม่ไป คอยลักน้ำที่เขาเปิดแล้วนั้นโดยการขุดหนองหรือเหมือง ให้เจ้านานั้นฆ่าตายได้โดยไม่มี ความผิด หรือปรับจำนวน 110,000 เบี้ย ดังความว่า

“อัน 1 เยียะนาจิมกัน ชวนกันไปเลียบน้ำนา มันบ่ไป
เท่าอยู่ลักน้ำท่านก็ดี ขุดหนองท่านก็ดี ขุดเหมือง
ท่านก็ดี เจ้าหรือเจ้านาฆ่าตายหากแล้ว อย่าว่าฤาแก่
เจ้านา หรือบ่ฆ่าหื้อปรับใหม่หนึ่งแสนหนึ่งหมื่นเบี้ย”¹⁸⁵

¹⁸³ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (ปวีรบรรต) ธรรมศาสตร์สรรพสอน คณะสังคมศาสตร์และวิทยาลัยครู เชียงใหม่ 2532. หน้า 21.

¹⁸⁴ มังรายศาสตร์วัดไชยสถาน. หน้า 58.

¹⁸⁵ มังรายศาสตร์ ฉบับถอด. หน้า 41

ในกรณีที่เพื่อนชานาเรียกไปเอาน้ำใส่นา เขาไม่ไปแต่นอนหลับ “ท่านเรียกร้องไปเอาน้ำนา พ้อยบไป นอนหลับอยู่” แต่มาลักเอาน้ำจากเพื่อน ถ้าเพื่อนผู้เจ้าของน้ำฆ่าตาย ไม่มีความผิด แต่ถ้าคนลักฆ่าเจ้าของน้ำ ปรับค่าหัวชานาที่ตาย 330,000 เบี้ย “ท่านเรียกร้องไปเอาน้ำนา พ้อยบไป นอนหลับอยู่ ท่านไปเอามาแล้วพ้อยไปลักเอาน้ำนาท่าน ลวดดีด่ากัน ผู้ลักน้ำนั้นตาย อย่าว่าญาติกัน คั้นผู้ลักนั้นฆ่าผู้ไปเอาน้ำเหมื่อนนั้นตาย หื้อผู้ลักน้ำนั้นใช้ค่าหัว 3 แสน 3 หมื่นเบี้ย” ¹⁸⁶ “อัน 1 เยียะนา จ้มกัน ชวนกันไปเลียบน้ำนา มันบไป เทออยู่ ไปลักเอาน้ำนาท่านก็ดี ชุดเหมื่อนท่านก็ดี เจ้าเหมื่อนเจ้านาได้ฆ่าตาย หากแล้ว อย่าว่าญาติแก่เจ้าเหมื่อนเจ้านา ฆิบฆ่า หื้อใหม่ 11,000 เบี้ย”¹⁸⁷

ลักน้ำ ทำให้ตันข้าวท่านตาย

กรณีคนลักน้ำจากเหมื่อนทำให้ตันข้าวของชานาตาย ผู้ลักน้ำต้องชดใช้ค่าตันกล้า มังรายศาสตร์เขียนถึงเรื่องการลักน้ำไว้หลายกรณีว่า สองตระกูลทำนาร่วมฝ่ายเดียวกัน ช่วยกันตีฝายซ่อมฝาย สร้างคันกันน้ำด้วยกัน แต่คนหนึ่งมีความโลภแบ่งเอาน้ำมากกว่าสองสามเท่า เพื่อนบอกด้วยดีไม่เชื่อฟัง น้ำจึงไม่เข้านา ตันกล้าตายจำนวนเท่าใด ผู้แย่งน้ำมากคนนั้นต้องชดใช้ทั้งหมด แต่ไม่ต้องปรับไหม

กรณีคนที่แย่งน้ำคนนั้นด่าหรือตีเพื่อน ถ้าตีมือถึงพอง ปรับ 130 เงิน ตีแต่เลือดไม่ออกให้ปรับ 150 เงิน แต่ถ้าคนที่ถูกแย่งน้ำตีผู้แย่งน้ำไม่มีความผิด กรณีสองคนไปร้องถึงขุน (แก่เหมื่อนฝ่ายรวมทั้งขุนนางระดับสูง) ขุนแบ่งน้ำเท่ากันแล้ว แต่ไม่มีใครเชื่อฟังเคารพต่อคำตัดสินไปลักน้ำ ให้แอบดูแล้วมัดมาส่งให้ขุน ให้ปรับ 110 เงิน หากว่าคนลักมีอาวุธมาด้วย และมันได้ตอบเพื่อน ให้ฆ่าคนลักน้ำตายที่เหมื่อน ผู้ฆ่าไม่มีความผิด แต่หากว่ามีอาวุธมาแต่ไม่ได้ฆ่าคนลักน้ำ ปรับคนลักถึง 330 เงิน ดังความว่า

มิว่าสองตระกูลเยียะนาร่วมฝ่ายเดียวกัน เมื่อสร้างแปลง
คัน
(เหมื่อน)และไม่ก็เท่ากัน เมื่อเอาน้ำ ผู้หนึ่งโลภปนแพ้
(ชนะ)เอา 2 ปูน(ส่วน) 2 ปูน ว่าคำดี(พูดด้วยดี) ก็บฟัง

¹⁸⁶ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (ปริวรรต) ธรรมศาสตร์หลวง ฉบับวัดปากทอง . คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่และวิทยาลัยครูเชียงใหม่ หนังสือปริวรรตจากคัมภีร์ไบบลานชุด ดำเนินเมืองและกฎหมาย 2528. หน้า 71.

¹⁸⁷ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน. หน้า 48.

น้ำลวดบ่เข้านา ข้าวกล้าแห่งท่านตายเสียเท่าใด หื้อผู้บุ่น
แพ้นั้นได้ใช้นับเสียง อย่าใหม่ ผิดว่ามันหากดำตีเพิ่น
(ท่าน) ตีต่อมือ พองแท้ หื้อใหม่ 130 เงิน ผิดว่าเลื้อดบ่
ออก หื้อใหม่ 150 เงิน คั้นผู้บ่ได้น้ำ ตีผู้โลกนั้น(เอาน้ำ)
อย่าว่าธา เป็นความแล้ว ผิดเจ้าขุนบ่นน้ำหื้อเสมอกัน
แล้ว ผู้ใดบ่นบ (เคารพ) พ้อยไปลักเอาน้ำเมื่อวันก็ตี เมื่อ
คืนก็ตี ผก(แอบดู)ได้ มัดไปถึงขุนแล้วใหม่ 110 เงิน
ผิดว่ามันมีเครื่องฆ่า(อาวุธ)กับมือมัน(คนลักน้ำ) มันตอบ
(ได้เจ้านา) หื้อฆ่าตายกับที่ อย่าว่าธา ผิดได้ฆ่ากับที่
หื้อใหม่ 330 เงิน¹⁸⁸

วิธีการในการลักน้ำมีหลายวิธี และปริมาณน้ำที่ลักก็แตกต่างกันออกไปตามวิธี
ที่ลักนั้น กฎหมายกำหนดละเอียดว่า ผู้ใดลักน้ำจากเหมืองจากฝาย ปรับ 2,000 เบี้ย
กรณีขานนาทำคันกันน้ำไว้ดีแล้ว แต่คนลักไปทำลายเหมืองฝายลักน้ำโทษเพิ่มขึ้น ปรับ
11,000 เบี้ย กรณีลักน้ำโดยเจาะเอาน้ำจากเหมืองฝาย ปรับ 22,000 เบี้ย¹⁸⁹

ชุมชนผู้ใช้น้ำถือว่า "ฝาย" "ลำเหมือง" และ "น้ำ" ที่ไหลตลอดลำเหมืองเป็นของ
ขานนาทุกคนโดยถือกรรมสิทธิร่วมกัน หรือ "สิทธิร่วมกัน" ดังนั้น ทุกคนจึงมีพันธะหน้าที่
ที่ต้องลงแรงเพื่อจะได้มาซึ่ง "สิทธิ" และมีข้อกำหนดตกลงร่วมกันในการ "รักษาสหสิทธิ" ผู้
ใดละเมิดสิทธิสมาชิกและกฎหมายบ้านเมืองจะลงโทษตั้งแต่เบาไปจนถึงฆ่าตายให้ได้
โดยผู้ฆ่าไม่มีความผิด

ลักน้ำให้ผู้ลักขอขมาผีเสื่อนา

ในบางครั้งน้ำอาจจะมีปริมาณมากในกลางฤดูฝน การลักน้ำก็อาจจะไม่เกิด
ความเสียหายแก่ต้นข้าวกล้า คนลักน้ำก็ยังถือว่ามีความผิดอยู่ เพราะไปละเมิด "สิทธิ"
ที่เจ้าของนาจะได้น้ำตามกำหนดที่แก่ฝายปล่อยน้ำให้เข้านา ในกรณีเช่นนี้โทษการลัก
น้ำจะเบา แต่ถือว่าผู้ลักน้ำทำผิดต่อจารีตประเพณีหรือถือเป็นการ "ละเมิดสิทธิ" ของผี
ประจำที่นาผืนนั้น ผู้ลักน้ำต้องขอขมาต่อ "ผีเสื่อนา" โดยนำไก่หรือหมูไปมอบให้เจ้าของ
ที่นาๆ เขาจะทำพิธีเซ่นไหว้ขอขมาผีเสื่อนาของเขา ซึ่งระบบความเชื่อเรื่องผีเช่นนี้
สะท้อนให้เห็นระบบศีลธรรมของชุมชนว่า การลักน้ำในฤดูน้ำหลากแม้จะไม่ทำให้เจ้า

¹⁸⁸ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน หน้า 57 หัตถกัมมวินิจัยบาสิฎฐิการอมสมมุติราช. หน้า 59
และ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น หน้า 57 และ สมุตตราช หน้า 10.

¹⁸⁹ ธรรมศาสตร์สรรพสอน. หน้า 21.

ของนาเสียหายแต่ถือว่าผิดเป็นการละเมิดสิทธิของคนอื่น คนอาจจะไม่เอาผิดแต่ผีอาจจะไม่พอใจต้องขอขมา ซึ่งเป็นการแสดงความ “เคารพต่อสิทธิ” ของเจ้านาและผีนา ถ้าผีเสื้อนากินไก่ก็ให้หมอบไก่ ถ้าผีเสื้อนากินหมูก็ต้องให้หมูแก่เจ้านา แต่ถ้าคนลักไม่ยอมให้ไก่หรือหมูถือว่าผิดจารีตประเพณีและกฎหมายของบ้านเมืองให้ปรับ 33,000 เบี้ย ดังความว่า “ลักไข่นานาท่าน มาใส่نادัว(ตนเอง) ได้หื้อไก่หื้อหมูแก่ท่านเจ้านา เทอะ ผิบหื้อ(ไก่หรือหมู) ไหม 3 หมื่น 3 พัน เบี้ย”¹⁹⁰

นักเลงลักน้ำ

มีคนลักน้ำบางคนเป็นคนอวดดีไม่เกรงกลัวใครประเภทเป็นนักเลงในชุมชน เขาลักขุดน้ำจากนาคนอื่น ในที่ไม่ควรขุด ทำให้(ข้าว)หรือที่นาท่านเสียหาย กฎหมายให้ปรับคนนักเลงผู้ที่อวดดีนั้น 80 เงิน “สะหาว(อวดดี) ขุดเอาน้ำนาท่านที่บ่ควรขุด ให้ไหม 80 เงิน”¹⁹¹

ทำลายเหมืองฝายโดยเจตนา

ชุมชนใดที่มีคนเป็นนักเลงอวดดีทำลายเหมืองฝาย ฟันเสาไม้ที่กั้นฝายโดยเจตนา ให้ปรับ 33000 เบี้ย¹⁹²

ทำลายเหมืองฝายเพื่อหาปลา

คนผู้ใดทำลายเหมืองฝายท่านให้ชำรุดเพื่อหาปลา ทำให้ฝายชำรุดรั่วหรือน้ำซึมออกจากฝาย ให้ผู้ทำลายฝายซ่อมฝายทั้งหมดให้ติดดั้งเดิม ถ้าผู้ทำลายไม่ยอมซ่อม ให้ปรับตามขนาดของฝายที่ชำรุด ฝายใหญ่ ปรับ 330 เงิน ฝายเล็ก 110 เงิน ถ้าผู้ทำลายเป็นคนยากจนไม่มีเงินค่าปรับ ให้ลงโทษจำคุก (ขังคอก) กำหนด 3 เดือน แล้วให้ปล่อย ถ้าหากมีคนอยากจะช่วยไถ่จากโทษจำคุก ให้จ่ายไถ่ตามราคาฝาย¹⁹³

¹⁹⁰ มังรายธรรมศาสตร์. หน้า 10.

¹⁹¹ ถิ่น รัตนกก.(ปวิวรรต). กฎหมายโคสธาราษฎร์. คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2515. หน้า 16.

¹⁹² มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน หน้า 49 มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าไห้ หน้า 43.

¹⁹³ หัตถกัมมวินิจัยบาฬีฎการอมสมมุติราช หน้า 60 มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน หน้า 57-58.

ใส่แพขนฝ้ายชำระโดยไม่เจตนา

ผู้ใดใส่แพขนฝ้ายชำระ ให้ผู้ถือแพขนฝ้าย ถ้าไม่ยอม (เนื่องจากต้องใช้กำลังคนหลายคน) ให้ปรับฝ่ายใหญ่ 110 เงิน ฝ่ายเล็ก 52 เงิน เนื่องจากไม่มีเจตนาจะขนฝ้าย “ผู้ใดใส่แพไหลล่องนำมาถ่มฝ้ายท่านหลุพังเสีย หื้อแปลงหื้อท่าน บ่แปลง หื้อใหม่ฝ่ายใหญ่ 110 เงิน ฝ่ายน้อย 52 เงิน เหตุบ่ใส่ใจกระทำแท้”¹⁹⁴ กรณีที่ใส่แพล่องมาแล้วควบคุมแพไม่ได้ ให้ปรับลดลง ฝ่ายใหญ่ ปรับ 52 เงิน ฝ่ายเล็ก ปรับ 23 เงิน เพราะว่า “เหตุว่าเหลือกำลังมันนา”¹⁹⁵

ทำลายแพนา

ผู้ใดทำลายแพนา คำว่า “แพ” เป็นชื่อเรียก ปากเหมืองที่น้ำจะไหลเข้าสู่นาชำระ ให้ปรับตามขนาดของแพนา ขนาดใหญ่ปรับ 52 เงิน ขนาดเล็ก 11 เงิน¹⁹⁶ มังรายศาสตร์ ฉบับนอตอง เขียนคำปรับว่า แพใหญ่ปรับ 110 เงิน แพเล็ก 52 เงิน¹⁹⁷ มังรายศาสตร์ฉบับเชียงม่วนเขียนคำปรับแตกต่างกันซึ่งน่าจะบันทึกในสมัยรัตนโกสินทร์ ปรับเป็นเงินบาทและเฟื้องว่า แพใหญ่ ปรับ 100 บาท แพเล็ก ปรับ 50 เฟื้อง¹⁹⁸

กั้นเหมืองของท่านหาปลา

ผู้ใดกั้นน้ำในเหมืองของท่านเพื่อหาปลา ทำให้น้ำในนาท่านแห้ง ถ้าเจ้าของนามาพบให้เจ้าของนาตีหัวผู้ลักน้ำ แล้วปล่อยตัวไป ถ้าไม่ตีหัวคนลัก ให้ยึดเครื่องมือหาปลาทั้งหมด หรือมิเช่นนั้นให้นาตัวคนลักส่งไปให้เจ้าขุนสั่งสอน “ผู้ใดบ้านเหมืองหาปลา หื้อน้ำท่านบกเสีย หื้อตีหัวแตกปล่อยเสีย บ่ออื่น ก็หื้อเอาเครื่องปลา มันทั้งมวล บ่ออื่นหื้อเอามันไปเถิงเจ้าขุน หื้อ(เจ้าขุน)สอนมัน”¹⁹⁹

ในกรณีที่กั้นน้ำจากเหมืองของท่านหาปลา ให้มันยอมให้ติดตั้งกล่าว ถ้าข้าวกล้าของท่านตายจำนวนเท่าใดให้ใช้ทั้งหมด ถ้าหากว่าขณะกำลังกั้นน้ำ เจ้าของนามาพบ และห้ามมันผู้ลัก แต่มันไม่ฟังยังอวดดีปิดทางน้ำ ให้เจ้าของนาตีผู้ลักแล้วปล่อย ถ้าหากว่าผู้ลักค่าเจ้าของนา ให้ปรับค่าค่า 110 เงิน²⁰⁰

¹⁹⁴ หัตถกัมม์ฯ หน้าเดียวกัน. มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน หน้า 59.

¹⁹⁵ เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

¹⁹⁶ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าไห้ หน้า 51

¹⁹⁷ มังรายศาสตร์ ฉบับนอตอง หน้า 50

¹⁹⁸ มังรายศาสตร์ ฉบับเชียงม่วน หน้า 17.

¹⁹⁹ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน หน้า 58.

²⁰⁰ หัตถกัมม์ฯ หน้า 60.

กั้นน้ำในนาของท่านดักไซ

ถ้าผู้ใดกั้นน้ำนาที่ลุ่มของท่านเพื่อดักไซหาปลา ให้ปรับค่าไซหลังละ 10 เงิน หากว่าไม่ได้ดักไซ แต่ใช้สุมจับปลา ใช้สวิงจับปลา อวน หรือ แห ให้คิดค่าปรับตามจำนวนปลาที่ได้ ถ้าได้ปลา หนึ่งพันน้ำ (ไม่ทราบเท่าใด) ปรับ 2 เงิน แต่ไม่ต้องไหม²⁰¹

นอกจากนี้กฎหมายยังกล่าวถึง การระบายน้ำจากนาที่ลุ่มและการเหยียบย่ำลงในนาของท่านเพื่อหาปลา โดยวิธีดักไซและทอดแห ให้ปรับค่าไซและค่าแห ปรากฏละ 55,000 เบี้ย ถ้าทำเขื่อนกั้นน้ำในนาท่านปรับ 22,000 เบี้ย ทำนาริมเหมืองผู้ใดไม่มีที่นาและโดยที่ผู้้นั้นอาจจะไม่มีกำลังบุกเบิกที่ดินเพื่อทำนา แต่เขาปลูกข้าวริมเหมืองข้างนาของผู้อื่น ที่ดินว่างเปล่าด้านนอกของเหมืองถือเป็นที่ดินของเจ้าของนาที่ติดกับลำเหมืองที่เจ้าของนาใช้น้ำจากเหมืองนั้น ถ้าการทำนานั้นทำให้ข้าวในนาเสียหาย ผู้ทำนาออกเหมืองต้องช่วยเหลือเจ้าของนาตามกำลัง ซึ่งไม่ทราบว่าช่วยทำอะไรได้ อาจจะช่วยทำกิจการงานต่าง ๆ ของเจ้านา ถ้าเขาไม่ยอมช่วย เจ้าของนา และการทำนาข้างเหมืองได้ผลิตผลคือข้าวมากกว่า 5 หาบ ให้เจ้าของนาคิดเงินค่าข้าวในนาที่เสียหาย และให้คนทำนาออกเหมืองให้ข้าวที่เกี่ยวข้องได้แก่เจ้าของนาโดยแบ่งออกเป็น 7 ส่วน หรือ 9 ส่วน มอบให้เจ้าของที่ดิน 1 ส่วน เนื่องจาก มันได้ผลิตผลข้าวที่ปลูกข้างเหมือง เพราะที่ดินของเจ้านา แต่ถ้าได้ผลิตผลข้าวน้อยกว่า 5 หาบ ให้คนทำนาหาสิ่งของมาฝากเจ้าที่ดินเพื่อเป็นการแสดงน้ำใจต่อเจ้าที่ดิน ถ้าหากว่าคนทำนาข้างเหมืองไม่ยอมเอาของมากำหนดเจ้าของที่ดิน เจ้าของนามีสสิทธิที่จะไม่อนุญาตให้คนนั้นปลูกข้าวข้างเหมืองอีกต่อไป

แต่ถ้าที่ดินข้างเหมืองนั้นเป็นเหมืองที่เจ้าของนาไม่ได้ใช้น้ำจากลำเหมืองเข้านา เจ้าของนาปลูกข้าวในนาโดยอาศัยน้ำจากน้ำฝน "น้ำฟ้าฝน" เจ้าของนาไม่ได้รับความเสียหายแต่ประการใดจากการปลูกข้าวข้างเหมือง เจ้าของนาไม่มีสิทธิห้ามคนปลูกข้าวข้างเหมือง เพราะว่าที่นาของเขาเป็นน่าน้ำฝน เจ้าของนาจึงไม่ต้อง "ป้องกันสิทธิ" เพราะเขาไม่ได้ถูกละเมิดสิทธิทั้งส่วนตัวและชุมชนแต่อย่างใด กฎหมายเรื่องนี้ให้สิทธิแก่ชาวบ้านที่ไม่มีที่ดินของตนเองสามารถปลูกข้าวในที่ดินของคนอื่นที่ไม่ทำให้เจ้าของที่ดินเดือดร้อน เป็นการส่งเสริมอาชีพหรือถือเป็นการช่วยเหลือชาวบ้านที่ไม่มีโอกาสมีที่ดินของตนเอง

แม่น้ำผู้ใดหานาเหยียบได้ กำลังมันก็มีเท่าไปย่ำเหยียบเท่า
ปลูกข้าวยังที่ข้างเหมืองหรือข้างนาภายนอกก็ดี หรือเดิม

²⁰¹ เรื่องเดียวกัน. หน้า 60.

นานั้นกินด้วยเหมืองฝาย หื้อมันช่วยแต่งแปลงตาม
กำลัง หรือมันบ่ช่วยเต็มแรง หื้อคิดเคล้ำค่านานั้น มี
มากน้อยเท่าใด ต้องแบ่งเป็น 7 ส่วน หื้อมันผู้มาช่วย 1
ส่วน ถ้าบ่อื่นแบ่งเป็น 9 ส่วน แบ่งหื้อมันช่วย 1 ส่วน
เหตุว่ามันยังได้กินย่อนนาของเราแล อันนี้จาด้วยอันได้
ข้าวตั้งแต่ 5 หาบขึ้นบน ถ้าได้น้อยกว่า 5 หาบ หื้อมัน
ช่วยของฝายตามกำลัง อย่าได้ขนาบแก่มัน หรือมันบ่
มาช่วย อย่าหื้อมันเยยะเองต่อไปลักเทื่อ หรือเคล้านา
นั้นกินด้วยน้ำฟ้าฝนตั้งอัน อย่าหื้อว่าถาด้วยมันเนอ (นอ
ตอง บล 81/53)²⁰²

ขุดเหมืองผ่านนา

ที่นาเป็นสิทธิของเจ้าของนา ผู้ใดขุดเหมืองเพื่อเอาน้ำผ่านที่นาของคนอื่น ทำ
ให้ข้าวในนาของท่านเสียหาย ให้ผู้ขุด ชดใช้ค่าเสียหายทั้งหมด²⁰³ แต่ถ้าขุดเหมืองผ่าน
นาโดยไม่แจ้งหรือขออนุญาตเจ้าของนา ให้เจ้าของนาปรับฐานละเมิดสิทธิผู้อื่น เป็นเงิน
330 เงิน²⁰⁴

การรักษาสิทธิในการใช้น้ำ

สิทธิการใช้น้ำหรือสิทธิในการเป็นเจ้าของน้ำร่วมกันในระบบเหมืองฝาย ยังถือ
ปฏิบัติสืบมาจนถึงปัจจุบัน ดังตัวอย่าง เมื่อราว พ.ศ. 2535 มีเหมืองฝายแห่งหนึ่งใน
เขตอำเภอหางดง ซึ่งมีต้นน้ำจากภูเขาด้านใต้ของดอยสุเทพ ไหลผ่านหลายหมู่บ้านไป
บรรจบแม่น้ำปิงที่อำเภอสันป่าตอง ชาวนาที่เป็นสมาชิกเหมืองฝายนี้ มีจารีตประเพณี
ว่า น้ำจากเหมืองทั้งหมดจะนำมาใส่นาเพื่อการปลูกข้าวและปลูกพืชหลังฤดูเก็บเกี่ยว
เท่านั้น เช่น ถั่วเหลือง หอม กระเทียม และ พืชล้มลุกอื่น ๆ ฯลฯ สมาชิกเหมืองฝายจะ
ไม่อนุญาตให้ลูกฝายใช้น้ำจากเหมืองดังกล่าว ในสวนผลไม้ เช่น สวนลำไย สวนลิ้นจี่
 ฯลฯ

²⁰² มังรายศาสตร์ ฉบับเสาไห้ หน้า 54, ฉบับวัดเชียงมั่น หน้า 65, และ ฉบับนอตอง หน้า 52.

²⁰³ หัตถกัมม์ ฯ หน้า 64.

²⁰⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น หน้า 16

ต่อมา เมื่อสภาพบ้านเมืองเปลี่ยนไป ชาวบ้านนิยมปลูกผลไม้ยืนต้นมากขึ้น ชาวสวนคนหนึ่งมาขอเป็นสมาชิกเหมืองฝาย โดยเขายินดีและจะปฏิบัติตามกฎของเหมืองฝาย เช่น “ตีฝาย” ทุกประการ แต่แกเหมืองแกฝายไม่อาจจะตัดสินใจได้ เขาจึงนำเรื่องนี้เข้าไปหารือในการประชุมสมาชิกเหมืองฝาย ที่ประชุมทุกคนลงมติว่า ไม่อนุญาตให้ใช้น้ำเพื่อการปลูกพืชยืนต้น เนื่องจากชาวนาเกรงว่าน้ำที่จะนำไปใส่สวนลำไยจะทำให้ปริมาณน้ำเข้าไปเลี้ยงที่นาไม่พอ และเขาเกรงว่าถ้าเปลี่ยนแปลงกฎจารีตเดิมเช่นนี้ จะมีชาวสวนอีกหลายคนมาขอใช้น้ำเพื่อทำสวน พวกเขาจึงตกลง “รักษาสีทธิ” ด้วยการลงมติว่า ไม่รับชาวสวนทุกสวนเข้าเป็นสมาชิกเหมืองฝายสายนี้ แม้ว่าสวนนั้น ๆ จะตั้งอยู่ติดกับลำเหมืองก็ตาม

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า สมาชิกชุมชนผู้ใช้น้ำ หรือ ระบบเหมืองฝายล้านนานั้น สมาชิกเหมืองฝายทุกคนมี “สิทธิร่วม” อย่างสมบูรณ์ ในการจัดการการใช้ทรัพยากรน้ำในลำเหมืองที่เขาช่วยกันสร้างขึ้น “จิตสำนึก” เหล่านี้ได้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ถือเป็นจารีตประเพณีหรือกฎหมายจารีตของชุมชน (Customary Law หรือ Living Law) และสิทธิร่วมดังกล่าวเป็น Customary Rights หรือ Collective Rights ซึ่งได้รับการยอมรับโดยกลุ่มหรือชุมชนผู้ใช้น้ำในเขตอำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ ในปัจจุบัน โดยที่เขาไม่สนใจกฎหมายบ้านเมืองแต่อย่างใด

หนองน้ำ

สระหรือหนองน้ำเป็นสิ่งที่อาจจะเกิดขึ้นตามธรรมชาติหรือชาวบ้านขุดขึ้นเพื่อกักเก็บน้ำ ผู้ใดแอบระบายน้ำออกจากสระหรือน้ำในนาของท่าน เพื่อหาปลา ถือว่าละเมิดสิทธิในทรัพย์สินของท่านต้องเสียค่าปรับ โดยคิดค่าปรับจากอุปกรณ์ที่ใช้หาปลา เช่น ไซ เบ็ด ค่าปรับไซหลังละ 1 เงิน เบ็ด หลังละ 1 เพ็องเงิน หรือไม่ใช่ไซหรือเบ็ดแต่ใช้อุปกรณ์อื่นแทน ต้องเสียค่าปรับจากปลาที่หามาได้²⁰⁵

วังน้ำสระหนองอันท่านขาง(หวง/มีเจ้าของ)ไว้ ผู้ใดได้ลักกินปลา หื้อไหม 110 เงิน²⁰⁶

²⁰⁵ มังรายศาสตร์ ฉบับถอดรอง ไบลานหน้า 73 หน้า 47.

²⁰⁶ มังรายธรรมศาสตร์. หน้า 91.

เนื่อน้ำ ทรัพยากรธรรมชาติใน แม่น้ำ หนอง คลอง บึง

ทรัพยากรที่ถือว่าเป็นทรัพยากรร่วมหรือเป็นสิทธิร่วมของชุมชนอีกประการหนึ่ง ได้แก่ ทรัพยากรอาหารในแหล่งน้ำที่ไหลมาตามธรรมชาติ ได้แก่ แม่น้ำ คลอง หนอง บึง ชาวบ้านในชุมชนมีสิทธิร่วมในการหาอาหารจากแหล่งน้ำดังกล่าว เช่นเดียวกับ กิ หาของป่า หรือ ลำสัตว์ที่ไม่ได้หวงห้ามจากเจ้าเมืองจากป่าโดยมีกฎเกณฑ์ที่ชุมชน กำหนดขึ้นและถือปฏิบัติ กฎหมายมังรายศาสตร์ได้กล่าวถึง ปลาในแม่น้ำชนิดต่าง ๆ และระบุค่าปรับในการลักปลาเหล่านั้น ในขณะที่เดียวกันกฎหมายกล่าวถึงอุปกรณ์ใน การหาปลาชนิดต่าง ๆ ซึ่งถ้ามีการลักขโมยผู้ลักจะต้องจ่ายเงินชดเชยอุปกรณ์เหล่านั้น เช่น แหคร่าว จิบลวง เบ็ดขวด เบ็ดแจว เบ็ดจง เบ็ดลอบ เบ็ดล่อน เบ็ดปัก ไชขนาด ต่าง ๆ²⁰⁷

จากกฎหมายต่าง ๆ ยังไม่พบการแบ่งผลประโยชน์จากการหาปลาในแม่น้ำหรือ แหล่งน้ำอื่น ๆ ได้ชัดเจน แต่กฎหมายได้ระบุถึงการลักปลาในแม่น้ำรวมทั้งปลาในแม่น้ำ โขงด้วย “อันนี้มิในแม่น้ำของ(โขง)พุ้นแล” ปลาที่กำหนดค่ามีดังนี้

ปลาตะเพียนขนาดใหญ่ น้ำหนักกว่า 1 หมื่น ขึ้นไป (ไม่ทราบเท่าใด) ตัวละ 50 เงิน ใช้แทน 3 ตัว

ปลาแซ่ปลาหนูปลาสวาย น้ำหนัก 5 พัน ขึ้นไป ตัวละ 50 เงิน ใช้ 3 ตัว ปลาฝา หรือปลากั้ง น้ำหนัก 3 พัน ตัวละ 72 เงิน ใช้ 5 ตัว

ปลาเทโพ ปลาเลิง ปลาตะเพียนตัวเล็ก ปลาสะโทก ตัวละ 22 เงิน ใช้ 3 ตัว

ปลาสะปาก ปลาทอง ปลาแห ขนาด 5 นิ้ว ตัวละ 11 เงิน ใช้ 3 ตัว

ปลาสร้อย ตัวละ 2 เงิน ใช้ 3 ตัว²⁰⁸

“ลักกินเผิงกินต่อ อันท่านหมายไว้ หื้อไหมรัง 50 เงิน²⁰⁹

ทรัพยากรธรรมชาติ เนื่อน้ำ

ทรัพยากรในแหล่งน้ำ ถือว่าเป็นทรัพยากรร่วมหรือเป็น “สิทธิร่วม” ของชุมชน อีกชนิดหนึ่ง ได้แก่ ทรัพยากรอาหารในแหล่งน้ำที่ไหลมาตามธรรมชาติ ได้แก่ แม่น้ำ คลอง หนอง บึง ชาวบ้านมีสิทธิในการหาอาหารจากแหล่งน้ำดังกล่าวเช่นเดียวกับการ หาของป่า หรือ ลำสัตว์ที่ไม่ได้หวงห้ามจากเจ้าเมือง โดยมีกฎเกณฑ์ที่ชุมชนกำหนดขึ้น และถือปฏิบัติ จากกฎหมายต่าง ๆ ยังไม่พบการแบ่งผลประโยชน์จากการหาปลาในแม่น้ำ

²⁰⁷ มังรายศาสตร์ ฉบับถอด ตอ ไบลานหน้า 91 หน้า 59.หน้า

²⁰⁸ เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

²⁰⁹ มังรายธรรมศาสตร์. หน้า 91.

น้ำหรือแหล่งน้ำอื่น ๆ ได้ชัดเจน แต่พบข้อกำหนดการลักปลาในแม่น้ำโขง “(ปลา)อันนี้มีในแม่น้ำของ(โขง)พุ้นแล”²¹⁰ สันนิษฐานว่าเป็นปลาของพระเจ้าแผ่นดินสงวนไว้ จึงห้ามราษฎรจับ ถ้าผู้ใดละเมิดจะต้องเสียค่าปรับ

เท่าที่พบข้อห้ามชาวบ้านจับปลา คงจะเป็นปลาในแม่น้ำสายใหญ่ เช่น แม่น้ำโขง แต่แม่น้ำสายเล็ก ๆ หนอง บึง ลำเหมือง หรือ ลำห้วยต่าง ๆ ชาวบ้านมีสิทธิจับได้โดยเสรี และกฎหมายกล่าวถึงอุปกรณ์ที่จับปลาหลายชนิด และกำหนดกำหนดโทษผู้ที่ลักจับปลาที่มีเจ้าของ เช่น หนองน้ำในที่นา หรือลักกระบายน้ำในนาเพื่อหาปลา ทำให้ข้าวกล้าตาย ผู้ละเมิดจะถูกปรับ พิจารณาจากรายชื่อปลาที่ปรากฏในกฎหมายสะท้อนความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในอดีต ปลานานาชนิดที่ปัจจุบันสูญพันธุ์ไปแล้วก็มีจำนวนมาก ในกรณีคนลักปลาก็มีค่าปรับแตกต่างกันไปตามขนาดและชนิดของปลา มังรายศาสตร์ กำหนดค่าปลาในแม่น้ำ หรือ “เนื่อน้ำ” มีค่าดังนี้

เนื่อน้ำดังนี้ ลักกินปลาตะเพียนใหญ่ น้ำหนักมากกว่าหมื่นเมื่อบน ถือตัวละ 50 เงิน ใช้แทน 3 ตัว ลักปลาแซ่ ปลาหนู ปลาสวาย 5 พัน น้ำหนักขึ้นเมื่อบน ถือตัวละ 50 เงิน ใช้ 3 ตัว ลักปลากังหรือปลาฝามากกว่า 3 พันน้ำเมื่อบน ถือ ตัวละ 72 เงิน ใช้ 4 ตัว ใช้ 5 ตัว ลักกินปลาเทาะ(ปลาเทโพ) ปลาเลิง ปลาตะเพียนน้อย ปลาสะโทก ถือตัวละ 22 เงิน ใช้ 3 ตัวปลา ลักปลาสะพาก ปลาทอง ปลาแห 5 นิ้ว ถือตัวละ 11 เงิน ใช้ 3 ตัว เป็น 52 เงิน ปลาสร้อย 1 พันน้ำหนัก ถือค่าตัวละ 2 เงิน 100 กว่า ใช้ 3 เท่า ตัว อันนี้มีในแม่น้ำของ(โขง)พุ้นแล²¹¹

เมื่อร้อยปีเศษมานี้ Pierre Orts บันทึกไว้ เมื่อ พ.ศ. 2440 ว่า “การประมงอยู่ในอำนาจของเจ้าตามหัวเมือง เป็นผู้อนุญาตให้จับปลาในบริเวณใด โดยเป็นการอนุญาตให้เฉพาะบริเวณ เพื่อสงวนแหล่งปลาชุมไว้สำหรับจับเสียเอง ทั้งนี้ เนื่องจากปลาเป็นสิ่งหายากในหัวเมืองลาว(ล้านนา)”²¹²

²¹⁰ มังรายศาสตร์ ฉบับถอดพิมพ์ ไบลานหน้า 91 หน้า 59./11

²¹¹ เรื่องเดียวกัน ไบลานหน้า 91 หน้า 59.

²¹² พิษณุ จันทวิวัฒน์ (แปล) ล้านนาไทย ในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง. กรุงเทพฯ : แพลนพรีนติ้ง 2539. หน้า 73.

สระหรือหนองน้ำเป็นสิ่งที่อาจจะเกิดขึ้นตามธรรมชาติหรือชาวบ้านขุดขึ้นเพื่อกักเก็บน้ำ ไว้เลี้ยงปลาหรือสัตว์อื่น ๆ ผู้ใดแอบระบายน้ำออกจากสระหรือน้ำในนาของท่าน เพื่อหาปลา ถือว่าละเมิดสิทธิในทรัพย์สินของท่านต้องเสียค่าปรับ โดยคิดค่าปรับจากอุปกรณ์ที่ใช้หาปลา เช่น ไซ เบ็ด ค่าปรับไซหลังละ 1 เงิน เบ็ด หลังละ 1 เพื่องเงิน หรือไม่ใช้ไซหรือเบ็ดแต่ใช้อุปกรณ์อื่นแทน ต้องเสียค่าปรับจากปลาที่หามาได้²¹³ ผู้ใดลักปลาในสระหรือที่ท่านเลี้ยงไว้มีโทษ “วังน้ำสระหนองอันท่านชาว(หวง/มีเจ้าของ)ไว้ ผู้ใดได้ลักกินปลา หื้อใหม่ 110 เงิน”²¹⁴ ๆ หรือจ่ายตามอุปกรณ์ที่ใช้หาปลา เช่น แห เบ็ดขวด เบ็ดแจว เบ็ดจง เบ็ดลอบ เบ็ดล่อน เบ็ดปัก และไซ ขนาดต่าง ๆ²¹⁵

สวน

เนื่องจากที่ดินในลำนนาเป็นที่ราบลุ่มและภูเขาดังกล่าวนั้นแล้ว คำว่า “ไร่” และ “สวน” ในความคิดของชาวลำนนาอาจจะหาคำจำกัดความได้ชัดเจนได้ไม่มากนัก แต่ก็พบคำนี้ปรากฏในกฎหมายโบราณหลายฉบับที่เขียนคำว่า “ไร่” และ “สวน” ปะปนกัน มังรายศาสตร์ฉบับนอทอง กล่าวว่า “ ลักข้าวป่าในไร่สวน ถือค่า 1 พัน เลี้ยวเงินใหม่ 3 เท่า” (นอทอง บล 87 น 56 / 10) พืชผลในสวนกับในไร่อาจจะใกล้เคียงกันหรืออาจจะแตกต่างกันและคนโบราณรับรู้และทราบกันดีจนไม่ต้องบันทึกไว้พืชผลใดเป็นสวนหรือไร่ ที่เห็นได้ชัดเจนคือ ต้นเหมียง เมื่อบันทึกจะรวมกับพืชผลทั่วไปที่ไม่ใช่ ข้าว ซึ่งผลิตจากที่ดินนาแน่นอน แต่เหมียงโดยทั่วไปเป็นพืชไร่บนที่สูง เรียกว่า “สวนเหมียง”

กฎหมายกล่าวถึงของในไร่และในสวนปะปนกันไป แต่ค่าปรับในการละเมิดตัดต้นไม้ในสวนในไร่จะคิดค่าปรับตามอายุของต้นไม้ เช่น ต้นไม้มีผลหรือยังไม่มีผล ถ้าต้นไม้มีผลแล้วหรือกำลังติดผลแต่มีคนตัดทิ้งต้องเสียค่าปรับแพง ได้แก่

หมาก พรวัว เหมียง ต้นกล้วยบ้าน ต้นกล้วยป่า อ้อย ผักกาด หอม(หอมบัว) กระเทียม (นอทอง บล 90 น 58 /11)

กฎเกณฑ์ร่วมในการทำนา สวน ไร่

ในแต่ละชุมชนเพื่อสะดวกในการควบคุมดูแลกิจกรรมของสมาชิกในชุมชนนั้น ๆ กฎระเบียบต่าง ๆ จะถูกกำหนดขึ้นร่วมกันหรือคนที่มีอำนาจอาจจะกำหนดขึ้นเพื่อป้องกันการใช้ที่ดินหรือเพื่อใช้เป็นแนวทางในการตัดสินกรณีพิพาทในชุมชน เช่น การใช้ที่ดิน

²¹³ เรื่องเดียว ไบลานหน้า 73 หน้า 47.

²¹⁴ มังรายธรรมศาสตร์ หน้า 91.

²¹⁵ มังรายศาสตร์ ฉบับนอทอง ไบลานหน้า 91 หน้า 59.

สิทธิของปัจเจกและสิทธิร่วมของชุมชน ในการทำนา สวน และไร่ เนื่องจากอาจจะมีกรณีพิพาทเกี่ยวกับการที่สัตว์เลี้ยง เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย และช้าง ซึ่งเป็นสัตว์เลี้ยงจำเป็นในชุมชนเกษตรกรรมในสมัยนั้น สัตว์เหล่านี้จะไปรบกวนหรือทำลายข้าวในนา พืชในไร่หรือสวนซึ่งทรัพย์สินส่วนบุคคล ทำให้เกิดกรณีพิพาทเสมอ ๆ ข้อตกลงหรือกฎเกณฑ์จึงถูกกำหนดขึ้นร่วมกันดังนี้

กรณีที่นาและไร่อยู่ใกล้หนทางที่คนหรือสัตว์เดินผ่าน จะต้องเว้นพื้นที่ไว้เป็นทางให้สัตว์คือช้าง ม้า วัว ควายเดินผ่านได้โดยสะดวก ทางเดินขนาดกว้าง 1.5 วา สำหรับ วัวและควาย ส่วนทางเดินสำหรับช้างและม้า ให้กว้าง 3 วา ความช้างและผู้ขี่ม้าผ่านพื้นที่เกษตรใกล้ทางเดินนี้ต้องกำกับช้างม้าห้ามมิให้ลงกินพืชผลในนาและไร่ ถ้าช้างม้าลงกินข้าวหรือพืชผลของท่านให้ความช้างจ่ายค่าเสียหาย ถ้าความช้างยากจนหาเงินชดใช้ไม่ได้ ต้องให้เจ้าของช้างหรือม้าชดใช้ค่าเสียหายแทน เพราะว่าความช้างเป็นข้าทาสของเจ้าของช้างและม้า²¹⁶

ความช้างปล่อยช้างม้าใกล้ที่นาและไร่ของท่านประมาณ 1000 วา ช้างกินพืชผลเสียหายต้องชดใช้ ถ้าหากช้างม้าปล่อยไว้ไกลจากที่นาไร่เกิน 1000 วา ให้เจ้าของบอกแก่ความช้างให้ปล่อยช้างม้าไกลกว่านั้น ช้างม้ายังมากินพืชผลในนาไร่ได้ ให้ความชดใช้ค่าเสียหาย แต่ถ้าเจ้าของพื้นที่ไม่บอกแก่ความให้ปล่อยไกลออกไปกว่าพันวา และช้างม้ามากินข้าวหรือพืชผล ความช้างไม่ต้องจ่ายค่าชดเชย เพราะความช้างไม่ทราบว่ามีที่นาไร่ มันปล่อยสัตว์ไกลมากแล้ว แต่สัตว์มันร้ายมากินของในไร่นาท่าน “เจ้าไร่เจ้านาบอกว่าบอกความช้างให้อู้งงดีดี ก็อย่าว่าหรือด้วยความช้าง เหตุเพราะมันปู้ หากปล่อยช้างทางไกลแล้ว สัตว์หากร้ายเองจึงออกมากินข้าวแล” “ถ้าว่าช้างลงกินข้าวที่ทางใด หื้อเจ้านาเจ้าสวนด่าร้องหื้อหนี อย่ากะอย่ายิง อย่าฟันอย่าแทง หื้อบอกแก่เจ้าของช้าง ไปเอาช้างมันเสีย แล้วว่าหื้อมันเอาไปเลี้ยงเสียที่ไกล ๆ ช้างเข้าไร่นาสวนผู้ใด ผู้ใดกะยิงฟันแทงช้างป่วยเจ็บเสียร้ายนัก หื้อเอาค่าเจ็บป่วย 110 เงิน แล้วหื้อมันยาหื้อหาย หรือว่าช้างเสียของคร(อวัยวะ)ตาบอดหูขาด หื้อตัดศีรษะมันเสีย เพราะว่าช้างนี้เป็นเฉลิมเจริญบ้านเมืองท้าวพญามหากษัตริย์เป็นที่เจริญแล”²¹⁷

²¹⁶ มังรายศาสตร์ นอตอง ไบลานหน้า 94 หน้า 60

²¹⁷ เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

บทที่ 5

พิธีกรรมและจักรวาลทัศน์ของชาวล้านนา

จักรวาลทัศน์ของชาวล้านนาเชื่อว่า พื้นดินทุกแห่งมี “ผีหรือเลื้อ” ปกปักรักษา ได้แก่ ผีเรือน ผีบ้าน ผีวัด ผีเมือง ผีเหมือง ผีฝ่าย ผีป่า ผีขุนน้ำ ฯลฯ ที่ไร่นาสวนก็เป็นที่ดินมีผีหรือเทพดารวทั้งแม่พระธรณีเป็นผู้ปกปักรักษาด้วยเช่นกัน ภาษาล้านนาเรียกว่า “เลื้อนา” “เลื้อไร่” และ “เลื้อสวน” ผีสะท้อนความคิดที่ว่า “ธรรมชาติ” ยิ่งใหญ่ที่สุด มีอำนาจเหนือทุกสิ่งทุกอย่างสามารถรักษาหรือบันดาลให้เกิดทุกสิ่งทุกอย่างทั้งดีและไม่ดีได้ ซึ่งสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นเกินกว่าจะต้านทานหรือหาคำอธิบายได้ สิ่งใดที่หาคำอธิบายสาเหตุความเสื่อมหรือความฉิบหายได้ ชาวล้านนาบอกว่าเป็นเพราะทำผิดจารีตประเพณีดั้งเดิม เรียกว่า “ซิด” ซึ่งชาวล้านนาโบราณเกรงกลัวมาก

ผีที่รักษาที่นา ไร่ และสวน เรียกว่า “เลื้อนา เลื้อไร่ เลื้อสวน” การกระทำผิดต่อผีทั้งหลายเหล่านี้ จะทำให้เจ้าของนาไร่สวนและครอบครัวรวมทั้งสัตว์เลี้ยงได้รับอันตรายต่าง ๆ นา ๆ มีการกระทำหลายประการที่ห้ามไว้ในกฎหมาย ผู้ใด “ละเมิด” ต่อจารีตดั้งเดิมจะต้องถูกลงโทษหรือต้องทำพิธีเช่นไหว้ขอมาต่อเลื้อนาไร่สวนนั้น ๆ โดยปกติแล้วกฎหมายจะไม่กล่าวถึงผีเหล่านี้เว้นแต่กรณีที่มีคนมาละเมิดผี กำหนดจะกล่าวถึงบทลงโทษไว้ชัดเจน ในหลายกรณีดังนี้

ต้นไม้ซิดในชุมชน

ต้นไม้บางชนิดห้ามชาวบ้านนำไม้ชนิดนั้นมาใช้ก่อสร้าง เชื่อว่าจะนำความอัปมงคลมาสู่ชุมชน ปรากฏในคำสอนต่าง ๆ เช่น ธรรมดาจารีต มูลศัพท์ซิด มูลโมกหลวง คำสอนนรศาสตร์ คติโลกคตินิยม ฯลฯ กล่าวว่า ต้นไม้ดังต่อไปนี้ต้นไม้ที่เชื่อว่าเป็นต้นไม้ไม่ดีเป็น “ต้นไม้ซิด” ไม่ควรตัดและนำไม้มาสร้างที่อยู่อาศัยหรือศาสนสถานในวัด ผู้ใดนำมาใช้จะเกิดสิ่งที่ไม่ดีหรือเป็นเสนียดจัญไรกับผู้ที่อยู่อาศัย สัตว์เลี้ยงในบ้านนั้นอาจเจ็บป่วยหรือตาย โดยหาสาเหตุไม่ได้ ชาวบ้านเรียกว่าอาถรรพ์เช่นนี้ว่า “ซิด” และ “แพ้” คำว่า “แพ้” หมายถึง สิ่งที่ไม่ดีนั้นมีอำนาจเหนือกว่าหรือชนะคนและสัตว์เลี้ยงในบ้านเหล่านั้น อาการ “แพ้”²¹⁸ อาจจะมีรุนแรงกว่า “ซิด” เพราะเมื่อเกิดแล้ว

²¹⁸ ตัวอย่าง “แพ้” ชาวล้านนาเชื่อว่า ลูกชายหัวปีที่เกิดวันเสาร์จะ “แพ้” พ่อแม่ โดยที่พ่อแม่อาจจะต้องหย่าหรือตายจากกัน วิธีแก้ “แพ้” ทำได้หลายวิธี อาจจะทำลูกชายไปยกให้พระสงฆ์ที่วัดหรือยกให้เป็นลูกญาติคนใดคนหนึ่ง แล้วพ่อแม่ขอจากพระหรือญาติมาเลี้ยง เชื่อว่าอาการ “แพ้” บางอย่างนี้อาจเอาชนะหรือตัดทอนความชั่วร้ายที่จะเกิดขึ้นนั้นได้

อาจจะแก้ไขได้ อาการที่คนแพ้ เช่น เจ็บไข้ หรือ ไข้คร่ำต่าง ๆ เกิดขึ้นกับตนเองและครอบครัว

ต้นไม้มือถือว่า “ไม้ไม่ดี/ชิด” ได้แก่ ต้นไม้ที่สถิตอยู่ของเทพดาอารักษ์ เรียกว่า “ไม้อิงอารักษ์” ต้นไม้ที่ใช้เป็นเครื่องแบ่งเขตแดนระหว่างเมือง เรียกว่า “ไม้แดนเมือง” ต้นไม้ที่เกิดขึ้นในปาพิธิกรรม เรียกว่า “ไม้ดงกำ” ผู้ใดนำไม้เหล่านี้มาปลูกบ้าน สมาชิกในครอบครัวหรือสัตว์เลี้ยงจะ “แพ้” โดยเกิดเจ็บป่วยหรือล้มตายโดยไม่ทราบสาเหตุ ถ้าผู้ใดนำไม้ชิดเหล่านี้มาใช้สร้างศาสนสถานในวัด จะ “แพ้” เจ้าอาวาสจะอยู่ไม่มีความสุข ผู้ใดตัดไม้ไปสร้างสะพาน จะ “แพ้” แก่เจ้าเมือง ๆ จะไม่มีความสุขหรือเกิดเหตุการณ์ไม่ดีต่าง ๆ อาจถึงขั้นวินาศพิบัยได้

“ไม้ชิด บดีเอามาแปลงเรือนอยู่นั้นคือ ไม้อิงอารักษ์
ไม้แดนเมือง ไม้ดงกำ...ไม้บ่ควรเอามาแปลงเรือนอยู่
(ถ้า)บ่แพ้คนก็แพ้สัตว์ แปลงวัดก็แพ้เจ้าวัด แปลงซวก
แพ้เจ้าเมือง ไม้บ่ดีกระทำไปก็พิบัย ย่อนไม้ย่อนเรือน
แล บใช้อยู่ดีแล”²¹⁹

การฟันต้นไม้จากป่าเพื่อนำมาสร้างบ้าน กุฎี หรือสร้างศาสนสถานอื่น ๆ ในวัด ในขณะที่ชาวบ้านช่วยกันฟันหรือโค่นต้นไม้ในป่านั้น ถ้าต้นไม้ที่กำลังฟันนั้นไม่ล้มถึงดิน ไปค้างหรืออิงอยู่กับต้นไม้อื่น หรือติดค้างที่เครือเถาวัลย์ ให้ถือว่าไม้นั้นไม่ควรนำมาใช้ก่อสร้าง เพราะเจ้าของบ้านจะไม่เจริญรุ่งเรือง

คนทั้งหลายจักสร้างแปลงโรง(กุฎี)ก็ดี วัดก็ดีเรือนก็
ดี ไปฟันไม้ยังป่าอันนั้น คั้นว่าไม้อันฟันนั้น ท้าว
(ล้ม)บ่รอดดิน บ่จับดิน ตกค้างเสียดังต้นไม้ก็ดี
เครือเถาวัลย์ก็ดี ไม้ต้นนั้นบ่ควรเอา คั้นว่าหาก
เอานั้น เจ้าเรือนก็บ่วิจาเจริญ อยู่บ่เย็น”²²⁰

ต้นไม้บางชนิดห้ามปลูกใกล้เรือน ถ้าหากว่าต้นไม้ที่นั้นเจ้าบ้านไม่ได้ปลูก แต่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ให้เจ้าบ้านฟันหรือทำลายเสีย ได้แก่ ต้นไทร ต้นแห่น ต้นชมพู และต้นลมแล้ง ชาวล้านนาสั่งสอนและเชื่อว่า ต้นไม้เหล่านี้ให้ปลูกห่างจากบ้านเรือนจะปลอดภัย เนื่องจากเป็นต้นไม้เนื้อเปราะและหักง่าย เมื่อฝนตกหรือมีลมพายุแรง ต้นไม้

²¹⁹ “ธรรมดาจาริต วัดสันกำแพงหลวง” หน้า 10 อ้างใน ชิด : ข้อห้ามในล้านนา. หน้า 51.

²²⁰ “มูลศัพท์ชิด วัดสันกลาง” หน้า 27 และ “มูลโหมหลวง วัดศรีโพธาราม” หน้า. 37 อ้างใน ชิด : ข้อห้ามในล้านนา หน้า 53.

อาจจะล้มทับบ้านเรือนได้ สะท้อนถึงภูมิปัญญาชาวบ้านที่รู้จักธรรมชาติของไม้แต่ละชนิดเป็นอย่างดี “ไม้ไร่ ไม้เหน ไม้ชมพู ไม้ลมแล้ง เป็นไม้เลื้อยบนดิน หือพันเสีย”²²¹

ห้ามนำไม้จากต้นไม้เหล่านี้มาสร้างบ้านเรือน ได้แก่ ไม้จากต้นตาเสือ ต้นกอก ต้นเตื่อ ต้นสำโรง ต้นไทร ต้นจั่ว ต้นทองหลาง ต้นตีนเป็ด ต้นเคล็ดเคล้า ต้นตาล ต้นพุทรา ต้นกล้วย และห้ามปลูกติดกับเรือนและมีร่มเงาทอดมาถึงตัวเรือน ถือว่าไม่ดี สมาชิกในครอบครัวมักจะทะเลาะวิวาท เจ้าเรือนอาจจะเกิดคดีความ สมบัติข้าวของในบ้านจะเสียหายด้วยภัยต่าง ๆ ให้ทำพิธีบูชาเทวดาที่ประจำอยู่ที่ต้นไม้ต้น ถ้าต้นขนาดเล็กให้เจ้าบ้านย้ายต้นไม้ออกไปปลูกที่อื่นหรือให้ฟัน “ (ไม้)ทั้งหลายฝูงนี้อย่าแปลงเรือนแลร่มเงาไม้มาเทิง(ถึง) อยู่ผิดกัน มักเป็นคำ(คดีความ) เสียข้าวของ บ่ดี หือบูชา ฟันเสียเทอะ”²²²

เมื่อชาวบ้านปลูกไม้ผลหลายชนิดที่ให้ผลที่มีทั้งรสเปรี้ยวและหวาน เรียกว่า “ต้นหวานก้านส้ม” เช่น ต้นมะพร้าว ต้นตาล มะนาว ส้ม ฯลฯ ต้นไม้ประเภทนี้ผู้ใดละเมิดตัดต้นไม้ให้เสียหาย มีโทษปรับ 200 เงิน “อันสะหาวมีแก่ผู้ใดได้ตัดต้นหวานก้านส้มฆ่าของเลี้ยงของดูและลักฟันพร้าวตาลฟันเสีย หือไหม 220”²²³

เสื่อนาเสื่อไร่เสื่อสวน ขวัญข้าว และ ขีด

ห้ามผีลงผ่านนา

ผู้ใดห้ามศพผ่านที่นาของคนอื่นในช่วงที่กำลังมีต้นข้าวในนา ต้นข้าวที่ศพผ่านไปนั้นให้มอบแก่เจ้าของศพ ให้เจ้าของศพขอขมาเจ้าของที่นา และถ้าที่นากำลังปลูกข้าวแรกนา ให้ขอขมาเสื่อนาด้วยหมู เหล้า ไก่ และเทียน และทำขวัญข้าวด้วย

ผู้ใดห้ามศพผีลงผ่านกลางนาท่าน แดนแต่หวานกล้าไปเถิง
ข้าวดีเกี่ยว ฟันข้าวอันห้ามผีลงนั้น หือไว้แก่เจ้าผีใช้ข้าว
นั้นแล ข้าอีกหือเจ้าผีแต่งสมมาเจ้านา เหล้า 2 ไห ไก่ 2
คู่ เทียน 5 เล่ม ข้าวตอกดอกไม้ ผีหือห้ามลงนาที่ข้าวแรก
ก็หือไว้เวลานั้นหือก็เจ้าขนผีใช้ข้าวนาไ้เวลานั้น 2 เท้า แล้วหือ
หาหมูมา 1 ตัว หือตีนพอเต็มกำ เหล้า 2 ไห ไก่ 2 คู่

²²¹ กฎหมายกาสา หน้า 80 เล่ม 6

²²² กฎหมายกาสา หน้า 81 เล่ม 6

²²³ มังรายศาสตร์ ชัยพระเกียรติ หน้า 81 เล่ม 5

เทียน 4 เล่ม ข้าวตอกดอกไม้ม้าหื้อแก่เจ้าของนา ปู่ชา
เสื่อนาขวัญข้าว²²⁴

วัวควายกินข้าวแรกแปลงขวัญข้าว

“วัวควายกินข้าวแรกไร่นาจิตี หื้อใหม่กอหมื่นเบี้ยปลายพัน ผิโยย
ขอแก่กัน หื้อแปลงขวัญข้าวเทอะ”²²⁵

เอาซอนผีมาทอดผิงหรือเผาในนา

ในที่นาที่ชาวนาปลูกข้าวทุกปี ในฤดูแล้งไม่มีข้าวในนา ผู้ใดมักงายนำศพมาผิง
หรือมาเผาในนาถือว่าทำผิด ผู้ใดละเมิดให้ขอขมาเจ้าของนาด้วย “เหล้าไห ไก่คู่” เทียน
5 เล่ม และข้าวตอกดอกไม้ม้าหื้อแก่เจ้าของนาให้เอาอิฐหรือสังคพออกไปจากที่นาให้หมดด้วย

“ผู้ใดเอาซอนผีมาทอดผิงไว้ในนาท่าน อันยังให้(ข้าว)ทุกปี หื้อเจ้าผืนนั้นเอาเสียแล
หื้อหาเหล้า 2 ไห ไก่ 2 คู่ เทียน 5 เล่ม ข้าวตอกดอกไม้ม้าหื้อแก่เจ้าของนา”²²⁶ “ผู้
ใดเอาศพผีมาเผาเสียยังนาท่าน หื้อมันเอาถ่านไฟ(ผิง)หื้อเสีย แล้วหื้อสมมา หื้อหา
เหล้า 2 ไห ไก่ 2 คู่ เทียน 4 เล่ม ข้าวตอกดอกไม้ม้าหื้อแก่เจ้าของนาเสีย”²²⁷

โลกซึ่งที่นาท่าน เจ้านาหาว่าผิดเสื่อนา

บางกรณี เจ้าของนาแอบอ้างว่า การแย่งชิงที่นา เจ้าของนาว่าผีนาหรือ “เสื่อนา” จะโกรธ
ไม่พอใจ “ผิดเสื่อนา” แต่กฎหมายก็มีได้ลงโทษ เพราะอาจจะเป็นการกล่าวอ้างที่ไม่มีน้ำหนัก
พอฟที่ผีนาจะโกรธถึงขั้นทำให้เจ้านาเดือดร้อน การกล่าวหาเช่นนั้นอาจจะทำให้เจ้านาได้
ค่าปรับไหมมากขึ้น มีชายคนหนึ่งทำตัวเป็นนักเลงแย่งชิงเอาไร่นาที่คนอื่นบุกเบิกแล้ว เจ้า
ของนากล่าวหาว่าการกระทำเช่นนี้ ทำให้ “ผิดเสื่อนา” เสื่อนาอาจจะทำร้ายสมาชิกใน
ครอบครัวหรือสัตว์เลี้ยงของเขาตายได้ เสื่อนาอาจจะโกรธไม่มากขนาดนั้น หรือถ้าโกรธมาก
ทำร้ายให้ถึงตาย ก็ถือว่าคนหรือสัตว์นั้นหมดเวรกรรม ถึงอย่างไรก็ต้องตาย จึงให้ลงโทษ
ปรับผู้ละเมิดเท่านั้น เพราะเห็นว่าเจ้านาอาจจะกล่าวหาเกินเลยไป

²²⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับนอตอง ไบลานหน้า 77 หน้า 49/50 มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน ไบลานหน้า 74 หน้า 61. มังรายศาสตร์วัดไชยสถาน ไบลานหน้า 74-75 หน้า 61-62.

²²⁵ มังรายธรรมศาสตร์ สมุดหน้า 6 หน้า 92.

²²⁶ มังรายศาสตร์ ฉบับนอตอง ไบลานหน้า 77. หน้า 50. มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน ไบลานหน้า 75. หน้า 62.

²²⁷ เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

มังรายศาสตร์ กล่าวว่า “ผิสะหาวชิงเอาไรร่ำนท่น ไหม 66000 เปี้ย เจ้านาตั้งโทษ ว่าผิดเสี้ยนา ผู้คนของเลียงตาย อย่าว่าฎา”²²⁸ “อัน 1 มีความมานะสะหาวลูชิงเอาไรร่ำน ท่น ไถแดนนาท่นเสีย หื้อปรับไหม 22000 เปี้ย หรือเจ้าของนาหาว่าผิดเสี้ยนา ฆ่าลูก เมียวัวควายตายอย่าว่าฎา ก็มมีสัตว์หากเสี่ยง ดังฎาก็จักตายแล”²²⁹

ลดหรือขยายค่นนา ถือว่า ขีด

เมื่อบุคคลกระทำผิดจารีตประเพณีหรือข้อห้ามเกี่ยวกับสิ่งที่เป็นอัมมงคลหรือ ความเป็นเล็นียดจัญไร หรือ “ขีด” เขาจะมีความเกรงกลัวว่าสิ่งเลวร้ายอาจจะเกิดขึ้นกับ เขา การที่ชาวนาขยายค่นนาให้กว้างหรือลดค่นนาให้เล็กลงจากที่มีอยู่เดิม ถือว่าชาว นาค่นนั้นกระทำ “ขีด” และความอัมมงคลจะเกิดกับตัวผู้กระทำ และเจ้าชุมไม่ได้ขอให้ ชาวนากระทำสิ่งที่ถือว่า “ขีด” ถ้าชาวนาคนนี้ไม่ทำนาต่อไปแล้ว ให้คืนค่าแรงที่มันทำ ตามสมควร และให้มันลดค่นนาลงเท่าขนาดเดิม เพราะการลดหรือขยายค่นนาจะมีผล ต่อการส่งน้ำเข้าเลียงที่นา

ผู้ใดเยียะนาท่นไรร่น้อย มันลดขอบนาเสีย หื้อเป็นไรใหญ่
กว้าง เมื่อเวลาปลูกข้าวได้มากนั้ก เยียะทุกปีคือควากนา
หื้อกว้างหื้อยาวได้แก่เจ้าของนาแล แม่นโต(ตัว)ก็ขีดแก่
มันผู้เยียะ บ่ขีดแก่เจ้าของนาแล เพราะเหตุว่า เจ้าชุมบ่
ได้อาณัติ หื้อมันลดมันควากที่ไรร่ำน ค่านาก้อย่าหื้อแก่
มัน หื้อลดหย่อนแก่มัน เพราะเหตุมันบ่มีคุณ บ่กลัวตาย
บ่กลัวขีด จึงลดจึงควากแล เมื่อมันบ่เยียะผู้อื่นเยียะดั่ง
อื่น เจ้าของนาเยียะค่นค่าตามควรเทอะ²³⁰

ขโมยพืชผลต้องขอขมาเสื่อไร

มังรายศาสตร์ ผู้ใดขโมยพืชผลในไร ได้แก่ ข้าวไร่ ข้าวป่า ข้าวโพด ลูกเดือย และแตงชนิดต่าง ๆ ถือว่าผิดผีไร ต้องขอขมา “เสื่อไร” “พืชผลในไร ได้แก่ ข้าวไร่ ข้าวป่า ข้าวโพด เดือย และแตงชนิดต่าง ๆ ผู้ใดขโมยพืชผลในไรให้ผู้นั้นหาเหล้า 1 ไห ไก่ 2 ตัว ข้าวตอกดอกไม้ขอขมาเสื่อไร”²³¹ (นอตอง บล 86-87 น 55-56 /9-10)

²²⁸ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดหมื่นเงินกอง หน้า 19.

²²⁹ มังรายศาสตร์ ฉบับนอตอง ไบลานหน้า 64 หน้า 42.

²³⁰ มังรายศาสตร์ ฉบับนอตอง ไบลานหน้า 80 หน้า 52

²³¹ มังรายศาสตร์ ฉบับนอตอง ไบลานหน้า 86 หน้า 55.

ชีเยียวใส่ข้าวแรก

ในการทำนาทุกครั้งชาวนาจะเตรียมมีแปลงนาสำหรับหว่านกล้า และจะนำไปปลูกในเป็นครั้งแรกที่บริเวณหัวมุมคันนาด้านหัวนาที่รับน้ำเข้านา ข้าวที่นำมาปลูกจะล้อมรั้วหรือทำเป็นปริมณฑลมีเฉลว หรือ “ตาแหลว” ปักเป็นเครื่องหมายไว้ ชาวนาจะทำพิธี “แรกนา” โดยนำเครื่องบัตร์พลีมาบวงสรวงแม่โพสพและแม่ธรณี²³² รวมทั้งเสื่อนาด้วย เรียกข้าวที่ปลูกในปริมณฑลนี้ว่า “ข้าวแรก” เมื่อจะเก็บเกี่ยวชาวนาจะเกี่ยวข้าวแรกก่อน

มังรายศาสตร์ กล่าวว่า ผู้ใดถ้ายอุจจาระใส่ “ข้าวแรก” ตั้งแต่ตอนหว่านกล้าถึงข้าวจะเก็บเกี่ยวได้ ให้ทำพิธีเรียก “ขวัญข้าว” และ ขอมมา “เสื่อนา” ถ้าคนนั้นเพียงแต่ปัสสาวะที่ข้าวแรกให้ขอมมา “เสื่อนา” เมื่อเสร็จจากการเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว โดยไม่ต้องส่งขวัญข้าว

“ผู้ใดชีใส่ข้าวแรกท่าน แต่แดนหว่านกล้าไปถึงเมื่อข้าวดี
ปลูกดีเกี่ยว หื้อหาไก่ 2 คู่ เหล้า 2 ไห เทียน 2 เล่ม แล
ข้าวดอกดอกไม้บูชาขวัญข้าวและเสื่อนา หรือเท่าเยียวบ่
ชี หื้อมันหาไก่ 2 คู่ เหล้า 1 พัน (ขวดครึ่งลิตร) เทียน 1 คู่
ข้าวดอกดอกไม้บูชาเสื่อนา แดน(ตั้งแต่)เกี่ยวข้าวแล้ว
อย่าหื้อว่าฤาเทอะ”²³³

ชีใส่ไร่

ผู้ใดถ้ายอุจจาระในไร่ผู้อื่นตั้งแต่แรกปลูกพืชไร่จนถึงเก็บเกี่ยว ถือว่า “ผิดเสื่อไร่และเสื่อสวน” ให้หาเหล้าไก่มาให้เจ้าของไร่เช่นไร้วขอมมาเสื่อไร่ แต่กรณีปัสสาวะรดพืชไร่ให้ตัดทิ้ง และให้กระทำผิดชัดใช้ค่าเสียหาย มังรายศาสตร์และ สมุดตราขกล่าวว่

“ผู้ใดชีใส่ไร่ท่าน แรกแต่แดนน้ำไร่แล้ว ต่อเท่าถึงเอาข้าว
แล้ว หื้อหาเหล้าไห 1 ไก่ 1 คู่ ข้าวดอกดอกไม้หื้อเจ้าไร่
บูชาเสื่อไร่ ส่วนคนที่ปัสสาวะรดพืชผลในไร่ ให้เจ้าของ
ตัดพืชผลนั้นเสีย แล้วให้ผู้ถ้ายปัสสาวะจ่ายค่าพืชผลตาม
ราคา อย่าใหม่ ”²³⁴ “ชีใส่ไร่ท่านยามเพาะแล้วต่อเท่า

²³² อุดม รุ่งเรืองศรี และคณะ. 2542. หน้า 2377.

²³³ มังรายศาสตร์ฉบับถอดของ ไบลานหน้า 75 หน้า 48.

²³⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับถอดของ ไบลานหน้า 86 หน้า 55 /9

ยามเมี้ยน หื้อหาเหล่าไห้ไก่คู่แก่เจ้าไร่เสีย ผิเย้วใส่ไร่
ท่าน หื้อหาเหล่าพวง(ขวด) 1 ไก่ คู่ 1 หื้อเจ้าไร่เทอะ ผิ
รดเยี้ยวรดเครือพลุเพิ่นก็ดี หลก(ถอน)เสียก็ดี หื้อใช้ตาม
ค่าเทอะ”²³⁵

ตีดาแหลวนาไร่สวน

ดาแหลว เป็นภาษาล้านนาหมายถึง เฉลว เป็นเครื่องจักสานทำด้วยตอกเส้นเล็ก
ขัดกัน ให้ส่วนกลางเป็นตาหกเหลี่ยม ปล่อยชายตอกออกคล้ายรั้วมีแสงอาทิตย์ ให้เป็น
เครื่องหมายบอกเขตหวงห้ามในนาไร่และสวน²³⁶ เพื่อป้องกันพืชผลในสวนปลอดภัยจาก
สัตว์ร้ายเข้ามากินพืช หรือทำให้พืชที่ปลูกเจริญเติบโตและไม่เสียหาย เรียกว่า “ดา
แหลว” ถ้าใช้ปักที่นาหรือไร่ เรียกว่า ดาแหลวหมายนา ดาแหลวสวน และดาแหลวไร่
ชาวนาถือว่าเป็นสิ่งสำคัญในนาสวนและไร่ในสมัยโบราณ ผู้ใดขูดตีทำลายเฉลวที่ท่าน
ปักไว้ในนาไร่และสวน มีความผิดฐานละเมิด หรือ “ผิดผี” ต้องทำพิธีขอขมา

มังรายศาสตร์ กล่าวว่า “ ผู้ใดตีดาแหลวหมายนาท่านเสีย ถือค่าดาแหลว 1
เงิน ไหม 9 เท้า ผู้ใดตีดาแหลวอันท่านหมายแรกนาแลสวนเสียก็ดี หื้อมันหาเหล่า 2
ไห(ขวด) ไก่ 2 คู่ เทียน 4 เล่ม ข้าวตอกดอกไม้บูชาเสื่อนาเสื่อสวนก่อน แล้วพูน(สวน)
สะหวา(อวดดี) ไหม 110 เงิน”²³⁷ “

หัตถกัมมวินิจัยบาลีฎการอมสมมุติราช ว่า ผู้ใดทำลายเฉลวที่ข้าวแรก
หรือที่ไร่ ไหม 110 เงิน แล้วให้เซ่นไหว้ขอมาเสื่อนาด้วย “ ผู้ใดตีดาแหลวข้าวแรกนา
กะดี ไร่กะดี หื้อไหม 110 เงิน แล้วหื้อมันได้มีเหล่า 2 ไห ไก่ 2 คู่ เทียน 2 คู่ ข้าวตอก
ดอกไม้บูชาเสื่อไร่เอนาเทอะ”²³⁸

ตีเครื่องหลากไร่ / ตีหุ่นหลอกไร่สวน

อุปกรณ์ที่ชาวนาประดิษฐ์ขึ้นมาตั้งไว้ในนาไร่หรือสวน กฎหมายบางฉบับเรียก
ว่า “หุ่นหลอกไร่/นา/สวน” คล้ายกับที่ปัจจุบันเรียกว่า “หุ่นไล่กา” คำว่า “หลาก” หมายถึง
ถึง แปลก หรือ ทำให้สงสัย เครื่องหลากนาสวนไร่ อาจจะทำรูปร่างประหลาดคล้าย
หุ่นไล่กา ทำให้สัตว์ต่าง ๆ เช่น วัว ควาย นา หู ฯลฯ รู้สึกแปลกและกลัวไม่กล้าเข้ามา

²³⁵ สมุดตราข ใบลานหน้า 48 หน้า 32.

²³⁶ อุดม รุ่งเรืองศรี และคณะ. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ. กรุงเทพฯ: สยามเพรส เมเนจ
เมนท์ 2542. เล่มที่ 5 หน้า 2376-2377.

²³⁷ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน ใบลานหน้า 72 หน้า 59)

²³⁸ หัตถกัมมวินิจัยบาลีฎการอมสมมุติราช หน้า 58 เล่ม 6.

กินผลผลิตในนาไร่สวนนั้น ผู้ใดทำลายเครื่องหลอกไร่นาจวนเหล่านี้ ถือว่ามีความผิด และฝืนไร่นาจวนอาจจะไม่พอใจก็ได้ นอกจากจะต้องเสียเงินชดใช้เป็นเงิน แล้วต้องขอขมาผีด้วย

มังรายศาสตร์ กล่าวถึงการตีเครื่องหลอกไร่ว่า “ผู้ใดตีเครื่องหลอกไร่ท่านเสีย สัตว์สิ่งแว่วควายเข้ากินของไร่ เสียงเท่าใด หื้อใช้เท่านั้น แล้วหื้อใช้เครื่องหลอกไร่ท่าน 50 เงิน หื้อหาเหล่าไก่คู่ ขาดอกดอกไม้บูชาเสียไร่”²³⁹ “ผู้ใดตีเครื่องหลอกนาท่าน เสีย สัตว์สิ่งลงนากินข้าวเสียงเท่าใด หื้อมันใช้เท่านั้น ฟุ่นมันสะหวา(อวดดี)ตีเครื่อง หลอกนาท่านเสียใหม่ 110 เงิน หรือเขิญใจ 52 เงิน”²⁴⁰

หัตถกัมมวินิจัยบาลีฎีการวมสมมุติราช ว่า ผู้ใดทำลายหุ่นหลอกไร่นาจวนผู้อื่นเสียหาย ทำให้สัตว์ลงมากินพืชผลในไร่นาจวน ให้ผู้กระทำนั้นชดใช้ค่าเสียหายและ ให้ปรับ 110 เงิน “ผู้ใดตีหุ่นหลอกไร่นาจวนท่าน หื้อสัตว์เข้ามากินของไร่นาจวนท่าน เสียของเท่าใด หื้อมันใช้นับเสีย แล้วหื้อใหม่ 110 เงิน”²⁴¹

ความเชื่อเรื่องผีหรือเทวดาประจำบ้านเรือน หมู่บ้าน เมือง ไร่ นา สวน เป็น ความเชื่อพื้นฐานทั่วไปของสังคมล้านนาในอดีต การละเมิดสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ ผู้ ละเมิดต้องขอขมาหรือเสียค่าปรับใหม่ฐานละเมิดสิทธิและอาจจะทำให้ของเจ้าของ สถานที่ได้รับอันตรายจากผีเหล่านั้นได้

วัวควายหมูกินข้าวในนา 2436

คันวัวควายเข้าไปกินข้าวท่านผู้อื่นเสียหายมากน้อยเท่าใด หื้อเจ้าตารั่วใช้นับเสียง แปลงขวัญข้าวท่านตามคลอง (กมน่าน/วารสารประวัติศาสตร์ จ 2 มค 2524 น 39) 25436 หมู เป็ด ไก่ ท่าน เป็นสัตว์เลี้ยงเพื่อประกอบอาหารและประกอบพิธีกรรม นา ของผู้ใดตั้งอยู่ติดกับหมู่บ้าน มีโอกาสที่หมู เป็ด ไก่ จะลงมากินข้าวในนา ทำความเสีย

²³⁹ มังรายศาสตร์ฉบับวัดไชยสถาน ไบลานหน้า 83 หน้า 69.

²⁴⁰ มังรายศาสตร์ฉบับนอตอง ไบลานหน้า 75 หน้า 48.

²⁴¹ หัตถกัมมวินิจัยบาลีฎีการวมสมมุติราช หน้า 59 เล่ม 6.

หายแก่ข้าวในนาและบอกให้เจ้าของสัตว์ขังสัตว์ไว้ให้ดี ถ้าเจ้าของไม่ขังสัตว์มากินข้าวในนาให้เจ้านาฆ่าสัตว์กิน ส่วนค่าเสียหายไม่ต้องเรียกจากเจ้าของสัตว์ ถ้าหากว่าทำนาใกล้บ้านประมาณ 50-100 วา หมูเปิดไถกินข้าวเสียหายเท่าใด เจ้าของสัตว์ชดใช้ตามที่เสียหาย แต่ถ้าที่นาอยู่ห่างจากหมู่บ้านเกินกว่า 500-1000 วา สัตว์มากินข้าวในนาไม่ต้องบอกเจ้าของให้ชัง ข้าวที่สัตว์กินก็ต้องชดใช้ ให้เจ้านาฆ่าสัตว์กินเป็นอาหาร เจ้าของก็ไม่ต้องกล่าวโทษเจ้านา ถือว่าเสมอด้วยเป็นสัตว์ป่าที่ไม่มีเจ้าของเพราะห่างไกลจากบ้าน (นอตอง บล 94 น 60-61 /12)

เสื่อสวน/ตาแหลว

ผู้ใดตีตาแหลวอันท่านแรกสวนเสียกัตี หื้อหาเหล้า 2 ไห ไก่ 2 คู่ เทียน 4 เหล่ม ข้าวตอกดอกไม้ ปูชาเสื่อนาเสื่อสวนก่อน แล้วพูนสหา ไหม 110 เงิน (บล 72 น60/22)

หน้าที่ชาวนาในการเสียค่านา และการรวบรวมข้าวส่งเข้าเหล่มหรือท้องพระคลัง "บอกพญาเมืองหินและท้าวขุนกรมการทุกคนได้แจ้งบัดนี้ด้วยข้าวหล่อในน้ำ สกขราศ 1254 ตัวปีเตาสีนี้พระราชอาญาโปรดหื้อได้หล่อข้าวเรือน 2 ตาง เมืองหินทั้งเมืองจักได้หล่อข้าว 756 ตาง ผ่า 3 ส่วน ขึ้นมาหล่อราชสำนัก 2 ส่วน เป็นข้าว 497 ตาง ไว้กับเมืองหินส่วน 1 เป็นข้าว 249 ตาง ดินต่างเรือน 2 พัน จวน 5 พัน สาด 2 พัน ด้วยข้าวจ้าวกำหื้อข้าวจ้าวแท้ ข้าวสารกำหื้อข้าวสารแท้บอกหื้อเอาข้าวหนึ่งมาตาง บ่เอา ห้ามขาดกำหนดหื้อได้ขึ้นมาหล่อข้าว ...สกขราศ 1253 ตัวปีรวงเม็ดได้จดหมายเส้นข้าวหล่อเมืองหินกับจางมีสินพญาคันธวิไชยมาโพเอาโพ ปีข้าวเรือน 2 ตางนั้น บ้านบ่อแก้ว 180 ตาง บ้านพง 76 ตาง บ้านนayang 50 ตาง บ้านร้องพญา 46 ตาง บ้านร้องล้าน 39 ตาง บ้านนาทอง 86 ตาง บ้านคำเรือง 74 ตาง บ้านป่าพระ 28 ตาง บ้านหลักหมื่น 62 ตาง บ้านปากกล้วย 72 ตาง บ้านหมากบง 64 ตาง บ้านน้ำรั้ว 36 ตาง บ้านสันฐานหนองหอย 74 ตาง บ้านใหม่่นา 30 ตาง บ้านนาหวาย 34 ตาง..." (กมน่าน น 41)

ตำนานสมมุตราช ซึ่งเป็นผู้พิจารณาข้อพิพาทต่าง ๆ และได้กำหนดกฎจาริตหรือกฎหมายไว้เป็นหลักในการพิจารณาเกี่ยวกับที่นาและที่สวนไว้ "พญาสมมุตราชพิจารณาโทษทัณฑ์ไว้แก่คนทั้งหลาย อันจาด้วยนาและสวน มีอันนี้แล" ในตอนท้ายของคัมภีร์เรื่องนี้ได้กล่าวถึงเรื่องราวของไร่บนที่สูงและการปลูกพืชไร่ ดังมีรายละเอียดดังนี้

ครั้งหนึ่งบริเวณที่ราบลุ่มดอยสุเทพมีชาวเมือง 500 ตระกูล มีหน้าที่เลี้ยงแพะของพญาเจ้าเมืองในสมัยนั้น มีภูเขาสูงหนึ่งชื่อ ลวบุพพา(ลวบรรพต) บริเวณภูเขาที่มีแม่น้ำสายหนึ่งชื่อ แม่น้ำมิลักขณ(มิลักขุ) คนเลี้ยงแพะอยู่เชิงภูเขา ส่วนบนภูเขาเป็นที่อยู่ของวอกหรือชะนีจำนวนพันตัว คนที่ไปเลี้ยงแพะนำเอาพืชพันธุ์ต่าง ๆ เช่น ข้าวและถั่ว

จากที่ลุ่มไปปลูกบนที่ลาดชันและภูเขาที่เขาเลี้ยงแพะ พบว่าพืชปลูกไม่ขึ้นไม่เจริญเติบโต พวกเลี้ยงแพะไม่ทราบว่าจะดำรงชีวิตด้วยสิ่งใด “คนทั้งหลายเอาข้าวนากับถั่วงาเครื่องครัวสวนท่งมวลง เมื่อปลูกบ่เป็นบ่ดีเป็นแก่เราสักอัน เราอยู่ที่นี้เลี้ยงชีวิตด้วยอันใดนี่ชา” (สมมตราช ไบลาน 38 หน้า 26-27)

ฝูงแพะได้ยินคนเลี้ยงแพะพูดเรื่องนี้ จึงขึ้นไปถามหัวหน้าของพวกเขาที่ที่อยู่บนยอดดอยซึ่งค้ำคยกันว่า เรื่องการนำพืชจากที่ลุ่มมาปลูกบนดอยไม่ได้ ควรทำอย่างไรดี ชะนีบอกว่าพืชแต่ละอย่างเหมาะที่จะปลูกเฉพาะที่เท่านั้น เนื่องจากลักษณะดินที่ลุ่มกับดินบนดอยไม่เหมือนกัน ชะนีจะช่วยให้คนเลี้ยงแพะสามารถปลูกพืชได้บนภูเขาได้ “พญาวอกทั้งสองว่า ที่ลุ่มที่ดอยนี้วิสัยโอซารส(ของ)แผ่นดินต่างกัน พืชอันมียังลุ่มจักปลูกยังดอยบ่เป็น พืชมียังดอยจักปลูกยังลุ่มบ่เป็นแล อันใดหากเกิดไหน ก็หากเป็นหั้นตาย บ่กวณเกลลา(ปะปน)กันได้” (สมมตราช ไบลาน 41 หน้า 27)

หัวหน้าหรือพญาชะนี(วอก) กล่าวว่าจะช่วยพวกเขาโดยพญาวอกและบริวารจะลงไปกินข้าวและถั่วงาที่แก่เต็มที่ยังนาและสวนในที่ลุ่ม แล้วจะนำเอารวงข้าวและถั่วงาขึ้นมากินบนดอยด้วย เมื่อกินแล้วจะถ่ายออกมากองไว้บนดอย ส่วนแพะก็ให้ไปกินพืชผักในสวน “ของสวนเรือกเผือกมันหมากเชือกพริก” แล้วมาถ่ายเป็นอุจจาระกองไว้ที่เดียว กับที่ชะนีถ่ายไว้ หลังจากได้เมล็ดพืชมาแล้ว ให้ไปบอกแก่คนเลี้ยงแพะว่าให้ไปคัดเอาเฉพาะเมล็ดพืชออกมาจากอุจจาระ แล้วนำเมล็ดนั้นไปเพาะและปลูกบนที่สูงจะงอกงามดี “บอกหื้อคนทั้งหลายไปทาวเอาพืชผุ่นนั้นได้ชื้ออันแล ไปปลูกหว่านยังที่นี้(ดอย)ก็ดีชะแล เป็นชีเราทั้งหลายอันเกิดอันเกิดอยู่ในที่นี้ดอยห็นก็เสมอโอซารสที่นี้แลว่าอัน...หื้อไปเอาชีแพะชีวอกทาวเอาเอาพืชข้าวกล้าหมากแขว้งหมากเชือกถั่วงาต่าง ๆ ไปปลูกไปหว่านในดอยที่นั้น ก็จึงงอกงอกงามดีนักเพื่ออันแล...ของยังลุ่มปลูกยังดอยบ่เป็น ของดอยปลูกลุ่มบ่เป็น” (สมมตราช ไบลานที่ 42-43 หน้า 28-29) ตำนานกล่าวว่า พวกที่ไปเลี้ยงแพะ 500 ตระกูลนั้นมีลูกหลายหลายชั่วคนกลายเป็นชาวดอย ชาวลุ่มเรียกเขาว่า ลูมิลักชน ต่อมาแปรเรียกว่า “เมื่อลุนแปรว่า ชาวละ” ต่อมาเรียกว่า “ชาวดอย” และ “มิลักชน” ตามเดิม

นิทานเรื่องนี้ ผู้แต่งคงจะต้องการเล่าถึงการดำรงชีวิตด้วยการเพาะปลูกในที่ลุ่มและบนภูเขาว่ามีความแตกต่างกัน การใช้ที่ดินบนที่สูงเรียกว่า “ไร่” ดังตำนานกล่าวว่า “ที่นี้จักกล่าวถึงไร่เล่าแล” (สมมตราช ไบลาน 38 หน้า 25) พืชผลในไร่จะแตกต่างจากพืชที่ปลูกในที่ลุ่ม การใช้พื้นที่ในไร่ของชุมชนมีจารีตและเงื่อนไขแตกต่างกันออกไป

พื้นที่ไร่บนที่สูง

สภาพภูมิประเทศของล้านนาประกอบด้วยमारราบลุ่มบนฝั่งแม่น้ำ หรือในแอ่งต่าง ๆ นอกเหนือจากนั้นจะเป็นพื้นที่ลาดเอียงและภูเขาหรือดอย พื้นที่ใช้ประโยชน์ที่สำคัญคือพื้นที่ราบสำหรับนาทำสวน ส่วนพื้นที่บนที่สูงจะนิยมทำไร่ เช่น ไร่เหมียงหรือชาป่า ไร่สำหรับปลูกข้าว ซึ่งเรียกว่า ข้าวไร่ ตำนานสมมุตราช ซึ่งเป็นผู้พิจารณาข้อพิพาทต่าง ๆ และได้กำหนดกฎจารีตหรือกฎหมายไว้เป็นหลักในการพิจารณาเกี่ยวกับที่นาและที่สวนไว้ “พญาสมมุตราชพิจารณาโทษทัณฑ์ไว้แก่คนทั้งหลาย อันจำด้วยนาและสวน มีฉันทแล” ในตอนท้ายของคัมภีร์เรื่องนี้ได้กล่าวถึงเรื่องราวของไร่บนที่สูงและการปลูกพืชไร่ ดังมีรายละเอียดดังนี้

ครั้งหนึ่งบริเวณที่ราบลุ่มดอยสุเทพมีชาวเมือง 500 ตระกูล มีหน้าที่เลี้ยงแพะของพญาเจ้าเมืองในสมัยนั้น มีภูเขาสูงหนึ่งชื่อ ลวบทพา(ลวบรรพต) บริเวณภูเขามีแม่น้ำสายหนึ่งชื่อ แม่น้ำมีลักษณะ(มีลักษณะ) คนเลี้ยงแพะอยู่เชิงภูเขา ส่วนบนภูเขาเป็นที่อยู่ของวอกหรือชะนีจำนวนพันตัว คนที่ไปเลี้ยงแพะนำเอาพืชพันธุ์ต่าง ๆ เช่น ข้าวและถั่วจากที่ลุ่มไปปลูกบนที่ลาดชันและภูเขาที่เขาเลี้ยงแพะ พบว่าพืชปลูกไม่ขึ้นไม่เจริญเติบโต พวกเลี้ยงแพะไม่ทราบว่าจะดำรงชีวิตด้วยสิ่งใด “คนทั้งหลายเอาข้าวนาถั่วจากเครื่องครัวสวนทั้งหมด เมื่อปลูกเป็นปดเป็นแ่งเราสักอัน เราอยู่ที่นี้เลี้ยงชีวิตด้วยอันใดนี้ชา” (สมมตราช ไบลาน 38 หน้า 26-27)

ฝูงแพะได้ยินคนเลี้ยงแพะพูดเรื่องนี้ จึงขึ้นไปตามหัวหน้าของพวกชะนีที่อยู่บนยอดดอยซึ่งคุยเคยกันว่า เรื่องการนำพืชจากที่ลุ่มมาปลูกบนดอยไม่ได้ ควรทำอย่างไร ชะนีบอกว่าพืชแต่ละอย่างเหมาะที่จะปลูกเฉพาะที่เท่านั้น เนื่องจากลักษณะดินที่ลุ่มกับดินบนดอยไม่เหมือนกัน ชะนีจะช่วยให้คนเลี้ยงแพะสามารถปลูกพืชได้บนภูเขาได้ “พญาวอกทั้งสองว่า ที่ลุ่มที่ดอยนี้วิสัยโอหารส(ของ)แผ่นดินต่างกัน พืชอันมียังลุ่มจักปลูกยังดอยเป็น พืชมียังดอยจักปลูกยังลุ่มเป็นแล อันใดหากเกิดไหน ก็หากเป็นหันตาย บักวนเกลลา(ปะปน)กันได้” (สมมตราช ไบลาน 41 หน้า 27)

หัวหน้าหรือพญาชะนี(วอก) กล่าวว่าจะช่วยพวกเขาโดยพญาวอกและบริวารจะลงไปกินข้าวและถั่วที่แก่เต็มที่ยังนาและสวนในที่ลุ่ม แล้วจะนำเอารวงข้าวและถั่วมาขึ้นมากินบนดอยด้วย เมื่อกินแล้วจะถ่ายออกมากองไว้บนดอย ส่วนแพะก็ให้ไปกินพืชผักในสวน “ของสวนเรือกเผือกมันหมากเชือกพริก” แล้วมาถ่ายเป็นอุจจาระกองไว้ที่เดียวกับที่ชะนีถ่ายไว้ หลังจากได้เมล็ดพืชมาแล้ว ให้ไปบอกแก่คนเลี้ยงแพะว่าให้ไปคัดเอาเฉพาะเมล็ดพืชออกมาจากอุจจาระ แล้วนำเมล็ดนั้นไปเพาะและปลูกบนที่สูงจะออกงามดี “บอกให้คนทั้งหลายไปทวงเอาพืชพันธุ์นั้นได้ชุนแล ไปปลูกหว่านยังที่นี้(ดอย)ก็ดี

ทะเล เป็นที่เร้าทั้งหลายอันเกิดอันเกิดอยู่ในที่นี้โดยหินก็เสมอโอซารสที่นี้แล้วอัน...หื้อ
ไปเอาชีปะขาวออกหาเอาเอาพืชข้าวกล้ามากแขวงมากเชื้อถ่วงต่าง ๆ ไปปลูกไป
หว่านในดอยที่นั่น ก็จึงออกงอกงามดีนักเพื่ออันแล...ของยังลุ่มปลูกยังดอยบ่เป็น ของ
ดอยปลูกลุ่มบ่เป็น" (สมุตตราช ไบลานที่ 42-43 หน้า 28-29) ตำนานกล่าวว่า
พวกที่ไปเลี้ยงแพะ 500 ตระกูลนั้นมีลูกหลายหลายชั่วคนกลายเป็นชาวดอย ชาวลุ่ม
เรียกเขาว่า ลุมลิักชน ต่อมาแปรเรียกว่า "เมื่อลุนแปรว่า ชาวละ" ต่อมาเรียกว่า "ชาว
ดอย" และ "มิลักชน" ตามเดิม

นิทานเรื่องนี้ ผู้แต่งคงจะต้องการเล่าถึงการดำรงชีวิตด้วยการเพาะปลูกในที่ลุ่ม
และบนภูเขาว่ามีความแตกต่างกัน การใช้ที่ดินบนที่สูงเรียกว่า "ไร่" ดังตำนานกล่าวว่า
"ที่นี้จักกล่าวถึงไร่เล่าแล" (สมุตตราช ไบลาน 38 หน้า 25) พืชผลในไร่จะแตกต่างจาก
พืชที่ปลูกในที่ลุ่ม การใช้พื้นที่ในไร่ของชุมชนมีจารีตและเงื่อนไขแตกต่างกันออกไป

ผลิตผลในไร่และข้าวไร่

สมุตตราชกล่าวถึงพืชที่ปลูกในไร่บนภูเขาซึ่งเมื่อเกิดกรณีพิพาทเนื่องจากไม่ได้
แบ่งเขตแดนไร่ไหนแน่นอน คนปลูกพืชมีกรณีพิพาทแย่งชิงพืชไร่ พญาในที่ลุ่มจึงให้อา
มาตย์ผู้หนึ่งขึ้นไปสั่งสอนและออกกฎหมายหรือกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการลักพืชในไร่ ดังนี้
พืชผลประเภทข้าว ที่ปลูกบนที่สูงได้แก่ ข้าวไร่ ข้าวป่า ข้าวเดือย ประเภทพืชที่เป็น
อาหารได้แก่ พักเขียว พักทอง น้ำเต้า แตงชนิดต่าง ๆ งา จิง ขมิ้น ข่า ฝ้าย พริก
พลู หนาม มะพร้าว ฯลฯ มีกฎหมายกำหนดราคาของผลิตผลเหล่านี้ไว้เพื่อใช้ในการ
พิจารณาเมื่อมีกรณีพิพาทเกิดขึ้นดังนี้

ข้าวไร่ ไร่ราคาหาบละ 1 เงิน ผู้ใดลักข้าวไร่ ต้องชดใช้ 3 เท่า หรือ 3 หาบ (ส
มุตตราช๗ ตัดข้าวไร่ ไร่ราคาหาละเสี้ยวเงิน คิดเป็น 1250 เบี้ย (นอตอง บล 87 น
56/10) ข้าวป่าไร่ จำนวนพันน้ำ ไร่ราคา หวันเงิน (ถือค่า 1 พันเสี้ยวเงิน ไหม 3 เท่า / นอ
ตอง บล 87 น 56/10) ข้าวเดือยไร่(ลักเดือยในไร่/นอตอง บล 87 น. 56/10) จำนวนพัน
น้ำ ไร่ราคา 1 มาสก เท่ากับ 200 เบี้ย(ถือค่าเดือยในไร่ 3 มาสก เป็น 1 ร้อยเบี้ย ใช้ 3 เท่า
ลักเดือยที่เก็บจากต้นแล้ว 1 กำมือ ไร่ราคา 100 เบี้ย ใช้ 9 เท่า ถ้าลักเดือยเมื่อเป็น
ดอกเป็นลูกเป็นเครือ ไร่ราคา 100 เบี้ย ใช้ 9 เท่า/ นอตอง บล 87 น. 56/10) พักเขียว/
พักทอง ไร่ราคาหาละ 1 มาสก น้ำเต้าและแตงกวา ไร่ราคาหาละใหญ่ 1300 มาสก แตง
กวาขนาดเล็ก ไร่ราคา 1200 มาสก งา (จำนวนพันน้ำ)ไร่ราคา 1300 มาสก จิง(พัน
น้ำ) ไร่ราคา 1300 มาสก ข่า(พันน้ำ) ไร่ราคา 1200 มาสก ขมิ้น (พันน้ำ) ไร่ราคา 1200
มาสก ผู้ใดลักพืชดังกล่าวข้างต้นต้องชดใช้ 1 เท่า ฝ้าย(พันน้ำ) ไร่ราคา 1200 มาสก

ผู้ใดลักฝ้ายชดใช้ 6 เท่า พริกจำนวนพันน้ำ ตีราคา 2 เงิน ผู้ใดลักพริกชดใช้ 5 เท่า พริกจำนวนพันน้ำ ตีราคา 3 มาสก ชดใช้ 3 เท่า นมแห้ง ตีราคาห้วละ 3 มาสก นมสดปลีขนาดใหญ่และดี ตีราคา 1 เงิน มะพร้าวผลโต 10 ลูก ตีราคา 1 เงิน ผู้ใดลักพืชเหล่านี้ ชดใช้ 6 เท่า (สมุตตราช ไบลาน 44-45 หน้า 30-31/นอตอง บล 88 น 57 / 10 อัตราค่าปรับจะแตกต่างออกไป)

สิทธิของเจ้าของไร่ : โลกเอาที่ไร่ และ เมาไร่

พื้นที่ไร่บนภูเขาที่เช่นเดียวกับพื้นที่ราบ เมื่อมีคนอาศัยอยู่ก็มีกรณีพิพาทเรื่องที่ดินและการเผาไร่ซึ่งถือเป็นภูมิปัญญาในการปลูกพืชไร่มาแต่อดีต สมุตตราชกล่าวถึงเรื่องนี้ว่า ที่ไร่เป็นสิทธิของเจ้าของ ซึ่งอาจจะได้สิทธิมาจากการบุกเบิกเช่นเดียวกับที่ดินในเมือง ผู้ใดโลกที่ไร่และพันของไนไร่ท่าน ผู้นั้นต้องชดใช้ของไนไร่ที่เสียหาย 3 เท่า

การเผาไร่กำหนดโทษผู้เผาไร่ของผู้อื่นว่า ผู้ใดแอบเผาไร่ของคนอื่น ให้เอาตัวคนที่เผาไร่มาเผาแทน หากมันมันยอมให้เผาตัวเอง ให้มันหาเหล่า 3 ขวด ไก่ 2 ตัว นมกั่ว 1 ห้ว และ เงิน 10 เงิน มาชดใช้ให้เจ้าของไร่ที่มันเผา (สมุตตราช ไบลาน 46 หน้า 31)

มังรายศาสตร์นอตองกล่าวถึงการแอบเผาไร่ท่านเมื่อยังไม่ถึงเวลาเผา ให้คนเผาหาเหล่าไห 1 ไก่ 2 ตัว หมู 1 ตัว ข้าวตอกดอกไม้บูชาขอขมาผีไร่หรือ “เลื้อไร่” หรือถ้าไม่ขอขมาให้มันผู้เผามาแผ้วถางไร่ให้เรียบร้อย (นอตอง บล 86 น 55 /9)

สิทธิของผู้ปลูกพืชไร่

เนื่องจากพืชไร่ที่เจ้าของลงทุนลงแรงปลูกไว้ในไร่ เมื่อมีคนมาทำลายหรือลักตัดพืชไร่เช่นนี้ กฎหมายจึงกำหนดโทษไว้หลายสถาน เพื่อรักษาสติของผู้นั้นเป็นเจ้าของไร่ นั่นดังนี้

ผู้ใดแอบหรือลักตัดของที่ปลูกไนไร่ทุกชนิด “สัพพะเครื่องไร่” ของผู้อื่น ได้แก่ น้ำเต้า แต่งชนิดต่าง ๆ และพืชไร่ทุกชนิดในขณะที่พืชเหล่านั้นยังไม่ออกดอก “ยามบ่เป็นดอกเทื่อ” ให้ชดใช้ต้นละ 1 มาสก ไหม 5 เท่า ถ้าตัดเมื่อพืชเหล่านั้นออกดอกและออกเป็นลูกแล้ว “เมื่อมีดอกผลเป็นลูก” ชดใช้ต้นละ 1.5 มาสก ไหม 7 เท่า ถ้าผู้ใดตัดต้นฝ้าย ถั่วชนิดต่าง ๆ งา และ ลูกเดือย (เดือยไนไร่/นอตอง บล 97 น 56/10) ซึ่งยังไม่มีผล ตีราคาต้นละ 1 มาสก ไหม 5 เท่า ถ้ากำลังออกผล ตีราคาต้นละ 1.5 มาสก ไหม 7 เท่า ผู้ใดตัดต้นพริก ตีราคาค่าปรับ ต้นละ 52 เงิน ไหม 4 เท่า ตัดต้นหมาก ตีราคา 33 เงิน ไหม 4 เท่า ตัดกล้วยป่า ตีราคา 1 มาสก ไหม 3 เท่า ตัดกล้วยบ้านที่ปลูกไว้กินลูก

ตีราคาตันละ 2 เงินไหม 3 เท่า ตันมะพร้าว ตีราคาตันละ 42 เงินไหม 4 เท่า (สมุดตราข ใบลาน 45-46 หน้า 30-31)

ส่วนมังรายศาสตร์ฉบับนอตองกล่าวถึงอัตราค่าปรับในการชะโมยพืชผลในไร่แตกต่างออกไปตามเวลาที่บันทึกกฎหมายดังนี้

พืชผลในไร่ ได้แก่ ข้าวไร่ ข้าวป่า ข้าวโพด เดื่อย และแดงชนิดต่าง ๆ ผู้ใดชะโมยพืชผลในไร่ให้ผู้นั้นหาเหล่า 1 ไห ไก่ 2 ตัว ข้าวตอกดอกไม้ขอมาเสื่อไร่ (นอตอง บล 86-87 น 55-56 /9-10)

การละเมิดผีไร่ : ชีเยียวใส่ไร่

สมุดตราขกล่าวถึงการละเมิดผีไร่ ซึ่งพบเรื่องนี้ในกฎหมายมังรายศาสตร์เช่นเดียวแต่เป็นเรื่องการละเมิดผีนา ผีเมืองฝาย ผีบ้าน ผีเมือง ส่วนผีไร่นั้น ผู้ใดถ่ายอุจจาระ ถ่ายปัสสาวะให้หาเหล่าและไก่ไปขอมาเช่นไหว้ผีไร่นั้น ส่วนพืชผลที่ถูกอุจจาระและปัสสาวะนั้นให้ชดใช้ตามราคา " ชีใส่ไร่ทำนยามเพาะแล้วต่อทำยามเมี้ยนหื้อหาเหล่าไหไก่คู่แก่เจ้าไร่เสีย ผีเยียวใส่ไร่ทำน หื้อหาเหล่าปาง 1 ไก่ คู่ 1 หื้อเจ้าไร่เทอะ ผีชีรดเยียวรดเครือพลูเพิ่นก็ดี หลกเสียก็ดี หื้อใช้ตามค่าเทอะ" (สมุดตราข ใบลาน 48 หน้า 32)

ผู้ใดถ่ายอุจจาระในไร่ ตั้งแต่ระยะเวลาที่เจ้าของไร่เริ่มเอาน้ำเข้าไร่จนถึงเวลาเกี่ยวข้าว ให้คนนั้นขอมาเสื่อไร่โดยหาเหล่า 1 ขวด ไก่ 2 ตัว ข้าวตอกดอกไม้เป็นเครื่องขอมา เสื่อไร่ "ผู้ใดชีใส่ไร่ทำน แรกแต่แดนน้ำไร่แล้ว ต่อทำถึงเอาข้าวแล้ว หื้อหาเหล่าไห 1 ไก่ 1 คู่ ข้าวตอกดอกไม้หื้อเจ้าไร่บูชาเสื่อไร่." (นอตอง บล 86-87 น 55-56 /9-10)

ส่วนคนที่ปัสสาวะรดพืชผลในไร่ ให้เจ้าของตัดพืชผลนั้นเสีย แล้วให้ผู้ถ่ายปัสสาวะจ่ายค่าพืชผลตามราคา อย่าไหม (นอตอง บล 86-87 น 56 / 10)

ความเชื่อเรื่องผีหรือเทวดาประจำบ้านเรือน หมู่บ้าน เมือง ไร่ นา สวน เป็นความเชื่อพื้นฐานทั่วไปของสังคมล้านนาในอดีต การละเมิดสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ ผู้ละเมิดต้องขอมาหรือเสียค่าปรับไหมฐานละเมิดสิทธิและอาจจะทำให้ของเจ้าของสถานที่ได้รับอันตรายจากผีเหล่านั้นได้

สวน

เนื่องจากที่ดินในลำนนาเป็นที่ราบลุ่มและภูเขาเตี้ยๆมาแล้ว คำว่าสวนในความ
ความคิดของชาวลำนนาอาจจะแยกออกจากไร่ได้ไม่ชัดเจน แต่ก็พบคำนี้ปรากฏใน
กฎหมายบางฉบับได้แก่ มังรายศาสตร์ฉบับนอทอง กล่าวว่า “ ลักข้าวป่าในไร่สวน
ถือค่า 1 พัน เสี้ยวเงิน โหม 3 เท่า” (นอทอง บล 87 น 56 / 10) พืชผลในสวนกับในไร่
อาจจะใกล้เคียงกันหรืออาจจะแตกต่างกันและคนโบราณรับรู้และทราบกันดีจนไม่ต้อง
บันทึกไว้พืชผลใดเป็นสวนหรือไร่ ที่เห็นได้ชัดเจนคือ ต้นเหมียง เมื่อบันทึกจะรวมกับ
พืชผลทั่วไปที่ไม่ใช่ ข้าว ซึ่งผลิตจากที่ดินนาแน่นอน แต่เหมียงโดยทั่วไปเป็นพืชไร่บนที่สูง
เหมียงเป็น “ชาป่า” เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ไม่อาจจะปลูกได้ในที่ลุ่ม กฎหมายกล่าว
ถึงของในไร่และในสวนปะปนกันไป แต่คำปรับในการละเมิดตัดต้นไม้ในสวนในไร่จะคิด
ค่าปรับตามอายุของต้นไม้ เช่น ต้นไม้มีผลหรือยังไม่มีผล ถ้าต้นไม้มีผลแล้วหรือกำลัง
ติดผลแต่มีคนตัดทิ้งต้องเสียค่าปรับแพง ได้แก่

หมาก พรวัว เหมียง ต้นกล้วยบ้าน ต้นกล้วยป่า อ้อย ผักกาด หอม(หอมบัว)
กระเทียม (นอทอง บล 90 น 58 /11)

กฎเกณฑ์ร่วมในการทำนา สวน ไร่

ช้าง ม้า วัว ควาย ลงไร่สวน

ในแต่ละชุมชนเพื่อสะดวกในการควบคุมดูแลกิจกรรมของสมาชิกในชุมชนนั้น ๆ
กฎระเบียบต่าง ๆ จะถูกกำหนดขึ้นร่วมกันหรือคนที่มีอำนาจอาจจะกำหนดขึ้นเพื่อป้องกัน
การละเมิดหรือเพื่อใช้เป็นแนวทางในการตัดสินกรณีพิพาทในชุมชน เช่น การละเมิด
สิทธิของปัจเจกและสิทธิร่วมของชุมชน ในการทำนา สวน และไร่ เนื่องจากอาจจะมี
กรณีพิพาทเกี่ยวกับการที่สัตว์เลี้ยง เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย และช้าง ซึ่งเป็นสัตว์เลี้ยงจำ
เป็นในชุมชนเกษตรกรรมในสมัยนั้น สัตว์เหล่านี้จะไปรบกวนหรือทำลายข้าวในนา พืช
ในไร่หรือสวนซึ่งทรัพย์สินส่วนบุคคล ทำให้เกิดกรณีพิพาทเสมอ ๆ ข้อตกลงหรือกฎ
เกณฑ์จึงถูกกำหนดขึ้นร่วมกันดังนี้

กรณีที่น่าและไร่อยู่ใกล้หนทางที่คนหรือสัตว์เดินผ่าน จะต้องเว้นพื้นที่ไว้เป็น
ทางให้สัตว์คือช้าง ม้า วัว ควายเดินผ่านได้โดยสะดวก ทางเดินขนาดกว้าง 1.5 วา
สำหรับ วัวและควาย ส่วนทางเดินสำหรับช้างและม้า ให้กว้าง 3 วา ความช้างและผู้ขี่
ม้าผ่านพื้นที่เกษตรใกล้ทางเดินนี้ต้องกำกับช้างม้าห้ามมิให้ลงกินพืชผลในนาและไร่ ถ้า
ช้างม้าลงกินข้าวหรือพืชผลของท่านให้ความช้างจ่ายค่าเสียหาย ถ้าความช้างยากจนหา

เงินชดใช้ไม่ได้ ต้องให้เจ้าของช้างหรือม้าชดใช้ค่าเสียหายแทน เพราะว่าความช้างเป็นข้าทาสของเจ้าของช้างและม้า (นอตอง บล 94 น60/11-12)

ความช้างปล่อยช้างม้าใกล้ที่นาและไร่ของท่านประมาณ 1000 วา ช้างกินพืชผลเสียหายต้องชดใช้ ถ้าหากช้างม้าปล่อยไว้ไกลจากที่นาไร่เกิน 1000 วา ให้เจ้าของบอกแก่ความช้างให้ปล่อยช้างม้าไกลกว่านั้น ช้างม้ายังมากินพืชผลในนาไร่ได้ ให้ความชดใช้ค่าเสียหาย แต่ถ้าเจ้าของพื้นที่ไม่บอกแก่ความให้ปล่อยไกลออกไปกว่าพันวา และช้างม้ามากินข้าวหรือพืชผล ความช้างไม่ต้องจ่ายค่าชดเชย เพราะว่าความช้างไม่ทราบว่ามีที่นาไร่ มันปล่อยสัตว์ไกลมากแล้ว แต่สัตว์มันร้ายมากินของในไร่นาท่าน “เจ้าไร่นาบอกว่าบอกความช้างให้อยู่แจ้งดีดี ก็อย่าว่าหรือด้วยความช้าง เหตุเพราะมันไม่รู้ หากปล่อยช้างทางไกลแล้ว สัตว์หากร้ายเองจึงออกมากินข้าวแล” “ถ้าว่าช้างลงกินข้าวที่ทางใด หื้อเจ้านาเจ้าสวนด่าร้องหื้อหนี อย่ากะอย่ายิง อย่าฟันอย่าแทง หื้อบอกแก่เจ้าของช้าง ไปเอาช้างมันเสีย แล้วว่าหื้อมันเอาไปเลี้ยงเสียที่ไกล ๆ ช้างเข้าไร่นาสวนผู้ใด ผู้ใดกะยิงฟันแทงช้างป่วยเจ็บเสียร้ายนัก หื้อเอาค่าเจ็บป่วย 110 เงิน แล้วหื้อมันยาหื้อหาย หรือว่าช้างเสียของคร(อวัยวะ)ตามอดเหตุ หื้อตัดศีรษะมันเสีย เพราะว่าช้างนี้เป็นเฉลิมเจริญบ้านเมืองท้าวพญามหากษัตริย์เป็นที่เจริญแล” (นอตอง บล 94 น 60/12)

วัวควายหมูกินข้าวในนา 2436

คันวัวควายเข้าไปกินข้าวท่านผู้อื่นเสียหายมากน้อยเท่าใด หื้อเจ้าตารั่วใช้นับเลี้ยง แปลงขวัญข้าวท่านตามคลอง (กมนาน/วารสารประวัติศาสตร์ จ 2 มค 2524 น 39)

25436 หมู เป็ด ไก่ ห่าน เป็นสัตว์เลี้ยงเพื่อประกอบอาหารและประกอบพิธีกรรม นาของผู้ใดตั้งอยู่ติดกับหมู่บ้าน มีโอกาสที่หมู เป็ด ไก่ จะลงมากินข้าวในนา ทำความเสียหายแก่ข้าวในนาและบอกให้เจ้าของสัตว์ซึ่งสัตว์ไว้ให้ดี ถ้าเจ้าของไม่ขังสัตว์มากินข้าวในนาให้เจ้านาฆ่าสัตว์กิน ส่วนค่าเสียหายไม่ต้องเรียกจากเจ้าของสัตว์ ถ้าหากว่าท่านใกล้บ้านประมาณ 50-100 วา หมูเป็ดไก่กินข้าวเสียหายเท่าใด เจ้าของสัตว์ชดใช้ตามที่เสียหาย แต่ถ้าที่นาอยู่ห่างจากหมู่บ้านเกินกว่า 500-1000 วา สัตว์มากินข้าวในนา ไม่ต้องบอกเจ้าของให้ขัง ข้าวที่สัตว์กินก็ไม่ต้องชดใช้ ให้เจ้านาฆ่าสัตว์กินเป็นอาหาร เจ้าของก็ไม่ต้องกล่าวโทษเจ้านา ถือว่าเสมอด้วยเป็นสัตว์ป่าที่ไม่มีเจ้าของ เพราะห่างไกลจากบ้าน (นอตอง บล 94 น 60-61 /12)

เสื้อสวน/ดาแหลว

ผู้ใดตีดาแหลวอันท่านแรกสวนเสียก็ดี หื้อหาเหล่า 2 ไห ไก่ 2 คู่ เทียน 4 เหลี่ยม
ข้าวตอกดอกไม้ ปูชาเสื่อนาเสื้อสวนก่อน แล้วพูนสหาว ใหม่ 110 เงิน (บล 72 น60/22)
หน้าที่ชาวนาในการเสียด่านา และการรวบรวมข้าวส่งเข้าแหลมหรือท้องพระคลัง
"บอกพญาเมืองหินและท้าวขุนกรมการทุกคนได้แจ้งบัดนี้ด้วยข้าวหล่อในน้ำ สักขราศ
1254 ตัวปีเต่าสี่นี้พระราชอาญาโปรดหื้อได้หล่อข้าวเรือน 2 ตาง เมืองหินทั้งเมืองจัก
ได้หล่อข้าว 756 ตาง ผ่า 3 ส่วน ขึ้นมาหล่อราชสำนัก 2 ส่วน เป็นข้าว 497 ตาง ไว้กับ
เมืองหินสวน 1 เป็นข้าว 249 ตาง ดินต่างเรือน 2 พัน จวน 5 พัน สาด 2 พัน ด้วยข้าวจ้าว
กำหื้อข้าวจ้าวแท้ ข้าวสารก็หื้อข้าวสารแท้บอกหื้อเอาข้าวหนึ่งมาตาง บ่เอา ห้ามขาด
กำหนดหื้อได้ขึ้นมาหล่อข้าว ...สักขราศ 1253 ตัวปีรวงเม็ดได้จดหมายเส้นข้าวหล่อ
เมืองหินกับจางมีสินพญาคันธวิไชยมาโพเอาไฟ ปีข้าวเรือน 2 ตางนั้น บ้านบ่อแก้ว
180 ตาง บ้านพง 76 ตาง บ้านนายาง 50 ตาง บ้านร้องพญา 46 ตาง บ้านร้องล้าน 39
ตาง บ้านนาทอง 86 ตาง บ้านคำเรือง 74 ตาง บ้านป่าแพะ 28 ตาง บ้านหลักหมื่น 62
ตาง บ้านปากกล้วย 72 ตาง บ้านหมากบง 64 ตาง บ้านน้ำรั้ว 36 ตาง บ้านสันฐานหนอง
หอย 74 ตาง บ้านใหม่นา 30 ตาง บ้านนาหวาย 34 ตาง..." (กมน่าน น 41)

บทที่ 6

พิธีกรรมและจักรวาลทัศน์ของชาวล้านนา

จาริตชุมชน : ไม้เสื่อเรือน ไม้เสื่อบ้าน และไม้เสื่อเมือง

ดังได้กล่าวมาแล้วถึงความเชื่อของชาวล้านนาเกี่ยวกับ “ไม้เสื่อบ้าน” “ไม้ครีบ้าน” “ไม้เสื่อเมือง” ชาวเมืองทุกคนมี “สิทธิร่วม” ในการร้องขอวิงวอนให้ผีที่ประจำต้นไม้สำคัญเหล่านี้ ปกป้องรักษาคุ้มครองพวกตน โดยที่สมาชิกของชุมชนทุกคนก็มี “หน้าที่” ต้องร่วมกันเซ่นไหว้สังเวยปีละครั้ง หากว่าชาวบ้านชาวเมืองทำผิดจาริตประเพณีดั้งเดิมที่ถือปฏิบัติสืบกันมา ทำให้ผีเสื่อบ้านเสื่อเมืองไม่พอใจหรือโกรธ ผีเหล่านี้ก็จะสามารถบันดาลให้เกิดอันตรายกับคนและสัตว์ได้เสมอ

ตำนานสิงหนวัติกุมาร กล่าวว่า เสื่อบ้านเสื่อเมืองเวียงเชียงเรือง²⁴² โกรธที่เหยี่ยว ซึ่งทำหน้าที่ไล่สัตว์ไม่ให้สัตว์ป่าลงกินข้าวในนาเป็นอาหาร ทำให้สัตว์ทั้งหลายไม่มีอาหารกิน เสื่อบ้านเสื่อเมืองบันดาลให้เหยี่ยวตายทั้งหมด “เสื่อบ้านเสื่อเมืองก็เคียด ก็แต่งหื้อเป็นอันตรายแก่แหลว(เหยี่ยว)หลงแหลวน้อยอันเฝ้าหน้านั้นตายไปเสีย”²⁴³ ชาวบ้านเชื่อว่า ผู้ใดตัดหรือฟันไม้เสื่อบ้านเสื่อเมืองเสื่อเรือนถือว่า “ซิดขวง” และ “ผิดผี” จะเป็นเหตุให้เจ้าบ้าน สมาชิกในครอบครัว และสัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย เป็ด หรือถึงแก่ความตาย ให้คนที่ฟันต้นไม้ค้นหาเครื่องมาสังเวยเสื่อบ้านให้ถูกต้อง เช่น เสื่อบ้านกินควาย หรือ หมู หรือ ไก่ จำนวนเครื่องเช่นต้องถูกต้องตามจาริตที่ผีเคยได้รับจะมากหรือน้อยกว่าจาริตเดิมไม่ได้ ถ้าผู้ตัดไม้เสื่อบ้านเสื่อเมืองเสื่อเรือน ก่อให้เกิดความเสียหายแก่ครอบครัวมากนักน้อยเพียงใด ผู้ฟันต้นไม้ให้ชดใช้ค่าเสียหายที่เกิดขึ้นกับครอบครัวทั้งหมด เช่น ผีโกรธทำให้วัวควายตาย ผู้ฟันต้นไม้ก็ต้องจ่ายค่าวัวควายแทน

อัน 1 ผู้ใดลักตัดต้นไม้เสื่อเมืองเสื่อบ้านซิดขวง ฟัน
เสื่อเรือน ท่านเสียกิด ผิดผีเสื่อบ้านเสื่อเมืองเสื่อ
เรือน หื้อหาเครื่องบูชาเสื่อเมืองเสื่อบ้าน แล้วบูชา
หื้อขอบ ผีเลี้ยงบ่บูชา เจ้าเรือนคนเรือนตาย ลูก
เมียวัวควายตาย หื้อมันผู้ตัดผู้ฟันนั้น ใช้ค่าผู้ฟันนั้น

²⁴² เมืองโบราณสมัยโบราณไม่ทราบว่าเป็นที่ใด

²⁴³ “ตำนานสิงหนวัติกุมาร” ใน ประชุมพงศาวดารภาค 61. หน้า 108

ทั้งมวล อย่าหือใหม่หืออะ อันหือใช้ค่าของนั้น

หากเป็นสินไหมแล้วแล²⁴⁴

เสื้อบ้าน เสื้อเมืองถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของเมือง ชาวบ้านชาวเมืองทุกคนมีสิทธิร่วมในการเซ่นไหว้บูชา เพื่อทำให้เกิดความสุขสวัสดิ์แก่ทุกคนในบ้านและเมืองนั้น ผู้ใดละเมิดสิทธิร่วมนี้ ทำให้เกิดความเสียหายแก่ส่วนรวม ผู้นั้นต้องรับผิดชอบ

ความเชื่อเรื่อง “ซิด” กับต้นไม้

ก่อนที่ชาวล้านนาจะนับถือพระพุทธศาสนา ชาวล้านนามีความเชื่อเรื่องผี (Animism) มาก่อน และเชื่อว่าสาเหตุความเจริญและความเสื่อมของครอบครัว หมู่บ้าน และเมืองสัมพันธ์กับการกระทำของสมาชิกในชุมชนที่ต้องยึดมั่นและปฏิบัติตามกฎข้อห้ามที่บรรพบุรุษของตนสอนไว้ จะละเมิดจารีตโบราณของชุมชนไม่ได้โดยเด็ดขาด ข้อห้ามที่ชาวล้านนาสมัยโบราณเกรงกลัวมาก คือข้อห้ามที่เรียกว่า “ซิด” ถ้าผู้ใดกระทำผิดจากข้อห้ามเหล่านี้เชื่อว่าคนนั้น ครอบครัวนั้น หมู่บ้านนั้นและชาวเมืองจะต้องพบกับความเสื่อมและความพินาศฉิบหาย โดยไม่มีใครสามารถอธิบายถึงสาเหตุหรือคาดคิดมาก่อน แต่ชาวบ้านจะตอบตรงกันว่าความเสื่อมนี้เกิดจากพวกเขาทำผิดละเมิดข้อห้าม เรียกว่า “ต้องซิด” หรือ “ถูกซิด” ปรากฏการณ์ของต้องซิดจะเกิดความเสื่อมอย่างช้า ๆ ค่อย ๆ เสื่อมถอยลงไปทีละน้อย จนในที่สุดจะพบความฉิบหาย รวมทั้งอาจจะเกิดโรคภัยไข้เจ็บในหมู่บ้าน คำว่า “ซิด” จึงเป็นความเชื่อที่ฝังอยู่ในจิตสำนึกของชาวล้านนาเป็นข้อห้ามที่ไม่มีบทลงโทษและให้ควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมได้เป็นอย่างดี ปัจจุบัน ความเชื่อนี้ยังคงอยู่ในชุมชนในชนบทห่างไกลความเจริญ การปลูกต้นไม้ การทำลายต้นไม้ที่สำคัญประจำชุมชนถือว่าทำผิดจารีตโบราณ ซึ่งจะกล่าวในตอนต่อไป

ตัวอย่างของความเชื่อเรื่องซิดเกิดเหตุการณ์ที่เมืองเชียงใหม่ ชาวนเชียงใหม่อธิบายตรงกันและเชื่อว่า เมืองเชียงใหม่ “ต้องซิด” เมื่อ พ.ศ. 2536 อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ในสมัยนั้นจัดการแก้ไขปัญหาราจรในเชียงใหม่ โดยผู้ว่าราชการจังหวัดมีอำนาจและหน้าที่ในการทำงานดังกล่าว ท่านได้ “ใช้สิทธิ” หรืออำนาจประกาศปิดประตูเมืองเชียงใหม่ด้านตะวันตกคือประตูสวนดอก ห้ามรถทุกชนิดผ่านเข้าออก ซึ่งชาวเมืองถือว่าผู้ว่าราชการทำผิดจารีตเมืองเชียงใหม่แต่โบราณ เพราะทุกคนถูกสอนมาว่า ห้ามปิดประตูทุกชนิดทั้งประตูบ้านประตูเมืองจะต้องเปิดปิดเข้าออกได้ทุกวัน มี

²⁴⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน. หน้า 49-50. มังรายศาสตร์ฉบับนอตอง ไบลานหน้า 66 หน้า 43.

ใช้ปิดตายเป็นการถาวรเช่นนี้ แต่ชาวเมืองก็ “ไม่ได้ใช้สิทธิ” คัดค้านแต่อย่างใด เพราะสำนึกเรื่องชีวิตนี้เบาบางลงมากในยุคปัจจุบัน

หลังจากปิดประตูเมืองได้ไม่นาน เครื่องบินที่ผู้ว่าราชการและภรรยาโดยสารไปด้วยประสบอุบัติเหตุตกและทุกคนรวมทั้งชาวเจ้านายและชาวเชียงใหม่อีกหลายคนก็ร่วมเดินทางไปถึงแก่ความตายหมด ชาวเมืองใจทักซานกันว่าบ้านเมืองของเราน่าจะ “ถูกชีวิต” จำเป็นต้องทำพิธี “แก้ชีวิต”

ชาวเมืองในฐานะเป็นคนเชียงใหม่ใช้ “สิทธิร่วม” ที่มีเขาสิทธิจะได้รับภัยพิบัติครั้งนี้ด้วย ถ้าไม่กระทำพิธีแก้ชีวิต คนทั้งเมืองจึงร่วมกันประกอบพิธี “แก้ชีวิต” ให้กับเมืองเชียงใหม่ พิธีนี้ถูกจัดขึ้นอย่างใหญ่โตทั้งพระสงฆ์และฆราวาสมีชาวเมืองมาร่วมทำพิธีอย่างเนืองแน่น มีการสวดไล่ความอัปมงคลทุกมุมเมืองและที่กลางเวียง เพราะเชื่อว่าการมาร่วมในพิธีนี้แล้วตนและบ้านเมืองจะประสบความเป็นสิริมงคลบ้านเมืองจะกลับสู่ความร่มเย็นเป็นสุข

สำนึกและความเชื่อในเรื่องนี้ร่วมกันของชาวเชียงใหม่ สะท้อนถึง “สำนึกร่วม” ของชุมชนต่อจารีตดั้งเดิมที่เขาถูกสั่งสมและสั่งสอนตลอดมา ชาวเชียงใหม่ร่วมกันใช้ “สิทธิร่วม” ในการแก้ไขภัยพิบัติที่จะเกิดขึ้นกับชุมชนของตนถือเป็น “พลังของชุมชน” ความเจริญและความเสื่อมของชุมชนไม่ได้เกิดจากการบริหารปกครองของชนชั้นปกครองแต่เพียงอย่างเดียว แต่เป็นสิ่งที่ทุกคนในชุมชนมีส่วนร่วมหรือมี “สิทธิและหน้าที่” ร่วมกันพัฒนาและปกป้องมิให้ “ความเสื่อม” เกิดขึ้นกับ ชุมชนของตน

จักรวาลทัศน์ของชาวล้านนาเชื่อว่า พื้นดินทุกแห่งมี “ผีหรือเลื้อ” ปกปักรักษาได้แก่ ผีเรือน ผีบ้าน ผีวัด ผีเมือง ผีเหมือง ผีฝ่าย ผีป่า ผีขุนน้ำ ฯลฯ ที่ไร่นาสวนก็เป็นที่ดินมีผีหรือเทพดารวมทั้งแม่พระธรณีเป็นผู้ปกปักรักษาด้วยเช่นกัน ภาษาล้านนาเรียกว่า “เลื้อนา” “เลื้อไร่” และ “เลื้อสวน” ผีสะท้อนความคิดที่ว่า “ธรรมชาติ” ยิ่งใหญ่ที่สุด มีอำนาจเหนือทุกสิ่งทุกอย่างสามารถรักษาหรือบันดาลให้เกิดทุกสิ่งทุกอย่างทั้งดีและไม่ดีได้ ซึ่งสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นเกินกว่าจะด้านทานหรือหาคำอธิบายได้ สิ่งใดที่หาคำอธิบายสาเหตุความเสื่อมหรือความฉิบหายได้ ชาวล้านนาบอกว่าเป็นเพราะทำผิดจารีตประเพณีดั้งเดิม เรียกว่า “ชีวิต” ซึ่งชาวล้านนาโบราณเกรงกลัวมาก

ผีที่รักษาที่นา ไร่ และสวน เรียกว่า “เลื้อนา เลื้อไร่ เลื้อสวน” การกระทำผิดต่อผีทั้งหลายเหล่านี้ จะทำให้เจ้าของนาไร่สวนและครอบครัวรวมทั้งสัตว์เลี้ยงได้รับอันตรายต่าง ๆ นา ๆ มีการกระทำหลายประการที่ห้ามไว้ในกฎหมาย ผู้ใด “ละเมิด” ต่ोजารีต

ดั้งเดิมจะต้องถูกลงโทษหรือต้องทำพิธีเช่นไหว้ขอมาต่อเสื่อนาไร่สวนนั้น ๆ โดยปกติแล้วกฎหมายจะไม่กล่าวถึงผีเหล่านี้เว้นแต่กรณีที่มีคนมาละเมิดผี กำหนดจะกล่าวถึงบทลงโทษไว้ชัดเจน ในหลายกรณีดังนี้

เสื่อสวน/ตาแหลว

ผู้ใดตีตาแหลวอันท่านแรกสวนเสียก็ดี หื้อหาเหล่า 2 ไท ไก่ 2 คู่ เทียน 4 เหล่ม ข้าวตอกดอกไม้ บูชาเสื่อนาเสื่อสวนก่อน แล้วพูนสหาว ไหม 110 เงิน (บล 72 น60/22) หน้าที่ชาวนาในการเสียค่านา และการรวบรวมข้าวส่งเข้าแหลมหรือท้องพระคลัง “บอกพญาเมืองหินและท้าวขุนกรมการทุกคนได้แจ้งบัดนี้ด้วยข้าวหล่อในน้ำ สกขราศ 1254 ตัวปีเตาสีนี้พระราชอาชญาโปรดหื้อได้หล่อข้าวเรือน 2 ตาง เมืองหินทั้งเมืองจักได้หล่อข้าว 756 ตาง ผ่า 3 ส่วน ขึ้นมาหล่อราชสำนัก 2 ส่วน เป็นข้าว 497 ตาง ไว้กับเมืองหินส่วน 1 เป็นข้าว 249 ตาง ดินต่างเรือน 2 พัน จวน 5 พัน สาด 2 พัน ด้วยข้าวจ้าว ก้าหื้อข้าวจ้าวแท้ ข้าวสารก็หื้อข้าวสารแท้บอกหื้อเอาข้าวหนึ่งมาตาง บ่เอา ห้ามขาด กำหนดหื้อได้ขึ้นมาหล่อข้าว ...สกขราศ 1253 ตัวปีรวงเม็ดได้จดหมายเส้นข้าวหล่อเมืองหินกับจางมีสินพญาคันธิไชยมาโพเอาโพ ปีข้าวเรือน 2 ตางนั้น บ้านบ่อแก้ว 180 ตาง บ้านพง 76 ตาง บ้านนายาง 50 ตาง บ้านร้องพญา 46 ตาง บ้านร้องล้าน 39 ตาง บ้านนาทอง 86 ตาง บ้านคำเรือง 74 ตาง บ้านป่าพระ 28 ตาง บ้านหลักหมื่น 62 ตาง บ้านปากกล้วย 72 ตาง บ้านหมากบง 64 ตาง บ้านน้ำรั้ว 36 ตาง บ้านสันฐานหนองหอย 74 ตาง บ้านใหม่่นา 30 ตาง บ้านนาหวาย 34 ตาง...” (กมน่าน น 41)

เสื่อนาเสื่อไร่เสื่อสวน ขวัญข้าว และ ชิด

หามผีลงผ่านา

ผู้ใดหามศพผ่านที่นาของคนอื่นในช่วงที่กำลังมีต้นข้าวในนา ต้นข้าวที่ศพผ่านไบนั้นให้มอบแก่เจ้าของศพ ให้เจ้าของศพขอมาเจ้าของที่นา และถ้าที่นากำลังปลูกข้าวแรกนา ให้ขอมาเสื่อนาด้วยหมู เหล้า ไก่ และเทียน และทำขวัญข้าวด้วย

ผู้ใดหามศพผีลงผ่ากลางนาท่าน แตนแต่หัวนากล้าไปเถิง ข้าวดีเกี่ยว พูนข้าวอันหามผีลงนั้น หื้อไว้แก่เจ้าผีใช้ข้าว นั้นแล ข้าอีกหื้อเจ้าผีแต่งสมมาเจ้านา เหล้า 2 ไท ไก่ 2 คู่ เทียน 5 เล่ม ข้าวตอกดอกไม้ ผีหื้อหามลงนาที่ข้าวแรก ก็หื้อไวนานั้นหื้อก็เจ้าขอนผีใช้ข้าวนาไวนั้น 2 เท้า แล้วหื้อหาหมูมา 1 ตัว หื้อตีนพอเติ่มก้า เหล้า 2 ไท ไก่ 2 คู่

เทียน 4 เล่ม ข้าวตอกดอกไม้ม้าหื้อแก่เจ้าของนา ปู่ชา
เสื่อนาขวัญข้าว²⁴⁵

วัวควายกินข้าวแรกแปลงขวัญข้าว

"วัวควายกินข้าวแรกไร่นาจักดี หื้อใหม่กอมันเบี่ยปลายพัน ผิโยย
ขอแก่กัน หื้อแปลงขวัญข้าวเทอะ"²⁴⁶

เอาขอนผีมาทอดผิงหรือเผาในนา

ในที่นาที่ชาวนาปลูกข้าวทุกปี ในฤดูแล้งไม่มีข้าวในนา ผู้ใดมักนำศพมาผิง
หรือมาเผาในนาถือว่าทำผิด ผู้ใดละเมิดให้ขอขมาเจ้าของนาด้วย "เหล้าไห ไก่คู่" เทียน
5 เล่ม และข้าวตอกดอกไม้ม้าหื้อแก่เจ้าของนา

"ผู้ใดเอาขอนผีมาทอดมาผิงไว้ในนาท่าน อันยังให้(ข้าว)ทุกปี หื้อเจ้าผินั้นเอาเสียแล
หื้อหาเหล้า 2 ไห ไก่ 2 คู่ เทียน 5 เล่ม ข้าวตอกดอกไม้ม้าหื้อแก่เจ้าของนา"²⁴⁷ "ผู้
ใดเอาศพผีมาเผาเสียยังนาท่าน หื้อมันเอาถ่านไฟ(ผิ)หื้อเลี้ยง แล้วหื้อสมมา หื้อหา
เหล้า 2 ไห ไก่ 2 คู่ เทียน 4 เล่ม ข้าวตอกดอกไม้ม้าหื้อแก่เจ้าของนาเสีย"²⁴⁸

โลกซิงที่นาท่าน เจ้านาหาว่าผิดเสื่อนา

บางกรณี เจ้าของนาแอบอ้างว่า การแย่งชิงที่นา เจ้าของนาว่าผีนาหรือ "เสื่อนา" จะโกรธ
ไม่พอใจ "ผิดเสื่อนา" แต่กฎหมายก็ได้ลงโทษ เพราะอาจจะเป็นการกล่าวอ้างที่ไม่มีน้ำ
หนักพอที่ผีนาจะโกรธถึงขั้นทำให้เจ้านาเดือดร้อน การกล่าวหาเช่นนี้อาจจะทำให้เจ้านาได้
ค่าปรับไหมมากขึ้น มีชายคนหนึ่งทำตัวเป็นนักเลงแย่งชิงเอาไร่นาที่คนอื่นบุกเบิกแล้ว เจ้า
ของนากล่าวหาว่าการกระทำเช่นนี้ ทำให้ "ผิดเสื่อนา" เสื่อนาอาจจะทำร้ายสมาชิกใน
ครอบครัวหรือสัตว์เลี้ยงของเขาตายได้ เสื่อนาอาจจะโกรธไม่มากขนาดนั้น หรือถ้าโกรธมาก
ทำร้ายให้ถึงตาย ก็ถือว่าคนหรือสัตว์นั้นหมดเวรกรรม ถึงอย่างไรก็ต้องตาย จึงให้ลงโทษ
ปรับผู้ละเมิดเท่านั้น เพราะเห็นว่าเจ้านาอาจจะกล่าวหาเกินเลยไป

²⁴⁵ มังรายศาสตร์ ฉบับถอดทอ ใบลานหน้า 77 หน้า 49/50 มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน ใบ
ลานหน้า 74 หน้า 61. มังรายศาสตร์วัดไชยสถาน ใบลานหน้า 74-75 หน้า 61-62.

²⁴⁶ มังรายธรรมศาสตร์ สมุดหน้า 6 หน้า 92.

²⁴⁷ มังรายศาสตร์ ฉบับถอดทอ ใบลานหน้า 77. หน้า 50. มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน ใบลาน
หน้า 75. หน้า 62.

²⁴⁸ เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

มังรายศาสตร์ กล่าวว่า “ผิสะหาวชิงเอาไรร่ำนท่น ไหม 66000 เบี้ย เจ้านาตั้งโทษ ว่าผิดเสี้ยนา ผู้คนของเลี้ยงตาย อย่าว่าฎา”²⁴⁹ “อัน 1 มีความมานะสะหาวลูชิงเอาไรร่ำน ท่น ไถแดนนาท่นเสีย หื้อปรับไหม 22000 เบี้ย หรือเจ้าของนาหาว่าผิดเสี้ยนา ฆ่าลูก เมียววควายตายอย่าว่าฎา กัมมัสถ์หากเลี้ยง ดังฎาก็จักตายแล”²⁵⁰

ลดหรือขยายคัณนา ถือว่า ขีด

เมื่อบุคคลกระทำผิดจาริตประเพณีหรือข้อห้ามเกี่ยวกับสิ่งที่เป็นอัมงคลหรือ ความเป็นเสียดัญไร หรือ “ขีด” เขาจะมีความเกรงกลัวว่าสิ่งเลวร้ายอาจจะเกิดขึ้นกับ เขา การที่ชาวนาขยายคัณนาให้กว้างหรือลดคัณนาให้เล็กลงจากที่มีอยู่เดิม ถือว่าชาว นาคณนั้นกระทำ “ขีด” และความอัมงคลจะเกิดกับตัวผู้กระทำ และเจ้าชุมไม่ได้ขอให้ ชาวนากระทำสิ่งที่ถือว่า “ขีด” ถ้าชาวนาคณนี้ไม่ทำนาต่อไปแล้ว ให้คืนค่าแรงที่มันทำ ตามสมควร และให้มันลดคัณนาลงเท่าขนาดเดิม เพราะการลดหรือขยายคัณนาจะมีผล ต่อการสงน้ำเข้าเลี้ยงที่นา

ผู้ใดเยี่ยะนาท่นไร่น้อย มันลดขอบนาเสีย หื้อเป็นไรใหญ่ กว้าง เมื่อเวลาปลูกข้าวได้มากนัก เยี่ยะทุกปีคือควากนา หื้อกว้างหื้อยาวได้แก่เจ้าของนาแล แม่นโต(ตัว)ก็ขีดแก่ มันผู้เยี่ยะ บัขีดแก่เจ้าของนาแล เพราะเหตุว่า เจ้าชุมบ่ ได้อาณัติ หื้อมันลดมันควากที่ไร่นา ค่านากือยาหื้อแก่ มัน หื้อลดหย่อนแก่มัน เพราะเหตุมันบ่มีคุณ บ่กลัวตาย บ่กลัวขีด จึงลดจึงควากแล เมื่อมันบ่เยี่ยะผู้อื่นเยี่ยะตั้ง อัน เจ้าของนาเยี่ยะคืนค่าตามควรเทอะ²⁵¹

ขโมยพืชผลต้องขอขมาเสื่อไร

มังรายศาสตร์ ผู้ใดขโมยพืชผลในไร ได้แก่ ข้าวไร่ ข้าวป่า ข้าวโพด ลูกเดือย และแตงชนิดต่าง ๆ ถือว่าผิดผีไร ต้องขอขมา “เสื่อไร” “พืชผลในไร ได้แก่ ข้าวไร่ ข้าวป่า ข้าวโพด เดือย และแตงชนิดต่าง ๆ ผู้ใดขโมยพืชผลในไรให้ผู้นั้นหาเหล้า 1 ไห ไก่ 2 ตัว ข้าวตอกดอกไม้ขอขมาเสื่อไร”²⁵² (นอตอง บล 86-87 น 55-56 /9-10)

²⁴⁹ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดหมื่นเงินกอง หน้า 19.

²⁵⁰ มังรายศาสตร์ ฉบับนอตอง ไบลานหน้า 64 หน้า 42.

²⁵¹ มังรายศาสตร์ ฉบับนอตอง ไบลานหน้า 80 หน้า 52

²⁵² มังรายศาสตร์ ฉบับนอตอง ไบลานหน้า 86 หน้า 55.

ชี้เยี่ยวใส่ข้าวแรก

ในการทำนาทุกครั้งชาวนาจะเตรียมมีแปลงนาสำหรับหว่านกล้า และจะนำไปปลูกในเป็นครั้งแรกที่บริเวณหัวมุมคันนาด้านหัวนาที่รับน้ำเข้านา ข้าวที่นำมาปลูกจะลอมรั้วหรือทำเป็นปริมณฑลมีเฉลว หรือ “ตาเหลว” ปักเป็นเครื่องหมายไว้ ชาวนาจะทำพิธี “แรกนา” โดยนำเครื่องบตรพลีมาบวงสรวงแม่โพสพและแม่ธรณี²⁵³ รวมทั้งเสื่อนาด้วย เรียกข้าวที่ปลูกในปริมณฑลนี้ว่า “ข้าวแรก” เมื่อจะเก็บเกี่ยวชาวนาจะเกี่ยวข้าวแรกก่อน

มังรายศาสตร์ กล่าวว่า ผู้ใดถ่ายอุจจาระใส่ “ข้าวแรก” ตั้งแต่ตอนหว่านกล้าถึงข้าวจะเก็บเกี่ยวได้ ให้ทำพิธีเรียก “ขวัญข้าว” และ ขอขมา “เสื่อนา” ถ้าคนนั้นเพียงแค่ปลัสวาระที่ข้าวแรกให้ขอขมา “เสื่อนา” เมื่อเสร็จจากการเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว โดยไม่ต้องสู่ขวัญข้าว

“ผู้ใดชี้ใส่ข้าวแรกท่าน แต่แดนหว่านกล้าไปถึงเมื่อข้าวดีปลูกดีเกี่ยว หื้อหาไก่ 2 คู่ เหล้า 2 ไห เทียน 2 เล่ม แลข้าวตอกดอกไม้บูชาขวัญข้าวและเสื่อนา หรือเท่าเยียวบชี้ หื้อมันหาไก่ 2 คู่ เหล้า 1 พัน (ขวดครึ่งลิตร) เทียน 1 คู่ ข้าวตอกดอกไม้บูชาเสื่อนา แดน(ตั้งแต่)เกี่ยวข้าวแล้วอย่าหื้อว่าฤาเทอะ”²⁵⁴

ชี้ใส่ไร่

ผู้ใดถ่ายอุจจาระในไร่ผู้อื่นตั้งแต่แรกปลูกพืชไร่จนถึงเก็บเกี่ยว ถือว่า “ผิดเสื่อไร่และเสื่อสวน” ให้หาเหล้าไก่มาให้เจ้าของไร่ชนไหว้ขอขมาเสื่อไร่ แต่กรณีปลัสวาระรดพืชในไร่ ให้ตัดทิ้ง และให้กระทำผิดชดใช้ค่าเสียหาย มังรายศาสตร์และ สมุดตราขกล่าวว่

“ผู้ใดชี้ใส่ไร่ท่าน แรกแต่แดนน้ำไร่แล้ว ต่อเท่าถึงเอาข้าวแล้ว หื้อหาเหล้าไห 1 ไก่ 1 คู่ ข้าวตอกดอกไม้หื้อเจ้าไร่บูชาเสื่อไร่ ส่วนคนที่ปลัสวาระรดพืชผลในไร่ ให้เจ้าของตัดพืชผลนั้นเสีย แล้วให้ผู้ถ่ายปลัสวาระจ่ายค่าพืชผลตามราคา อย่าใหม่ ”²⁵⁵ “ชี้ใส่ไร่ท่านยามเพาะแล้วต่อเท่า

²⁵³ อุดม รุ่งเรืองศรี และคณะ. 2542. หน้า 2377.

²⁵⁴ มังรายศาสตร์ฉบับนอตอง ไบลานหน้า 75 หน้า 48.

²⁵⁵ มังรายศาสตร์ฉบับนอตอง ไบลานหน้า 86 หน้า 55 /9

ยามเมี้ยน หื้อหาเหล่าไห่ไ่คู้แก่เจ้าไร่เสีย มิเยียวใสไร่
ท่าน หื้อหาเหล่าพาง(ขวด) 1 ไ่คู้ 1 หื้อเจ้าไร่เทอะ มิซี
รเดี้ยวรดเครือพุงเพิ่นก็ดี หลก(ถอน)เสียก็ดี หื้อใช้ตาม
ค่าเทอะ”²⁵⁶

ตีดาแหลวนาไร่สวน

ดาแหลว เป็นภาษาล้านนาหมายถึง เฉลว เป็นเครื่องจักสานทำด้วยดอกเส้นเล็ก
ขัดกัน ให้ส่วนกลางเป็นตาหกเหลี่ยม ปล่อยชายตอกออกคล้ายรัศมีแสงอาทิตย์ ใช้เป็น
เครื่องหมายบอกเขตหวงห้ามในนาไร่และสวน²⁵⁷ เพื่อป้องกันพืชผลในสวนปลอดภัยจาก
สัตว์ร้ายเข้ามากินพืช หรือทำให้พืชที่ปลูกเจริญเติบโตและไม่เสียหาย เรียกว่า “ดา
แหลว” ถ้าใช้ปักที่นาหรือไร่ เรียกว่า ดาแหลวมายนา ดาแหลวสวน และดาแหลวไร่
ชาวนาถือว่เป็นสิ่งสำคัญในนาสวนและไร่ในสมัยโบราณ ผู้ใดขุดตีทำลายเฉลวที่ท่าน
ปักไว้ในนาไร่และสวน มีความผิดฐานละเมิด หรือ “ผิดผี” ต้องทำพิธีขอขมา

มังรายศาสตร์ กล่าวว่า “ ผู้ใดตีดาแหลวมายนาท่านเสีย ถือค่าดาแหลว 1
เงิน ใหม่ 9 เท่า ผู้ใดตีดาแหลวอันท่านหมายแรกนาแลสวนเสียก็ดี หื้อมันหาเหล่า 2
ไห(ขวด) ไ่ 2 คู้ เทียน 4 เล่ม ข้าวตอกดอกไม้บูชาเสื่อนาเสื่อสวนก่อน แล้วพุ่น(ส่วน)
สะหาว(อวดดี) ใหม่ 110 เงิน”²⁵⁸ “

หัตถกัมมวินิจัยบาลีฎการอมสมมุติราช ว่า ผู้ใดทำลายเฉลวที่ข้าวแรก
หรือที่ไร่ ใหม่ 110 เงิน แล้วให้เสนไหว้ขอขมาเสื่อนาด้วย “ ผู้ใดตีดาแหลวข้าวแรกนา
กะดี ไร่กะดี หื้อใหม่ 110 เงิน แล้วหื้อมันได้มีเหล่า 2 ไห ไ่ 2 คู้ เทียน 2 คู้ ข้าวตอก
ดอกไม้บูชาเสื่อไร่เนาเทอะ”²⁵⁹

ตีเครื่องหลากไร่ / ตีหุ่นหลอกไร่เนาสวน

อุปกรณ์ที่ชาวนาประดิษฐ์ขึ้นมาตั้งไว้ในนาไร่หรือสวน กฎหมายบางฉบับเรียก
ว่า “หุ่นหลอกไร่เนา/สวน” คล้ายกับที่ปัจจุบันเรียกว่า “หุ่นไล่กา” คำว่า “หลาก” หมายถึง
ถึง แปลก หรือ ทำให้สงสัย เครื่องหลากนาสวนไร่ อาจจะทำรูปร่างประหลาดคล้าย
หุ่นไล่กา ทำให้สัตว์ต่าง ๆ เช่น วัว ควาย นา หนู ฯลฯ รู้สึกแปลกและกลัวไม่กล้าเข้ามา

²⁵⁶ สมุดตราข ใบลานหน้า 48 หน้า 32.

²⁵⁷ อุดม รุ่งเรืองศรี และคณะ. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ. กรุงเทพฯ: สยามเพรส เมเนจ
เมนต์ 2542. เล่มที่ 5 หน้า 2376-2377.

²⁵⁸ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน ใบลานหน้า 72 หน้า 59)

²⁵⁹ หัตถกัมมวินิจัยบาลีฎการอมสมมุติราช หน้า 58 เล่ม 6.

กินผลผลิตในนาไร่สวนนั้น ผู้ใดทำลายเครื่องหลากร้านสวนเหล่านี้ ถือว่ามีความผิด และผีในไร่สวนอาจจะไม่พอใจก็ได้ นอกจากจะต้องเสียเงินชดใช้เป็นเงิน แล้วต้องขอขมาผีด้วย

มังรายศาสตร์ กล่าวถึงการตีเครื่องหลากรั้วว่า " ผู้ใดตีเครื่องหลากรั้วท่านเสีย สัตว์สิ่งแวควายเข้ากินของไร่ เสียเท่าใด หื้อใช้เท่านั้น แล้วหื้อใช้เครื่องหลากรั้วท่าน 50 เงิน หื้อหาเหล่าไห่ไก่คู่ ขาดดอกดอกไม้บูชาเสียไร่" ²⁶⁰ " ผู้ใดตีเครื่องหลากรั้วท่าน เสีย สัตว์สิ่งลงนากินข้าวเสียเท่าใด หื้อมันใช้เท่านั้น ฟุ่นมันสะหว(อวดดี)ตีเครื่อง หลากรั้วท่านเสียไหม 110 เงิน หรือเชิญใจ 52 เงิน" ²⁶¹

หัตถกัมมวินิจจยบาลีฎีการวมสมมุติราช ว่า ผู้ใดทำลายหุ่นหลอกไร่สวนผู้อื่นเสียหาย ทำให้สัตว์ลงมากินพืชผลในไร่สวน ให้ผู้กระทำนั้นชดใช้ค่าเสียหายและให้ปรับ 110 เงิน " ผู้ใดตีหุ่นหลอกไร่สวนท่าน หื้อสัตว์เข้ามากินของไร่สวนท่าน เสียของเท่าใด หื้อมันใช้นับเสีย แล้วหื้อไหม 110 เงิน" ²⁶²

ความเชื่อเรื่องผีหรือเทวดาประจำบ้านเรือน หมู่บ้าน เมือง ไร่ นา สวน เป็นความเชื่อพื้นฐานทั่วไปของสังคมล้านนาในอดีต การละเมิดสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ ผู้ละเมิดต้องขอขมาหรือเสียค่าปรับไหมฐานละเมิดสิทธิและอาจจะทำให้ของเจ้าของสถานที่ได้รับอันตรายจากผีเหล่านั้นได้

วัวควายหมูกินข้าวในนา 2436

คันวัวควายเข้าไปกินข้าวท่านผู้อื่นเสียหายมากน้อยเท่าใด หื้อเจ้าตารั่วใช้นับเสีย แปลงขวัญข้าวท่านตามคลอง (กมน่าน/วารสารประวัติศาสตร์ จ 2 มค 2524 น 39) 25436 หมู เป็ด ไก่ ห่าน เป็นสัตว์เลี้ยงเพื่อประกอบอาหารและประกอบพิธีกรรม นาของผู้ใดตั้งอยู่ติดกับหมู่บ้าน มีโอกาสที่หมู เป็ด ไก่ จะลงมากินข้าวในนา ทำความเสียหายแก่ข้าวในนาและบอกให้เจ้าของสัตว์ขังสัตว์ไว้ให้ดี ถ้าเจ้าของไม่ขังสัตว์มากินข้าวในนาให้เจ้านาฆ่าสัตว์กิน ส่วนค่าเสียหายไม่ต้องเรียกจากเจ้าของสัตว์ ถ้าหากว่าทำนาใกล้บ้านประมาณ 50-100 วา หมูเป็ดไก่กินข้าวเสียหายเท่าใด เจ้าของสัตว์ชดใช้ตามที่เสียหาย แต่ถ้าที่นาอยู่ห่างจากหมู่บ้านเกินกว่า 500-1000 วา สัตว์มากินข้าวในนาไม่ต้องบอกเจ้าของให้ขัง ข้าวที่สัตว์กินก็ไม่ต้องชดใช้ ให้เจ้านาฆ่าสัตว์กินเป็นอาหาร

²⁶⁰ มังรายศาสตร์ฉบับวัดไชยสถาน ใบลานหน้า 83 หน้า 69.

²⁶¹ มังรายศาสตร์ฉบับหนอง ใบลานหน้า 75 หน้า 48.

²⁶² หัตถกัมมวินิจจยบาลีฎีการวมสมมุติราช หน้า 59 เล่ม 6.

เจ้าของก็ไม่ต้องกล่าวโทษเจ้านา ถือว่าเสมอด้วยเป็นสัตว์ป่าที่ไม่มีเจ้าของเพราะห่างไกล
จากบ้าน (นอตอง บล 94 น 60-61 /12)

เสื่อสวน/ดาแหลว

ผู้ใดตีดาแหลวอันท่านแรกสวนเสื่อกี้ดี หื้อหาเหล่า 2 ไห ไก่ 2 คู่ เทียน 4 เหลี่ยม ข้าวตอก
ดอกไม้ ปูชาเสื่อนาเสื่อสวนก่อน แล้วพุนสหาว ไหม 110 เงิน (บล 72 น60/22)

หน้าที่ชาวนาในการเสียด่านา และการรวบรวมข้าวส่งเข้าหล่มหรือท้องพระคลัง
“บอกพญาเมืองหินและท้าวขุนกรมการทุกคนได้แจ้งบัดนี้ด้วยข้าวหล่อในน้ำ สักขราศ
1254 ตัวปีเต่าสี่นี้พระราชอาญาโปรดหื้อได้หล่อข้าวเรือน 2 ตาง เมืองหินทั้งเมืองจัก
ได้หล่อข้าว 756 ตาง ผ่า 3 ส่วน ขึ้นมาหล่อราชสำนัก 2 ส่วน เป็นข้าว 497 ตาง ไว้กับ
เมืองหินสวน 1 เป็นข้าว 249 ตาง ดินต่างเรือน 2 พัน จวน 5 พัน สาด 2 พัน ด้วยข้าวจ้าว
กำหื้อข้าวจ้าวแท้ ข้าวสารก็หื้อข้าวสารแท้บอกหื้อเอาข้าวหนึ่งมาตาง บ่เอา ห้ามขาด
กำหนดหื้อได้ขึ้นมาหล่อข้าว ...สักขราศ 1253 ตัวปีรวงเม็ดได้จดหมายเส้นข้าวหล่อ
เมืองหินกับนางมีสินพญาคันธวิไชยมาโพเอาไฟ ปีข้าวเรือน 2 ตางนั้น บ้านบ่อแก้ว
180 ตาง บ้านพง 76 ตาง บ้านนายาง 50 ตาง บ้านร้องพญา 46 ตาง บ้านร้องล้าน 39
ตาง บ้านนาทอง 86 ตาง บ้านคำเรือ 74 ตาง บ้านป่าพระ 28 ตาง บ้านหลักหมื่น 62
ตาง บ้านปากกล้วย 72 ตาง บ้านหมากบง 64 ตาง บ้านน้ำรั้ว 36 ตาง บ้านสันฐานหนอง
หอย 74 ตาง บ้านใหม่หนา 30 ตาง บ้านนาหวาย 34 ตาง...” (กมน่าน น 41)

ตำนานสมมุติราช ซึ่งเป็นผู้พิจารณาข้อพิพาทต่าง ๆ และได้กำหนดกฎหมายจารีตหรือ
กฎหมายไว้เป็นหลักในการพิจารณาเกี่ยวกับที่นาและที่สวนไว้ “พญาสมมุติราช
พิจารณาโทษทัณฑ์ไว้แก่คนทั้งหลาย อันจาด้วยนาและสวน มีดังนี้แล” ในตอนท้ายของ
คัมภีร์เรื่องนี้ได้กล่าวถึงเรื่องราวของไร่นาที่สูงและการปลูกพืชไร่ ดังมีรายละเอียดดังนี้

ครั้งหนึ่งบริเวณที่ราบลุ่มดอยสุเทพมีชาวเมือง 500 ตระกูล มีหน้าที่เลี้ยงแพะ
ของพญาเจ้าเมืองในสมัยนั้น มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อ ลวภัพพา(ลวบรรพต) บริเวณภูเขามีแม่
น้ำสายหนึ่งชื่อ แม่น้ำมีลักษณะ(มีลักษณะ) คนเลี้ยงแพะอยู่เชิงภูเขา ส่วนบนภูเขาเป็นที่อยู่
ของวอกหรือชะนีจำนวนพันตัว คนที่ไปเลี้ยงแพะนำเอาพืชพันธุ์ต่าง ๆ เช่น ข้าวและถั่ว
จากที่ลุ่มไปปลูกบนที่ลาดชันและภูเขาที่เขาเลี้ยงแพะ พบว่าพืชปลูกไม่ขึ้นไม่เจริญเติบโต
พวกเขาเลี้ยงแพะไม่ทราบว่าจะดำรงชีวิตด้วยสิ่งใด “คนทั้งหลายเอาข้าวนากับถั่ว
เครื่องครัวสวนทั้งหมด เมื่อปลูกเป็นปดี่เป็นแกเราสักอัน เราอยู่ที่นี้เลี้ยงชีวิตด้วยอันใด
นี้ชา” (สมมุติราช ไบลาน 38 หน้า 26-27)

ฝูงแพะได้ยินคนเลี้ยงแพะพูดเรื่องนี้ จึงขึ้นไปถามหัวหน้าของพวกชะนีที่อยู่บนยอดดอยซึ่งคุยเคยกันว่า เรื่องการนำพืชจากที่ลุ่มมาปลูกบนดอยไม่ได้ ควรทำอย่างไรดี ชะนีบอกว่าพืชแต่ละอย่างเหมาะที่จะปลูกเฉพาะที่เท่านั้น เนื่องจากลักษณะดินที่ลุ่มกับดินบนดอยไม่เหมือนกัน ชะนีจะช่วยให้คนเลี้ยงแพะสามารถปลูกพืชได้บนภูเขาได้ “พญาวอกทั้งสองว่า ที่ลุ่มที่ดอยนี้วิสัยไอซารส(ของ)แผ่นดินต่างกัน พืชอันมียังลุ่มจักปลูกยังดอยบ่เป็น พืชมียังดอยจักปลูกยังลุ่มบ่เป็นแล อันใดหากเกิดไหน ก็หากเป็นหันตาย ปกวนเกลตา(ปะปน)กันได้” (สมุตตราช ไบลาน 41 หน้า 27)

หัวหน้าหรือพญาชะนี(วอก) กล่าวว่าจะช่วยพวกเขาโดยพญาวอกและบริวารจะลงไปกินข้าวและถั่วงาที่แก่เต็มที่ยังนาและสวนในที่ลุ่ม แล้วจะนำเอารวงข้าวและถั่วงาขึ้นมากินบนดอยด้วย เมื่อกินแล้วจะถ่ายออกมากองไว้บนดอย ส่วนแพะก็ให้ไปกินพืชผักในสวน “ของสวนเรือกเผือกมันหมากเชือกพริก” แล้วมาถ่ายเป็นอุจจาระกองไว้ทีเดียวกับที่ชะนีถ่ายไว้ หลังจากได้เมล็ดพืชมาแล้ว ให้ไปบอกแก่คนเลี้ยงแพะว่าให้ไปคัดเอาเฉพาะเมล็ดพืชออกมาจากอุจจาระ แล้วนำเมล็ดนั้นไปเพาะและปลูกบนที่สูงจะงอกงามดี “บอกหื้อคนทั้งหลายไปทาวเอาพืชผุ่นนั้นได้ชื้ออันแล ไปปลูกหวานยังที่นี้(ดอย)ก็ดีชะแล เป็นที่เราทั้งหลายอันเกิดอันเกิดอยู่ในที่นี้ดอยหินก็เสมอไอซารสที่นี้แล้วอัน...หื้อไปเอาชีแพะชีวอกทาวเอาเอาพืชข้าวกล้าหมากแขว้งหมากเชือกถั่วงาต่าง ๆ ไปปลูกไปหวานในดอยที่นั้น ก็จึงงอกงอกงามดินักเพื่ออันแล...ของยังลุ่มปลูกยังดอยบ่เป็น ของดอยปลูกลุ่มบ่เป็น” (สมุตตราช ไบลานที่ 42-43 หน้า 28-29) ตำนานกล่าวว่า พวกที่ไปเลี้ยงแพะ 500 ตระกูลนั้นมีลูกหลายหลายชั่วคนกลายเป็นชาวดอย ชาวลุ่มเรียกเขาว่า ลุมมิลักชน ต่อมาแปรเรียกว่า “เมื่อลุนแปรว่า ชาวละ” ต่อมาเรียกว่า “ชาวดอย” และ “มิลักชน” ตามเดิม

นิทานเรื่องนี้ ผู้แต่งคงจะต้องการเล่าถึงการดำรงชีวิตด้วยการเพาะปลูกในที่ลุ่มและบนภูเขามีความแตกต่างกัน การใช้ที่ดินบนที่สูงเรียกว่า “ไร่” ดังตำนานกล่าวว่า “ที่นี้จักกล่าวถึงไร่เล่าแล” (สมุตตราช ไบลาน 38 หน้า 25) พืชผลในไร่จะแตกต่างจากพืชที่ปลูกในที่ลุ่ม การใช้พื้นที่ในไร่ของชุมชนมีจารีตและเงื่อนไขแตกต่างกันออกไป

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. "ตำนานสิงหนวัติกุมาร" ประชุมพงศาวดารภาค 61. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี เจ้าราชบุตร ณ เมรุวัดสวนดอก จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ 12 มกราคม 2516. กรุงเทพฯ : ขบวนการพิมพ์ 2516.
- นิตยา วงศ์วิระพันธุ์. "ระบบพ่อเลี้ยงกับการปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ในการจัดการแรงงานในชุมชนสวนเหมียง ของลุ่มน้ำแม่เลา ตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่" วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาวิชาการพัฒนาลุ่มน้ำ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2540.
- บวรศักดิ์ อุวรรณโณ. "ข้อสังเกตเชิงกฎหมายและนโยบายที่เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ" ใน วิวัฒน์ ศดิทรรณิน (บก.) สิทธิชุมชน : การกระจายอำนาจจัดการทรัพยากร. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา 2536.
- "-----" "พัฒนาการของกฎหมาย "ป่าไม้" ไทย : จาก "บุกเบิก" ที่ได้รับการส่งเสริมมาเป็น "บุก รุก " ที่ต้องจับกุม". 60 ปี ราชบัณฑิตยสถาน 31 มีนาคม 2476-2537. หน้า 143-186.
- แก้คมเนตรบุญทา ศรีพิมพ์ชัย และ ศรีเลา เกษพรหม (ปริวรรต). ชีวิต : ข้อห้ามในล้านนา. เชียงใหม่ : สถาบัน วิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2539.
- ประเสริฐ ณ นคร (ปริวรรต). กฎหมายมั่งรายศาสตร์ ฉบับถอด. เชียงใหม่ : วิทยาลัยครู เชียงใหม่ 2528.
- พิษณุ จันทวิวัฒน์ (แปล) ล้านนาไทย ในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง. กรุงเทพฯ : แปลนพ รันติง 2539. หน้า 73.
- มณี พยอมยงค์ (ปริวรรต) ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์. เอกสารงานวิจัยการถ่ายทอด คัมภีร์ไถลัน (กรุงเทพฯ ไทยคดีศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518).
- สมบัติ บุญคำเอื้อง. "สิทธิชุมชนดั้งเดิมล้านนา : หลักจารีตประเพณีและสิทธิหน้าหมู่" ใน ชลธิรา สัตยาวัฒนา (บรรณาธิการ) วารสารไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยรังสิต ฉบับเปิดศักราชสิทธิชุมชน. กรุงเทพฯ : ธีระการพิมพ์ 2544 หน้า 47-51.
- สมหมาย เปรมจิตต์ และ ปวงคำ ดุษฎี (ปริวรรต). มั่งรายศาสตร์ ฉบับวัดหมื่นเงินกอง. เชียงใหม่ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2518. (อัดสำเนา)
- สังวาลย์ ราชสี (ปริวรรต). ประเพณีกฎหมายเชียงใหม่. ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร อ้าง ใน พิธีชัย ไชยแสงสุกุล และคณะ. รายงานการวิจัยพื้นฐาน

เรื่อง กฎหมายล้านนา : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและเนื้อหาบทบัญญัติที่จารลงในใบลาน เล่ม 5 2531. (อัด สำเนา)

สันติธิดา กาญจนพันธุ์. ความร่วมมือ ในการจัดปาระหว่างวัดกับรัฐ.

เชียงใหม่ : มิ่ง เมือง 2540.

เสน่ห์ จามริก และ ยศ สันตสมบัติ (บรรณาธิการ). ประชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา ปาฐมนิเทศภาคเหนือ. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา 2536.

แสง มนวิฑูร (แปล). ชินกาลมาลีปกรณ์. พิมพ์เนื่องในวันเปิดตึกคนไข้พิเศษ "นิมมานเหมินท์- ชูติ มา" ในโรงพยาบาลนครเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 12 พฤษภาคม 2510.

อรุณ หวายคำ "บ้านห้วยหินลาดใน คนกับป่า เคยพึ่งพา ยิ่งผูกพัน" จุลสาร สานใจคนรักป่า. เล่มที่ 47 (กรกฎาคม-สิงหาคม 2544) หน้า 26-27.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีธน คำแบ่ง (ปริวรรต). มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน.

เชียงใหม่ : วิทยาลัยครูเชียงใหม่ 2528.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด ้วยอาจ (ปริวรรต) . ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. เชียงใหม่ : สุริวงค์ บุ๊คเซนเตอร์ 2543.

"-----" และ อานันท์ กาญจนพันธุ์(ปริวรรต). กฎหมายวัดกาสา อำเภอแม่จัน

เชียงใหม่. หนังสือปริวรรตจากคัมภีร์ใบลาน ชุด ตำนานเมืองและกฎหมาย. 2526. (อัดสำเนา)

"-----" และคณะ. พจนานุกรมศัพท์ล้านนา เฉพาะคำที่ปรากฏในใบลาน. เชียงใหม่ : สุริวงค์บุ๊ค เซนเตอร์ 2539.

"-----" "แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างเมืองเชียงใหม่" วารสารราชบัณฑิตยสถาน. สำนักธรรม ศาสตร์และการเมือง. 2542.

อุดม รุ่งเรืองศรี และคณะ. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ. กรุงเทพฯ สยามเพรส เมเนจเม้นท์ 2542. เล่มที่ 5 หน้า 2376-2377.

ฮันส์ เพนธ์. คำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปในนครเชียงใหม่. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2519.

Gehan Wijewardene, Aroonrut Wichienkeo. The Law of King Mangrai. The Australian National University : Canberra 1986.

มังรายศาสตร์ ฉบับถอด

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีธน คำแปง (ปริวรรต). หัตถกัมมวินิจัยบาลีฎีกาการอม
สมมุติราช. วิทยาลัยครู เชียงใหม่ 2 527. หน้า 50. (อัดสำเนา)
มังรายศาสตร์ฉบับวัดหมื่นเงินกอง
มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน .
สมมุติราช
กฎหมายพระเจ้าล้านน หน้า 10.
กฎหมายล้านนาฉบับวัดไชยพระเกียรติ หน้า 50 เล่ม 5.
กฎหมายวัดกาสา หน้า 39 พิธีนัย เล่ม 6.
มังรายธรรมศาสตร์ สมุดหน้า 6 หน้า หน้า 92.

โครงการที่ 10.1 สิทธิชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมของล้านนา

ชลธิรา สัตยาวัฒนา

ตอนที่ 3

สิทธิชุมชนลัวะ ในฐานะชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมของล้านนา

ความนำ

สังคมไทย โดยการเรียนรู้ผ่าน “สื่อ” ไม่ว่าจะเป็น หนังสือพิมพ์ วิทยุ หรือโทรทัศน์ มักจะซาชินกับภาพและข้อกล่าวหาที่ว่า “ชาวเขาเป็นพวกบุกรุกทำลายป่า เสพผิด กับค้ายาบ้า” โดยไม่ค่อยมีการตั้งคำถามกลับนักว่า “เท็จจริงอย่างไร ?” “มีความเป็นมาอย่างไร?” “ใครเป็นต้นตอ?” “ผู้ใดอยู่เบื้องหลัง?” และ “ใครเป็นผู้ให้ข่าว?”

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลายปีที่ผ่านมา “ชาวเขา” “ม้ง” “กะเหรี่ยง” อะข่า และ “ว้าแดง” ฯลฯ ได้ตกเป็น “จำเลยของสังคม” ในความรับรู้ของประชาชน ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่าเป็นเพราะการแพร่และประโคมข่าวของสื่อที่ได้รับข้อมูลจากรัฐ โดยปราศจากการวิเคราะห์ที่ลุ่มลึกรอบด้านและเป็นธรรมแก่ผู้ตกเป็นจำเลย ส่วนใหญ่จำเลยมักไม่มีโอกาสแก้ต่างผ่านสื่อเพราะขาดความรู้ ด้อยการศึกษา ด้อยโอกาส อิทธิพลที่เหนือกว่าครอบงำ ไม่มีเครือข่ายความสัมพันธ์ที่เชื่อมต่อกับสื่อมวลชน หรือถูกข่าวใหญ่กว่ากลบในชั้นหลัง หากมีกระบวนการนำคดีขึ้นสู่การพิจารณาในชั้นศาล ก็ยังคงตกเป็นผู้เสียเปรียบอยู่นั่นเอง

งานวิจัย “สิทธิชุมชนลัวะ ในฐานะชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมของล้านนา” คือความพยายามที่จะให้ “ความเป็นจริง” อีกด้านหนึ่งแก่สังคมไทยและชุมชนวิชาการ เกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ “ลัวะ” ที่ดูเหมือนจะมีการกล่าวขวัญถึงทั้งในวงวิชาการและในวงการค้ามากที่สุดกลุ่มหนึ่ง แต่ดูเหมือนว่าสังคมไทยปัจจุบันยังมีความรับรู้และความเข้าใจที่ล้าเลือนต่อกลุ่มชาติพันธุ์นี้

งานวิจัยนี้ เป็นการเสนอภาพ “ลัวะ” ในแดนไทย และอุษาคเนย์ ในบริบทที่ไร้พรมแดนรัฐประชาชาติ ในมิติประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์และวัฒนธรรม

ที่ยาวนานเกินกว่าสองพันปี ด้วยมุมมองทางมานุษยวิทยา และด้วยกระบวนทัศน์ (Paradigm of thought) ชุดใหม่

กระบวนทัศน์ชุดนี้ ไม่ปฏิเสธภูมิรัฐของบรมครูในสำนักประวัติศาสตร์จารีต ทว่าคัดค้านวิธีคิดและองค์ความรู้ของสำนักประวัติศาสตร์ที่มีแนวคิดชาตินิยมครอบงำ

กระบวนทัศน์ชุดนี้ ไม่ปฏิเสธความรู้ที่ได้จากการเดินทางแสวงหาของสำนักโบราณคดี-ศิลปวัฒนธรรม ทว่าติติงท่าทีที่หือหวาและดวนสรุป และเสนอให้ทบทวน เชื่อมโยง ความรู้ที่กระจัดกระจายเข้าด้วยกันเป็น “องค์ความรู้ใหม่” เพื่อมองให้เห็นภาพรวม และจำแนกมิติเชิงซ้อน เพื่อให้เห็นความซับซ้อนของกระบวนการสั่งสมทางวัฒนธรรมและการผสมผสานทางชาติพันธุ์ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

กระบวนทัศน์ชุดนี้ ปฏิเสธการศึกษาเรื่องใด ๆ ในเชิงวัฒนธรรมเดี่ยว ดังที่ปรากฏเป็นผลการศึกษาของหลายสำนัก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องไท หรือเรื่องไทยฯ ขณะเดียวกันก็ไม่เห็นด้วยกับการเสนอภาพการผสมผสานทางชาติพันธุ์และความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่มีลักษณะสุดโต่ง ของสำนักมานุษยวิทยา และโบราณคดีบางสำนักที่ได้รับอิทธิพลจากผลการศึกษาและทฤษฎีมานุษยวิทยาของชาวตะวันตก แต่ละเลยที่จะทำความเข้าใจกับผลึกทางภูมิปัญญา และมองข้ามการหยั่งรู้ของนักคิดชาวไทยและเอเชีย

กระบวนทัศน์ชุดนี้มีฐานคิดยืนยัน การดำรงอยู่ของชุมชนพื้นเมืองโดยเฉพาะชุมชนที่พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร ในแผ่นดินสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในล้านนาในฐานะ “ผู้มาถึงก่อน” และ “ผู้บุกเบิกสร้างสรรค์” อารยธรรมสมัยก่อนสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ ดังนั้นจึงเสนอต่อเวทีสาธารณะให้ตระหนักถึงความเป็นจริงที่ว่า สังคมประชาชาติไทย เป็นสังคมพหุชาติพันธุ์ (Multi-nationalities) ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม (Multi-cultures)

กระบวนทัศน์ชุดนี้น้อมคารวะการบุกเบิกสร้างสรรค์อารยธรรมของชาวลัวะหรือละว้าซึ่งเป็น “ชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิม” ในประเทศไทย และยอมรับการดำรงอยู่ ของ “สิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม” เพราะเหตุนี้ จึงคาดหวังและเรียกร้องให้รัฐบาลไทย รวมทั้งกลไกรัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ผู้บริหารที่มีอำนาจการตัดสินใจระดับนโยบาย ยุติการละเมิด “สิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม” โดยปฏิบัติตน กำหนดนโยบายรัฐ และออกกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ให้สอดคล้องต้องตามบทบัญญัติใน มาตรา ๔๖ ของ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับพุทธศักราช ๒๕๕๐

“ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม”

คำว่า “ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม” เริ่มมีบทบัญญัติเป็นครั้งแรกในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับปัจจุบัน ซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ โดยเฉพาะใน หมวด 3 ว่าด้วย “สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย” และโดยเฉพาะอย่างยิ่งใน มาตรา 46 :

“บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ”

แต่ทั้งนี้กฎหมาย ผู้พิพากษา อัยการ ทนายความ นักการเมือง ผู้บริหารราชการแผ่นดินระดับชาติ ทหาร ตำรวจ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น รวมทั้งประชาชนโดยทั่วไป ดูเหมือนจะยังเข้าใจปัญหาของชุมชนท้องถิ่น ทั้งที่เป็น ชุมชนท้องถิ่นทั่วไป (local community) ชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิม (Aboriginal community) ชุมชนท้องถิ่นโยกย้าย (Migrated community) ชุมชนท้องถิ่นอพยพ (Refugee community) และ ชุมชนบนพื้นที่สูง (Highlanders' community)¹ ไม่เพียงพอ โดยมีความเข้าใจและการตีความต่าง ๆ กัน ทั้งนี้ เป็นเพราะผลจากการครอบงำทางการเมืองและเศรษฐกิจจากส่วนกลาง ผู้ปกครองและผู้บริหารราชการแผ่นดินขาดภูมิหลังด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และไม่มีพื้นฐานความเข้าใจต่อวัฒนธรรม ภูมิปัญญา จารีตประเพณีดั้งเดิม หรือ ฮีตบ้าน-คลองเมือง ที่ชุมชนท้องถิ่นลักษณะต่าง ๆ ได้ใช้ประเพณีปฏิบัติสืบเนื่องกันมา บ้างนับร้อย และบ้างนับพันปี หรือกว่านั้น

งานวิจัยนี้ เป็นความพยายามที่จะชี้ให้เห็นปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม โดยเฉพาะในกรณีของ ชุมชนชาวลัวะในล้านนา ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผลสืบเนื่องมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมที่สวนทางกับครรลองชีวิต ประเพณีปฏิบัติ รากฐานทางวัฒนธรรม จารีตดั้งเดิม ศาสนา ความเชื่อ รวมไปถึงค่านิยมของสังคม และเมื่อวิเคราะห์ให้ถึงที่สุดแล้ว ปัญหาส่วนใหญ่ก็ยังเป็นผลที่สืบเนื่องมาจากการเมืองการปกครองของรัฐใหญ่ที่มีอำนาจเหนือกว่า ครอบงำรัฐเล็กหรือรัฐที่ด้อยอำนาจกว่า โดยมีอุดมการณ์ของรัฐ

¹ ในที่นี้ จงใจเลี่ยง ไม่ใช้คำ ชนเผ่า (tribesmen) และ สังคมชนเผ่า หรือ ชาวเขาเผ่า... ชาวไทเผ่า... (ในความหมายของ tribal society)

ทำนองเดียวกัน ก็ไม่ประสงค์ใช้คำ ชาวไทยภูเขา ซึ่งมีนัยยะทางการเมืองอย่างยิ่ง ในที่นี้จะใช้คำศัพท์ที่สื่อความหมายที่เคร่งครัดทางวิชาการและทฤษฎีทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเท่านั้น

ชาติชั้นนำ และมักจะอ้างเอาปัญหา "ความมั่นคงของชาติ" หรือ "ผลประโยชน์สูงสุดของประเทศชาติ" เป็นความชอบธรรมที่จะละเมิดสิทธิชุมชนท้องถิ่น

ลัวะ/ละว้า ในปริมณฑลไทย-ยูนนาน

นับแต่สำนักพิมพ์เมืองโบราณ ได้ให้เกียรติจัดพิมพ์ วารสารเมืองโบราณฉบับพิเศษ ลัวะเมืองน่าน เมื่อปีพุทธศักราช 2530 เป็นต้นมา (ชลธิรา สัตยารัตนา 2530) ซึ่งบัดนี้ได้กลายเป็นหนังสือที่ค่อนข้างหายากไปแล้ว ผู้เขียนยังไม่เคยเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับลัวะ-ละว้า เผยแพร่เป็นภาษาไทยอีกเลย แต่หลังจากนั้นได้ทำการวิจัยเอกสารและวิจัยสนามเรื่องเกี่ยวกับลัวะ-ละว้าอย่างต่อเนื่อง เพื่อทำวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกทางมานุษยวิทยา เสนอต่อมหาวิทยาลัยแห่งชาติออสเตรเลีย (The Australian National University) ซึ่งเป็นที่รู้จักและเรียกกันสั้น ๆ ว่า ANU โดยได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยขั้นปริญญาเอกจากมหาวิทยาลัยแห่งนี้ งานวิจัยเกี่ยวกับเรื่องลัวะ/ละว้า นับแต่นั้น มักจะเขียนเป็นภาษาอังกฤษ มีผลงานตีพิมพ์เผยแพร่ตามลำดับเวลาดังนี้

1998 *"A Passage to Yunnan", Thai-Yunnan Project Newsletter*
No. 3

Dept.of Anthropology, Research School of Pacific Studies,
The Australian National University, Canberra.

1990 *"A Comparative Study of Structure and Contradiction in the Austro-Asiatic System of the Thai-Yunnan Periphery", in Gehan Wijeyewardene (ed.). Ethnic Groups across National*

Boundaries in

Mainland Southeast Asia. Social Issues in SEA, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore.

1991a *"Sir James George Scott and the Political Institution of the Wa",*

Thai-Yunnan Project Newsletter No. 8 (1991).

Dept.of Anthropology, Research School of Pacific
Studies, The Australian National University,
Canberra.

1991b *"Spirit Cults of the Muang and Lua at the Boe Kluea Salt Mine of Nan*

Province", Research paper submitted to the 15th International Symposium in Ethnology of the Taniguchi Foundation on "Spirit Cults and Popular Knowledge in SEA" at the National Museum of Ethnology, Osaka, Japan. [published in 1998]

- 1991c *"The Dispossessed : An Anthropological Reconstruction of Lawa Ethnohistory in the Light of Their Relationship with the Tai"*, PhD.Thesis in anthropology, RSPACS, The Australian National University, Canberra ACT. 484 pp. [unpublished]
- 1995 *"Tamnan Muang : Ethnic Inter-Relationships in the History of Lanna"*, **Panegyric Literature**. Dept. of Comparative Literature, Faculty of Humanities, Kasetsart University, Bangkok.
- 1996 *"Ethnic Inter-Relationships in the History of Lanna : Reconsidering the Lwa Role in the Lanna Scenario"*, Research paper submitted to the 6th International Conference on Thai Studies, Chiang Mai, Thailand 15-17 October 1996. [published in 1997]
- 1997 *"Ethnic Inter-Relationships in the History of Lanna : Reconsidering the Lwa Role in the Lanna Scenario"*, TAI CULTURE Vol. II, No. 2 : 6-27. **International Review on Tai Cultural Studies**, Southeast Asian Communication Centre [SEACOM], Berlin.
- 1998 *"Folk Wisdom, Spirit Cults, and Power Change of the Lua and Muang at the Boe Kluea Salt Mine of Nan Province"*, TAI CULTURE Vol.III, No. 1 : 121-142. **International Review on Tai Cultural Studies**, Southeast Asian Communication Centre [SEACOM], Berlin.
- 2000 *"The Lua of Northern Thailand in Confrontation with the State Take-Over : Past and Present"*, paper presented in the Workshop on Gender Relations in the Forest Communities" at Gender & Development Program, The School of Environment, Resources and Development, Asian Institute of Technology, Thailand, 17 February 2000.

งานวิจัยนี้ มุ่งชี้ให้เห็นสถานภาพของชุมชนชาวลัวะ/ละว้า ในฐานะผู้เป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม และรายละเอียดในลำดับต่อไปนี้ ล้วนเป็นผลึกของความรู้ที่นักคิดและ

ความรู้ ที่ได้สั่งสมมาอย่างต่อเนื่อง จากการค้นคว้าวิจัยเอกสารและวิจัยสนาม โดย ประสานกับความเป็นจริงของสังคมลัทธิ/ลัทธิ ในบริบทสังคมในปริมนทลไทย-ยูนนาน ที่ได้นำเสนอมาเป็นลำดับชั้นในเอกสารวิจัยที่ได้เผยแพร่แล้วข้างต้น การสืบสานประวัต ศาสตร์ชาติพันธุ์ลัทธิและการสืบสร้างสิทธิชุมชนลัทธิ ในงานวิจัยนี้ ให้ความสำคัญกับการ วิจัยสนาม เพื่อใกล้ชิดกับความเป็นจริงมากที่สุด ที่เป็นเช่นนี้ คงเป็นเพราะสถาบันที่ผู้ วิจัยสำเร็จการศึกษามา คือ The Australian National University, Research School of Pacific and Asian Studies ให้ความสำคัญกับการวิจัยสนามอย่างยุดยิ่ง และได้ให้ทุน สนับสนุนการวิจัยสนามอย่างพอเพียง ทำให้ผู้เขียนได้มีโอกาสเดินทางไปสัมผัส ใช้ชีวิต ร่วม และเรียนรู้ จนกระทั่งมีความเข้าใจชุมชนลัทธิ ซึ่งเป็นกลุ่มชนที่พูดภาษาตระกูล มอญ-เขมร ในเชิงเปรียบเทียบในหลายพื้นที่ ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ตะเข็บชายแดนระหว่าง ประเทศ อาทิ จีน-พม่า ไทย-พม่า ไทย-ลาว วิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของชุมชนลัทธิเหล่านี้ ในปัจจุบัน เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงอื่น ๆ จัดเป็น “ผู้สิ้นไร้” ทั้งใน ความหมายทางเศรษฐกิจ คือ ยากจนข้นแค้น และในความหมายทางการเมือง คือ ไร้ แผ่นดินที่เป็นบูรณภาพทางดินแดนของตนเอง นับแต่ลัทธิลัทธิอาณานิคมเข้ามายึดครอง ประเทศต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะบริเวณภาคเหนือตอนบน

ดินแดนส่วนนี้ สำนักมานุษยวิทยา ANU นำโดย ดร.เกฮาน วิชัยวรรณะ (Dr.Gehan Wijeyewardene) เรียกว่า The Thai-Yunnan Periphery หรือต่อไปนี้จะใช้ ภาษาไทยว่า ปริมนทลไทย-ยูนนาน หมายความว่า สำนักนี้ได้ให้ความสนใจเกี่ยวกับ พื้นที่ในอาณาบริเวณนี้ด้วยมุมมองทางมานุษยวิทยา ที่มีมิติทางประวัติศาสตร์ โดยจัด “ปริมนทล” (Periphery) เสียใหม่ ความจริงก็คือของเก่าสมัยก่อนลัทธิลัทธิอาณานิคมนั้น เอง โดยรวมเอามณฑลยูนนานซึ่งอยู่ในเขตแดนของรัฐประชาชาติจีน เป็น ปริมนทลต่อ เนื่องกับรัฐประชาชาติไทย-ลาว-เวียดนาม ในสายตาของสำนักนี้ เส้นแบ่งพรมแดน ระหว่างประเทศ อันได้แก่ พม่า-ไทย พม่า-จีน จีน-ไทย ไทย-ลาว จีน-เวียดนาม และ ลาว-เวียดนาม นั้น เป็นเพียง “สิ่งสมมติ” ที่เกิดจากลัทธิลัทธิอาณานิคม โดยเฉพาะโดย สหราชอาณาจักร (อังกฤษ) ทางฟากตะวันตก และโดยฝรั่งเศส ทางฟากตะวันออก อัน เป็นผลให้เกิดมี “รัฐประชาชาติ” (Nation-state) รูปแบบใหม่ต่อเนื่องมาจนถึงในสมัย ปัจจุบัน

แท้ที่จริงนั้น ประชาชนทุกกลุ่มเหล่า ทุกชาติพันธุ์ ทุกกลุ่มวัฒนธรรมและทุกชุมชน ในปริมนทลไทย-ยูนนานแต่กาลก่อน ต่างเคยไปมาหาสู่กันอย่างสันติ แม้ในระดับรัฐและ แนวนแคว้นสมัยโบราณ อาจจะมีเรื่องทะเลาะเบาะแว้งและทำสงครามข้ามดินแดนกันบ้าง แต่ก็เป็นเพียงบางช่วง บางรัชกาล ในสายธารประวัติศาสตร์อันยาวนานเกินกว่าสองพันปี

ผู้คนและชุมชนทั้งร่วมสายวัฒนธรรมและต่างกลุ่มวัฒนธรรม ได้มีความสัมพันธ์สืบเนื่องกันมาอย่างสนิทสนมกลมกลืนและสลับซับซ้อน ทั้งทางเศรษฐกิจ-การค้า ทางสังคม-การแต่งงาน และทางวัฒนธรรม-การแลกเปลี่ยนถ่ายทอดวัฒนธรรมรูปแบบต่าง ๆ ให้แก่กันและกัน แต่ต่อมาจำต้องยอมรับ “การถูกแบ่งแยกแล้วปกครอง” เพราะการบีบบังคับของเจ้าลัทธิล่าอาณานิคม อันมีอังกฤษและฝรั่งเศส เป็นตัวชูโรง นับแต่สมัยรัชกาลที่ 5 แห่งราชวงศ์จักรี เป็นต้นมา

ชุมชนละว้า ผู้สืบไร่ ตามตะเข็บชายแดน ไม่ว่าจะเป็น ชาวว่า-อาหว่า-หว่าจื-ว่าฮ้าย (คือพวกเดียวกัน ทว่าเรียกชื่อต่าง ๆ กัน) บริเวณชายแดนพม่า-จีน หรือ ชาวละเวือะแม่แจ่ม-แม่สะเรียง-แม่ฮ่องสอน (ที่วงวิชาการและสื่อในเมืองไทยมักจะเรียกว่า ลัวะ) บริเวณชายแดนพม่า-ไทย ในจังหวัดเชียงใหม่และแม่ฮ่องสอน รวมทั้ง ชาวลัวะเมืองน่าน (ที่วงวิชาการและทางการไทยมักเรียกว่า ถิ่น นักภาษาศาสตร์เรียกว่า มัลร์ และ ไปรี่) จัดเป็นเผ่าพันธุ์ทรหด ที่แม้จะสิ้นไร่ทุกอย่าง แต่สิ่งที่พวกเขารักษาไว้ได้จนถึงปัจจุบันและห่วงแหนสุดชีวิต คือ วัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ส่วนที่สัมพันธ์กับความเชื่อดั้งเดิม และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อนั้น ๆ เพราะ วัฒนธรรม อันมีลักษณะเฉพาะทางเผ่าพันธุ์ของชาวละว้า เป็นสิ่งสุดท้ายที่ชาวละว้าจะยืนยันตนเองได้ว่าเป็นใคร “ตัวตน” นี้ ภาษาทางมานุษยวิทยาเรียกว่า อัตลักษณ์ (Identity)

ชาวละว้าในบริบทไทย-ญวนนาน ได้ดำเนินการทั้งรักษา อัตลักษณ์ และปรับแต่งอัตลักษณ์ ของชุมชนตนเรื่อยมาอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย โดยในแต่ละพื้นที่ก็อาจจะมีการปรับปรุงดัดแปลง อัตลักษณ์ ของตน ให้เข้ากับระบบนิเวศ สภาพการเมือง และบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่แวดล้อมหรือครอบงำ เพื่อการดำรงอยู่ของตนและเพื่อที่จะสืบสายละว้าต่อไปให้ได้ ในรูปแบบวัฒนธรรมและโครงสร้างสังคมต่าง ๆ กัน อัตลักษณ์ของชาวละว้า จึงมีความเป็นพลวัต มีทั้งความดำรงอยู่ของเอกลักษณ์เดิม ความสืบเนื่อง ความเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมและบริบททางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง แบบใหม่ กระทั่งบางชุมชนก็ได้มีการนิยามความหมายของตนเองเสียใหม่เพื่อความดำรงอยู่และการอยู่รอดปลอดภัย แต่ทั้งนี้โดยมิได้ละทิ้งเอกลักษณ์ดั้งเดิมเสียโดยสิ้นเชิง²

² อาจจะเป็นเพราะเหตุดังกล่าวกระมัง เรื่องของ “ละว้า” จึงเป็นเรื่องที่ชนวิวาทะ ทุ่มเถียงกันไม่รู้จักจบสิ้น ปรากฏการณ์นี้ เห็นชัดใน คอลัมน์จดหมายถาม-ตอบ ของนิตยสาร ศิลปวัฒนธรรม ตลอดสิบกว่าปีที่ผ่านมา แม้จะมีการแลกเปลี่ยนทัศนะกันมายาวนานระหว่างผู้สนใจเรื่อง “ละว้า” กับบรรณาธิการ ศิลปวัฒนธรรม แต่ข้อแลกเปลี่ยนก็มิได้นำไปสู่ข้อยุติใด ๆ หรือการค้นคว้าเพิ่มเติมเพื่อนำไปสู่การเสนอองค์ความรู้ใหม่ (ที่อาจจะยังไม่จำเป็นต้องด่วนสรุปก็ได้)

ทบทวนวรรณกรรมและวาทกรรมเรื่องลัวะในล้านนา

“ลัวะ” (Lua) เป็นกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มหนึ่งที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ทางภาคเหนือของประเทศไทย บริเวณชายแดนไทยและลาวในจังหวัดน่าน (โปรดอ่านรายละเอียดใน ชลธิรา ลัตยาวัฒนา, *ลัวะเมืองน่าน 2530* และใน Cholithira Satyawadhna 1991) ขณะเดียวกันก็พบคนกลุ่มนี้ในประเทศลาว บริเวณชายแดนทางตะวันตกของแขวงไซยะบุรี (Sayaburi) โดยคนกลุ่มนี้จะเรียกกลุ่มตนเองว่า *ฟ่าย* หรือ *ไปร* (Phay/Pray) หรือ *ลัวะ* (Lua) คำเรียกชื่อบางชื่อของชนกลุ่มนี้ในประเทศลาว ยังตรงกับที่ชาวลัวะบางกลุ่มในจังหวัดน่านเรียกตนเองว่า *ปรีย* หรือ *ลัวะปรีย* ทั้งในลาวและในจังหวัดน่าน ยังพบกลุ่มที่เรียกตนเองว่า *มัล/มัลร์* หรือ *ลัวะมัลร์* อีกด้วย และยังมีกลุ่มย่อยที่เรียกตนเองว่า *อะจุลร์* หรือ *ลัวะอะจุลร์* กลุ่มชาติพันธุ์นี้ มักถูกเรียกรวม ๆ ว่า “ถิ่น” ในเอกสารราชการไทย ภาษาลัวะ หรือ ภาษาถิ่น จัดอยู่ในตระกูลย่อยมอญ-เขมร สาขาย่อยขมุอิก ของกลุ่มตระกูลภาษาออสโตรเอเชียติก

ชื่อที่ทางราชการตั้งให้ และเรียกกันจนชิน จนกลายเป็นความเข้าใจผิดว่าเป็นชื่อกลุ่มชาติพันธุ์ (ethnonym) คือ “ถิ่น” หรือบางครั้งยังเรียกว่า “ชาวถิ่น” อีกด้วยนั้น แท้จริงชื่อเรียกชนกลุ่มนี้คงมีที่มาจากการเป็น *คนท้องถิ่น* ที่อาศัยอยู่บริเวณต่าง ๆ ในจังหวัดน่านพะเยา เชียงราย มาเป็นระยะเวลาอันยาวนานแล้วนั่นเอง แต่โดยทั่วไปในปัจจุบัน กลุ่มที่พบในจังหวัดน่าน และยังคงสามารถรักษาภาษาพูด (ตระกูลมอญ-เขมร) ไว้ได้ จะเรียกตัวเองว่า “ลัวะ” และพึงพอใจที่จะให้ผู้อื่นเรียกชื่อนี้ มากกว่าชื่อนี้ โดยเฉพาะชื่อ “ถิ่น” นั้น ไม่เป็นชื่อเรียกที่พึงประสงค์เลย เพราะมีความรู้สึกในหมู่ชาวลัวะด้วยกันว่าเป็นชื่อที่ส่อนัยดูถูกเหยียดหยาม

ชื่อที่ทางราชการไทยกำหนดขึ้นเพื่อให้เรียกชนกลุ่มนี้นั้น ผู้ถูกเรียกไม่ชอบและไม่ยอมรับเลย เพราะคิดว่าเป็นการดูถูกเหยียดหยามพวกเขาเกินไป สุริยา รัตนกุล (2527) กล่าวว่า “ถ้าให้เขาเลือกกระหว่างคำที่คนไทยใช้เรียกเขา 2 คำ (คือ ลัวะ และ ถิ่น) เขาทนคำว่า “ลัวะ” ได้มากกว่า” ซึ่งตรงกับที่สุวิไล เปรมศรีรัตน์ (2537) กล่าวไว้ คือ คำว่า “ลัวะ” จะเป็นที่ยอมรับของผู้ถูกเรียกทั้งสองกลุ่ม (มัล และ ปรีย) ในจังหวัดน่าน โดยบางครั้งใช้คำดังกล่าวคู่กับชื่อที่ใช้เรียกตนเอง เพื่อให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น “ลัวะปรีย” หรือ “ลัวะมัล” เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม “ถิ่น” (Thin) เป็นชื่อที่ปรากฏในเอกสารราชการส่วนต่าง ๆ เข้าใจว่าเป็นชื่อที่ทางราชการตั้งขึ้น เมื่อตำรวจตระเวนชายแดนทำการสำรวจชาวเขาเผ่าต่าง ๆ เมื่อประมาณ 20 กว่าปีมานี้ เมื่อพบพวก ลัวะ พูดภาษาผิดแปลกกับคนพวกอื่นที่ได้พบปะมาก่อน จึงเรียกกลุ่มชนที่พบใหม่ว่า พวกถิ่น ครั้นมิชชันนารีที่เป็นนักภาษาศาสตร์ไปวิจัยชนกลุ่มนี้ และพบภาษาใหม่ อาทิ Dr.David Filbeck (1976) ก็เรียกภาษาที่พบใหม่นั้นว่า “ภาษาถิ่น” พาให้นักภาษาศาสตร์ชาวไทยอื่น ๆ เรียกตาม และในที่สุดก็ได้กลายเป็นชื่อที่ศูนย์สงเคราะห์ชาวเขาและสถาบันวิจัยชาวเขาในประเทศไทยใช้อย่างเป็นทางการในปัจจุบัน ทั้ง ๆ ที่ชนกลุ่มนี้บางกลุ่มไม่ชอบชื่อนี้ ไม่ยอมรับชื่อนี้ว่าหมายถึงกลุ่มของตน และถือว่าเป็นคำดูถูก

ส่วน คำว่า “ลัวะ” นั้น ชาวไทยทั่วไป โดยเฉพาะนักวิชาการและสื่อมวลชน ใช้เรียกกลุ่มชนที่พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร อื่น ๆ อีกบางกลุ่มอย่างแพร่หลาย เช่น ใช้เรียกกลุ่มชนที่เรียกตนเองว่า “ละเวือะ” หรือ “ละว้า” ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ และที่อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

“ชาวดง” หรือ “ญัฮกุร” ที่จังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งนักภาษาศาสตร์ลงความเห็นว่าจะสืบเชื้อสายมาจากชาวมอญโบราณตั้งแต่สมัยทวารวดี (Gerard Diffloth 1984; Theraphan L.Thongkum 1984) และ “ชาวอุก้อง” ซึ่งไม่ได้พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร แต่พูดภาษาตระกูลทิเบต-พม่า ที่จังหวัดอุทัยธานีและสุพรรณบุรี ก็ถูกเข้าใจว่าเป็นพวก “ละว้า” ด้วย โดยนักภาษาศาสตร์บางท่านบางสำนัก (David Bradley) จึงทำให้บางครั้งเกิดความสับสนว่า ลัวะ/ละว้า คือใครกันแน่ ? และ “ชาวลัวะ” ที่จังหวัดน่าน เป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันกับกลุ่มชนที่พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมรอื่น ๆ ดังกล่าวนี โดยเฉพาะกลุ่มละเวือะหรือละว้าหรือไม่

เฉพาะในกรณีของชาวลัวะเมืองน่าน นั้น ภูเบศ วีโรทัย (2527) กล่าวว่า “ชาวลัวะหรือชาวถิ่นในจังหวัดน่านนี้แบ่งออกตามความแตกต่างของภาษาได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ ถิ่นไปร ถิ่นมาลล์ และถิ่นอะจุล โดยถิ่นอะจุลนั้นเป็นกลุ่มเล็กที่สุด พบที่บ้านจุน อ.ปัว สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นกลุ่มที่อพยพเข้ามาใหม่เมื่อครั้งที่ชาวลัวะกลุ่มนี้อพยพจากประเทศลาวเข้าสู่จังหวัดน่านครั้งหลังสุด ประมาณพ.ศ. 2517-2518”

แต่ ชลธิรา สัตยารัตนา (2530) ยืนยันใน วารสารเมืองโบราณฉบับพิเศษ ลัวะเมืองน่าน ซึ่งเป็นหนังสือที่เรียบเรียงขึ้นจากงานวิจัยเรื่อง “สืบประวัติชนชาติลัวะ สภาวะความสัมพันธ์ระหว่างชนชาติลัวะกับชนชาติไทยในอดีต” ว่า ถิ่น คือ ลัวะ นั่นเอง แต่คำว่า ถิ่น เป็นคำไทย มิใช่ชื่อกลุ่มชาติพันธุ์ ส่วนคำว่า ลัวะ เป็นชื่อกลุ่มชาติพันธุ์ ที่มีที่มาจากศัพท์ ละว้า ที่ใช้กันมาแต่เดิมในวงการประวัติศาสตร์ไทย ชาวลัวะเมืองน่าน ก็มีชื่อ

ชาวเขา" ที่อพยพมาจากประเทศลาวเมื่อระยะร้อยปีเศษ ตามผลการวิจัยของนักวิจัยชาวตะวันตก หรือนักวิจัยสถาบันวิจัยชาวเขา ซึ่งหน่วยราชการของไทยที่เกี่ยวข้องทั้งหลายก็เชื่อตามนั้น แท้ที่จริง ลัวะเมืองน่าน ตามผลวิจัยของชลธิรา (2530; และ Choltthira 1991) เป็น ชนพื้นเมืองชาวละว้าดั้งเดิม ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ล้านนาปัจจุบัน โดยบรรพชนชาวละว้าสายนี้ได้ตั้งหลักแหล่งอยู่ในบริเวณจังหวัดน่าน-พะเยามานานแล้ว คือ ก่อนสมัยสุโขทัยและก่อนพญามังรายสถาปนาอาณาจักรเชียงใหม่ในต้นพุทธศตวรรษที่ 19

ผลการศึกษาวิจัยในเชิงสหวิทยาการ ที่ให้ความสำคัญกับการวิจัยสนามในพื้นที่จุดเล็ก ๆ จุดหนึ่ง คือ หมู่บ้านลัวะที่เรียงรายเป็นหย่อม ๆ บนเทือกภูแนวเนินอันสลับซับซ้อน ในเขตอำเภอทุ่งช้าง-ปัว จังหวัดน่าน บริเวณติดชายแดนไทย-ลาว โดยการเก็บข้อมูลที่ให้ความสำคัญกับรายละเอียดทุกส่วนเลี้ยว ของสภาพเศรษฐกิจ สังคม มรดกวัฒนธรรม รวมทั้งภาษา และเน้นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมากเป็นพิเศษ รวมทั้งการตีความด้านโลกทัศน์ ระบบความเชื่อ โครงสร้างสังคม ค้นหาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม เพื่อเชื่อมอดีตให้เข้ากับปัจจุบัน ในการตีความข้อมูล ได้ใช้สหวิทยาการ ทั้งสังคมวิทยา มานุษยวิทยา ภาษาศาสตร์ คติชนวิทยา และประวัติศาสตร์โบราณคดี พบว่า ชาวลัวะที่อำเภอทุ่งช้าง-ปัว ตั้งหลักแหล่งอยู่ในพื้นที่บริเวณภูดอยจังหวัดน่าน-พะเยา-เชียงราย มานานแล้ว จนกระทั่งมีนิทานพื้นบ้าน เป็นตำนานประจำท้องถิ่นตน เรื่องที่เด่นที่สุด คือ เรื่อง "ศึกม่าน" สะท้อนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชาวลัวะที่ได้ต่อสู้รบเคียงบ่าเคียงไหล่กับพม่า . ทำให้ยืนยันได้ว่า บรรพชนเชื้อสายลัวะ ได้เคยร่วมทุกขร่วมสุขเคียงบ่าเคียงไหล่มา กับ บรรพชนไทยวน นอกจากนี้ วิถีบรรพชนลัวะ นามว่า "อาววะ" หรือ "อาวดีบัว" ซึ่งได้นำพาประชาชนชาวลัวะต่อสู้ขับไล่พม่าออกจากอาณาจักรล้านนา ก็ยังอาจเป็นคนเดียวกับ "หนานทิพช้าง" หรือ "พญาสุลวะฤาษีสงคราม" ซึ่งในที่สุดได้เป็นเจ้าครองเมืองลำปางเมื่อพ.ศ.2275-2302 ต่อมาได้เป็นต้นตระกูลของ "เจ้าเจ็ดตน" ที่ได้ฟื้นฟูอาณาจักรล้านนาให้เป็นปึกแผ่น ก่อนถูกไทยฝ่ายใต้ (สยาม) รวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง (ชลธิรา สัตยาวัฒนา 2529 : 198; Choltthira 1991)

นอกจากนี้ เมื่อได้ใช้เอกสารประวัติศาสตร์ พงศาวดาร และตำนานล้านนาประกอบการศึกษา โดยใช้ "สายวัฒนธรรมชาวกูม" (ขอมโบราณ) เป็นสายใยเชื่อมโยงอดีตกับปัจจุบัน ชลธิรายังได้เสนอผลการศึกษาว่า แท้จริงอำเภอปัว จังหวัดน่าน อันเป็นพื้นที่วิจัยสนามนี้ เป็นที่ตั้งของเมืองโบราณที่สำคัญที่สุดเมืองหนึ่งในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ล้านนา ซึ่งก็คือ เมืองชัยวรรณศรีเชียงลาว อันเป็นเมืองแรกตั้ง และต่อมาได้เป็นเมืองหลวงศูนย์กลางของอาณาจักรหริภุญไชยเงินยาง ซึ่งสถาปนาขึ้นเมื่อพ.ศ.1181 โดยมีหลวงจักราช เป็นต้นวงศ์ พิจารณาจากชื่อ ลว หรือ ลาว ที่นำหน้าชื่อกษัตริย์วงศ์ลวจักร

ราชทุกองค์ลงมาถึง "ลาวเมง" หรือ "ลัวะเมง" ผู้เป็นพระราชบิดาของพญามังราย ประกอบกับหลักฐานทางโบราณคดี พิธีกรรม วัฒนธรรม มีเหตุผลชวนให้สรุปได้ว่า วงศ์ลวจักราช เป็นวงศ์ลัวะหรือละว้า ซึ่งสืบสายวัฒนธรรมชาวกรอมหรือขอมโบราณ มาแต่โบราณกาล โดยนัยแห่งตรรกะดังกล่าว ทั้งขุนเจือง (ท้าวฮุ่ง) กษัตริย์ผู้เรืองนามใน ด้านแผ่ขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวางในอุษาคเนย์ พญามังราย ผู้สถาปนา อาณาจักรล้านนาและตั้งเมืองเชียงใหม่เป็นราชธานี ล้วนเป็นกษัตริย์ที่มีเชื้อสายลัวะ แม้กระทั่งพระนางราชวิสุทธิเทวี เจ้าเจ็ดตน รวมทั้งพญากาวิละ ผู้เป็นพระเจ้าเชียงใหม่องค์ สุดท้าย ก็เป็นกษัตริย์ที่มีเชื้อสายลัวะทั้งสิ้น (ชลธิรา สัตยาวัฒนา 2529 : 199; Choltthira 1991; 1995; 1997)

ภาพปริมาตรคดีเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ล้านนา : ศึกษาจากตำนานเมืองสุวรรณโคตมคำ

ตามหลักวิวัฒนาการของมนุษย์และสังคมนั้น ผู้คนและชุมชนมนุษย์ล้วนพัฒนา ตนเองจากความเป็น ชาวป่า-ชาวดง มาเป็น ชาวเมือง จาก ชุมชนชนบท มาเป็น ชุมชน เมือง สำหรับสังคมประเทศไทยนั้น กว่าจะมี "ชุมชนชาวกรุงเทพมหานคร" เช่นทุกวันนี้ สังคมไทยได้ผันตนเองจากสังคมสยาม ใช้เวลานับเนื่องไม่ต่ำกว่าสองพันปี และหากจะ สืบสาวเรื่องราวของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ในดินแดนอันเป็นที่ตั้งของประเทศไทยปัจจุบัน อาจจะต้องย้อนยุคไปให้ไกลถึงปริมาตรคดีเรื่อง ปู่แสนย่าแสน ปู่สังกะสาอย่าสังกะสี และ ปู่แสนย่าแสน

สำหรับเรื่องราวการตั้งถิ่นฐานหลักแหล่งของชุมชนในแผ่นดินที่เรียกว่าล้านนา ปัจจุบันนั้น เท่าที่พบเรื่องราวชุมชนที่เก่าแก่ที่สุด เห็นจะเป็นเรื่องของ *กुरुวงศ์* บุรุษหนุ่มผู้มี พละกำลังดุจช้างสาร และ นางอินทปฏฐาน ผู้ค้นพบการปลูกข้าว ใน *ตำนานเมือง สุวรรณโคตมคำ* อันจัดว่าเป็นตำนานเมืองที่เก่าแก่ที่สุดฉบับหนึ่งของล้านนา

ความในตำนานว่าเพราะไรศันตรรายและทูลภิกษย์เกิดขึ้นทั่วทั้งโลก ผู้คนจึงต้อง ออกจากเมืองไปอยู่ป่า ครั้นนั้น พระราชบุตรของพระยาเมืองปาฏลีบุตรพร้อมทั้งชายาออก หนีไปซ่อนตัวอยู่ในป่าอาศัยห้วยมันและผลไม้เลี้ยงชีวิต ต่อมาชายาทรงพระครรภ์แล้ว ประสูติกุมารองค์หนึ่ง มีรูปโฉมงดงาม คือ *กुरुวงศ์* ได้สามพรรษา พระบิดาก็สิ้นพระชนม์ ครั้นได้เจ็ดพรรษา มารดาก็สิ้นพระชนม์ คงเหลือแต่กुरुวงศ์กุมารองค์เดียวอยู่ในป่าเท่านั้น จวบจนสิบสองพรรษา ก็ประกอบด้วยกำลังเท่าช้างสารเจ็ดตัว ได้ขนเอาศิลามาก่อล้อม กรอมเป็นรั้วปราการเพื่อเป็นที่อยู่แห่งพระองค์

เจ้าเมืองโพธิสารหลวงทรงทราบข่าวลือชาของกुरुวงศ์ จึงส่งกำลังรี้พลมารบ แต่ ก็พ่ายแพ้แก่กुरुวงศ์ เจ้าเมืองจึงยกเมืองโพธิสารหลวงให้กुरुวงศ์ปกครอง แต่นั้นมา

ชาวเมืองจึงได้ชื่อว่า "ชาวกรอม" หรือที่เชื่อกันว่า คือ "ชาวขอมหลวง" เพราะมีวัฒนธรรมเอาศิলামาล้อมกรอมเป็นที่อยู่อาศัยและที่ตั้งหลักแหล่งและถิ่นฐาน

ฝ่าย นางอินทปฏฐาน เป็นราชิดาที่ละเมืองไปอยู่ในป่า นางได้เอาพันธุ์ข้าวติดตัวไปด้วย และได้ทดลองปลูกข้าวไว้ตามปลักหนองน้อย ปรากฏว่าข้าวเกิดเป็นต้นเป็นรวงมากมาย เมื่อเอามาควักกิน ก็ไปต้องจุก ผีเสื้อทั้งหลาย พากันมาขอกิน นางก็ให้ข้าวแก่ ผีเสื้อ เหล่านั้น ผีเสื้อ จึงไปชนเอาศิলামากระทำที่อยู่ให้นาง

กुरुวงศ์ ไปปะนางเข้าก็เอนางมาเป็นชานาและได้ตั้งนางเป็นเทวี ชื่อว่า นางอินทปฏฐาน เมืองของชาวกรอมหลวงต่อมาจึงได้ชื่อว่า อินทปฏฐานนคร

เรื่องราวชาวป่าหนุ่มสาวคู่นี้ อาจตีความได้ว่า เป็นเรื่องราวความเป็นมาของสองกลุ่มวัฒนธรรมโบราณที่ปะทะสังสรรค์กัน กลุ่มวัฒนธรรมหนึ่งมีจุดเด่นด้านสถาปัตยกรรมการก่อสร้างปราสาทหิน อีกกลุ่มวัฒนธรรมหนึ่งโดดเด่นด้านนวัตกรรมการเกษตร-ทำนาในที่ลุ่ม สองกลุ่มวัฒนธรรมนี้ในที่สุดได้ผสมผสานกันกลายเป็น วัฒนธรรมชาวกรอม หรือ ชาวขอมหลวง ซึ่งจัดเป็นชุมชนพื้นเมืองกลุ่มแรกในล้านนาเท่าที่ปรากฏมีหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษร จัดเป็นชุมชนใหญ่มีระดับวัฒนธรรมสูง ตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานก่อนใครในดินแดนทางตอนเหนือของประเทศไทยในยุคก่อนประวัติศาสตร์ล้านนา (ชลธิรา สัตยาวัฒนา 2541 : 167-172)

นอกจาก ชุมชนชาวขอมหลวง ซึ่งเขยิบสถานภาพตนเองเป็นชาวเมืองและได้ขยายดินแดนครอบครองเมืองสุวรรณโคimbra แล้ว ยังมีชนพื้นเมืองอีกกลุ่มหนึ่ง คือ ชาวขอมดำ แห่ง อุโมงคเสลานคร ซึ่งอาจมีระดับวัฒนธรรมต่ำกว่าในช่วงนั้นเพราะเดิมอาศัยอยู่ในถ้ำ แม้จะมีสังคมของตนเอง ก็มีความสัมพันธ์ในลักษณะเป็นรอง บางส่วนก็ขึ้นต่อชาวขอมหลวง ในบางช่วงก็มีพระยาขอมดำตีเมืองของชาวขอมหลวงและขึ้นครองเมืองสุวรรณโคimbra ได้

ชาวขอมหลวง และ ชาวขอมดำ ในยุคนั้นบางช่วงก็ยังคงมีความสัมพันธ์กับบิดาพระยานาค ซึ่งเป็นอีกกลุ่มวัฒนธรรมหนึ่งสะท้อนให้เห็นว่า ในยุคปรัมปราคติ ก่อนประวัติศาสตร์ล้านนา อย่างน้อยที่สุด มีชนพื้นเมืองหลายกลุ่มวัฒนธรรมปะทะสังสรรค์กัน เช่น ชาวป่าหิน ทำไร่ข้าว ชาวดงดอน ทำนาในที่ลุ่ม ชาวถ้ำผิวดำ และ ชาวน้ำ ที่เรียกกันว่า นาค นอกจากนี้ยังมี ชาวเรือ พ่อค้า วาณิช ต่างวัฒนธรรม ผู้มาจากแดนไกล

มีข้อน่าสังเกตว่า ภาพปรัมปราคติยุคก่อนประวัติศาสตร์ล้านนานี้ ยังไม่ปรากฏว่ามีชนพื้นเมืองกลุ่มใดที่สะท้อนออกอย่างชัดเจนว่าเป็น กลุ่มวัฒนธรรมไท หากถือว่าประวัติศาสตร์นิพนธ์ประเภทตำนานเมืองพอจะเป็นสิ่งที่เค้ามูลความจริงอยู่บ้าง ก็มีความ

เป็นไปได้อย่างมากที่จะสันนิษฐานว่าในยุคก่อนพุทธกาลนั้น กลุ่มวัฒนธรรมไท ยังไม่ก่อตัวในดินแดนที่เป็นล้านนาปัจจุบัน

สิงหนวัติ วงศาไธโยน (ยวบ) กับ ปู่จ้าวลาวจก เจ้าโคตรวงศ์ลาวจก (ลัวะ)

ลุ่มแม่น้ำกก ซึ่งมีต้นน้ำเกิดที่ภูเขาเหนืออำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นจุดแรกที่มีร่องรอยส่อเค้าว่า มี กลุ่มชาติพันธุ์ไท วงศาไธโยน หรือ ยวบ (โยนก) นำโดย สิงหนวัติ กุมาร โอรสองค์สุดท้ายของกษัตริย์ห่อ (ฮ่อ) เทวกาล ซึ่งมีฐานวัฒนธรรมอยู่ที่แคว้นโยน ในมณฑลยูนนานปัจจุบัน ชนกลุ่มนี้เรียกตนเองว่าเป็น วงศาไทเมือง (บางท่านตีความว่าเป็นคำเรียกสำเนียงจีนว่า ต้าเหมิง) ได้เคลื่อนย้ายผู้คนจำนวนหนึ่งมาสร้างเมืองใหม่ในพื้นที่ที่มีชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมอาศัยอยู่แล้ว ฤๅษีตั้ง "เมืองนาคพันธุ์สิงหนวัตินคร" คือวันเสาร์ ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๖ (เดือน ๔ ไทยฝ่ายใต้) ปีมะโรง พ.ศ. ๔๓๑ (มานิต วัลลิโกดม)

ชาวไทเมืองโยกย้ายมาลงหลักปักฐานในฐานะผู้มีวัฒนธรรมเหนือกว่า มีร่องรอยว่าได้นำพุทธศาสนามาเผยแผ่ด้วย ในขณะที่ชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมอยู่มาาก่อนในเวลานั้นคือกลุ่มคนที่ถูกเรียกว่าเป็น "พวกมิลักกุ" หรือ "มิลักขุ" คือ ชาวป่า ผู้อาศัยอยู่ตามซอกหัวยวเขา ชนพื้นเมืองเหล่านี้ มีระบบความเชื่อของตนเอง คือ "ฮีด" ที่มีร่องรอยว่า ยกย่องนับถือบรรพชนสายแม่ (Cholthira 1991)

เมื่อสอบเทียบกับตำนานล้านนาหลายฉบับหลายสำนวน จะได้ข้อสรุปที่ตรงกันว่าคือ ชุมชนชาวลวะ (ลัวะ) ซึ่งถือได้ว่าเป็นบรรพชนของชาวล้านนา มีผู้นำชาวลวะ คือ ปู่เจ้าและย่าเฒ่าลาวจก บางตำนานว่ามีจกหรือมีจอบ ๕๐๐ เล่ม ซึ่งย่อมาหมายความว่าแม่จะถูกขนานนามโดยผู้เขียนตำนานฝ่ายไทว่าเป็น ชนหลวงมิลักขุ-ชาวป่า แต่ก็เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีระดับวัฒนธรรมแล้ว คือ หลอมโลหะได้ จนกระทั่งสามารถมีเครื่องมือการผลิตจำนวนไม่น้อยเป็นของตนเอง และนั่นย่อมาหมายความว่า คงจะต้องมีโภคทรัพย์และผลผลิตส่วนเกินของชุมชน

พอถึงชั่วรุ่นที่สาม ตำนานอย่างน้อยสองฉบับ คือ ตำนานสิงหนวัติกุมาร และตำนานเมืองพะเยา ก็ระบุชัดเจนว่า ผู้นำฝ่ายวงศาไทเมืองแห่งแคว้นโยน คือ อชุตราช ผู้เป็นหลานของสิงหนวัติ ได้ นางปทุมวดี ฝ่ายลวะพื้นเมืองมาเป็นชายา อชุตราช ซึ่งแม้จะเป็นผู้สถาปนาพุทธศาสนาขึ้นในดินแดนแถบดอยตุง ยังต้องเคารพบูชารูปกวางที่หล่อด้วยทอง ซึ่งนางปทุมวดีถูกสอนให้ "คำรบนับถือยำเียง" และให้ถือเป็นประดุจ "แม่" ของตนเอง

ตำนานลำนานว่าด้วยเรื่องราวเหล่านี้ ให้ภาพชาวไทลื้อพุทธ ชาวลวะก่อนลำนานถือผี และยังต้องเป็นการถือผีสายแม่ (Matrilineal spirit cults) หากชายไทอยู่กินกับหญิงลวะ ฝ่ายชายต้องมาถือผีสายแม่ของฝ่ายหญิงด้วย ดังข้อความปรากฏในตำนานว่า อชุตราช ผู้เป็นเจ้าฝ่ายไท ต้องร่วมนับถือย่าเอยรูปกวางทองประจุมารดาของตนเองตามนางปทุมวดี ผู้เป็นชายา และเพราะเหตุนี้จึงสามารถปกครองบ้านเมืองบริเวณนั้นให้พัฒนาถาวรต่อไปได้

บทบาทของชุมชนชาวลวะ เชื้อสายโคตรวงศ์ปู่เจ้าและย่าเฒ่าลาวจกยังมีอีกมาก

ถึง พ.ศ. ๑๑๘๑ เมืองสาไทเมือง มิได้ปฏิบัติตนเป็น ธรรมิกราช ดังปรากฏข้อความใน ตำนานเมืองพะเยา ว่า เจ้าผู้ปกครองฝ่ายไท ได้กลายเป็น "ธรรมิกราชใจบาป" ก็มีเชื้อสายผู้นำชาวลวะ ชื่อว่า ลวะจังกราช ได้ตั้งขึ้นเป็นใหญ่ กระทำการ ลบศักราช เดิม หันไปใช้ จุลศักราช (ตามอย่างอาณาจักรพุกามของชาวมอญซึ่งรุ่งเรืองในช่วงนั้น) และปกครองเมืองหิรัญนครเงินยาง ที่รู้จักกันต่อมาในนาม เมืองเงินยางเชียงแสน ตั้งเมืองหลวงใหม่ชื่อว่า เมืองขยวรรณครเมืองเชียงลาว (เมืองบัว) และแผ่ขยายอาณาเขตปกครองหัวเมืองลำนานสืบต่อมาอีกหลายรัชกาล ร่องรอยของ เมืองขยวรรณครเมืองเชียงลาว ยังคงสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน หัวเมืองฝัองลาวบริเวณชายแดนติดกับจังหวัดน่าน (เมืองบัว) ยังคงมีชื่อเรียกในหมู่ชาวลาว และเป็นชื่อทางการว่า เมืองไชยะบุรี (อ่านตามสำเนียงลาวว่า เมืองไซ หรือ ไชยะบุรี)

ขุนเจืองธรรมิกราช ก็เป็นกษัตริย์ที่สืบเชื้อสายมาจากราชวงศ์ ลวะจังกราช สามารถลำดับพระนามกษัตริย์ได้อย่างไม่ขาดช่วง (Cholthira 1998)

ส่วน พญามังราย สหายสนิทของพ่อขุนรามคำแหง ก็เป็นเชื้อสายลวะจังกราช โดยมีหลักฐานประวัติศาสตร์ระบุชัดเจนว่า ฝ่ายมารดาเป็นชาวไทลื้อ

และก็ยังผู้นำชาวลวะอีกหลายคน โดยเฉพาะที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดีในสมัยหลัง ได้แก่ หนานทิพช้าง ผู้ได้พระราชทานนามว่า พระยาสุลวะลือไชยสงคราม อันเนื่องมาจากวีรกรรมกอบกู้เอกราชลำนาน ขับไล่พม่าที่มายึดครองลำนานยาวนานนับร้อยปี ให้ถอนทัพออกไปได้ แท้จริง หนานทิพช้าง ก็อาจสืบสาวร่องรอยได้ว่าเป็นพรานป่าเชื้อสายลวะ เนื่องจากเป็นชาวเมืองละคอน หรือ ลำปาง เมืองลำปางนี้ ได้ชื่อว่าเป็นเมืองโบราณที่มีเป็นประชากรพื้นฐานเป็นชาวลวะ ชื่อเดิมว่า เอลางคนคร มีชุมชนพื้นเมืองตั้งถิ่นฐานเป็นบ้านเป็นเมืองมาตั้งแต่สมัยพระนางจามเทวี กับโอรส คืออนันตยศ ร่วมกันสร้างเมืองเอลางคนคร เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 13

ชุมชนชาวขอมหลวง ขอมดำ และชาวลัวะ
จัดเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมที่เก่าแก่ที่สุดของล้านนา

จึงอาจสืบสาวราวเรื่องได้ว่า นอกจากชาวขอมหลวงและขอมดำ อันอาจเป็นบรรพชนดั้งเดิมของชาวลัวะแล้ว ก่อนหน้าที่ชาวไทยวนลงมาถึงอาณาบริเวณที่ตั้งล้านนาปัจจุบัน ตำนานล้านนาเกือบทุกฉบับ ระบุอย่างชัดเจนถึงถิ่นที่อยู่อันเป็นหลักแหล่งของชุมชนลัวะตั้งแต่สมัยก่อนอาณาจักรล้านนา และผู้บันทึกตำนานล้านนาเกือบทุกฉบับไม่อาจจะเลียบบทบาทของชุมชนชาวลัวะ ในฐานะเจ้าของถิ่นดั้งเดิม แม้แต่สิงหนวัติ - เจ้าฝ่ายไทซึ่งมีอารยธรรมเหนือกว่า เมื่ออพยพโยกย้ายถิ่นฐานมาตั้งหลักแหล่งในแดนลัวะ ก็ยังต้องเอาทองคำแสนกษาปณ์มาแลกกับที่ดินและสิทธิในการตั้งถิ่นฐานที่บริเวณลุ่มแม่น้ำกก ซึ่งเดิมมีชุมชนลัวะ/ละว้าถือครองอยู่

ตามแนวการสืบสานประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์และหลักฐานประวัติศาสตร์ที่กล่าวมาทั้งสิ้นข้างต้น จึงอาจสรุปได้ว่า ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมที่เก่าแก่ที่สุด เท่าที่ยังมีตัวตนและชุมชนให้สืบสาวราวเรื่องได้ และถือได้ว่าเป็นชุมชนพื้นเมืองของล้านนาปัจจุบัน คือ ชุมชนชาวลัวะ ที่ถือผีสายแม่ และสืบสกุลสายแม่

ในตำนานของล้านนา นับตั้งแต่ฉบับเก่าแก่ที่สุดที่เท่าความถึงยุคปริมปราคติ เช่น ตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ ตำนานเสาอินทขิล ตำนานสิงหนวัติกุมาร ตำนานเมืองพะเยา ตำนานจามเทวีวงศ์ และแม้ในสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น ตำนานเมืองน่าน และ ตำนานราชวงศ์ปกครอง ชาวลัวะเป็นทั้งผู้มีตัวตนแท้จริงและเป็นเสมือนภาพหลอนของอดีต เป็นความทรงจำของล้านนาที่แม้จะมีผู้พยายามปิดบังซ่อนเร้น จะด้วยเหตุอันใดก็ตาม แต่ก็ไม่สามารถลบเลือนจากจิตใต้สำนึก ไม่ว่าจะเกิดศึกกี่ครั้ง จะเสียเมืองกี่หน จะลบกลบประวัติศาสตร์ด้วยวิธีการใด ๆ ก็ตาม ลัวะก็ยังคงอยู่คู่ล้านนา

และในปัจจุบัน ที่จังหวัดน่าน ก็ยังคงมี ชุมชนลัวะเมืองน่าน ที่ถือผีสายแม่อยู่อย่างเคร่งครัดแถวอำเภอทุ่งช้าง อำเภอปัว โดยเฉพาะที่ตำบลป่อเกลือเหนือและป่อเกลือใต้ ที่รู้จักกันในนาม "ถิ่น" (คือ คนพื้นถิ่น) ตามคำเรียกขานของชาวเมืองและภาษาของทางราชการ

สำหรับชุมชนลัวะที่แม่แจ่ม แม่สะเรียง และแม่ฮ่องสอน ที่เรียกตัวเองว่า ละวီး นั้น ก็จัดเข้าข่ายเป็นชุมชนท้องถิ่นของล้านนาเช่นกัน แต่ไม่น่าจะเก่าแก่เท่าชุมชนลัวะเมืองน่าน ป็นกลุ่มที่โยกย้ายเข้ามาในชั้นหลัง ในสมัยที่ก่อตั้งเมืองเชียงใหม่แล้ว และหลังจากนั้น การโยกย้ายเข้ามาชั้นหลังสุด เห็นจะเป็นช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งก็มีระยะการตั้งถิ่นฐานหลักแหล่งในภาคเหนือของประเทศไทย ยาวนานกว่ากลุ่มที่ได้ชื่อว่า "ชาวเขา" ทั้งหลายในปัจจุบัน ลัวะที่ภาคเหนือซีกตะวันตกเหล่านี้ ทอผ้าแบบ "ห้างหลัง" อย่างเรียบง่าย และยังคงนุ่งซิ่นลัวะขนานแท้ในชีวิตประจำวัน

แต่ก็มีลัวะที่กลายเป็นคนเมืองไปแล้ว ที่ทอขึ้นดินจกอย่างสวยงามซับซ้อนแบบไท ยวนและนุงขึ้นดินจกในงานนักขัตฤกษ์ ทว่านุงขึ้นลัวะในชีวิตประจำวัน รวมทั้งยังมีคน เมืองเชื้อสายลัวะที่ยังคงเช่นผีลัวะด้วยการตัดทอนมาที่อำเภอหางดง อำเภอสะเมิง ฯลฯ ลัวะเหล่านี้ ยังคงมีประเพณีเช่นผีปู่และย่าและซึ่งเป็นผีบรรพชนลัวะแห่งเมืองเชียงใหม่ **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** ระบุชัดเจนว่าเศรษฐีลัวะ ๙ ตระกูล เป็นผู้ร่วมกันสร้างเมือง เชียงใหม่ เหตุฉะนั้นเมืองเชียงใหม่จึงมีชื่อเดิมว่า "นพบุรี"

เช่นเดียวกัน ตำนานเมืองยอง ตำนานเมืองเชียงรุ่ง ให้ภูมิหลังประวัติศาสตร์ ตรงกันว่า ลัวะเป็นชนพื้นเมืองที่อยู่มาแต่เก่าก่อน พิธีนั่งเมือง ของเจ้าฟ้าไทใหญ่ จะต้อง ให้เจ้าเมืองถือแล้ ไล่ลัวะออกจากหอคำก่อนขึ้นนั่งเมือง

ความสำคัญของกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะในล้านนามีมากเสียจน นักมานุษยวิทยาชื่อดัง ชาวฝรั่งเศส Prof. George Condominas วิเคราะห์ทั้งข้อมูลเอกสารและข้อมูลสนามแล้ว ปลงใจเชื่อว่า แม้แต่ จามเทวี ก็เป็นนางกษัตริย์เชื้อสายลัวะ เป็นลูกสาวของวาสุเทพฤๅษี ที่ถูกส่งไปศึกษาศิลปศาสตร์ที่ละโว้แล้วกลับมาสร้างเมืองใหม่ที่ลำพูน ซึ่งก็คือเมือง "ลัวะ พูน" คือมีลัวะมากมายเป็นประชากรพื้นฐานของเมืองลำพูนหรือนครหริภุญไชย ตำนาน โศกนาฏกรรมระหว่างจามเทวีกับขุนหลวงวิลังคะ ในทัศนะของ Condominas นั้น ขุน หลวงวิลังคะคือลัวะป่า (Babarian Lua) ผู้ลุ่มหลงพระนางจามเทวีผู้มีการศึกษาสูงส่งและ เป็นลัวะที่รับนับถือพุทธศาสนาแล้ว (Civilized Lua) เพราะความแตกต่างนี้เอง ที่ทำให้ขุน หลวงวิลังคะไม่ได้รับการสนองตอบด้วยดีจากจามเทวี และต้องทั้งพ่ายรักและสิ้นชีพในที่สุด

ลัวะ กับ ละว้า เป็นพวกเดียวกันหรือไม่ ?

กล่าวให้ถึงที่สุด ลัวะมิได้มีเพียงแต่ตัวตนในวรรณกรรม ตำนาน หรือเป็นเพียง ภาพหลอนของอดีต นักประวัติศาสตร์ไทยรุ่นลายครามทั้งหลายไม่เคยมองข้ามบทบาท ของลัวะ/ละว้า อีกทั้งได้ประเมินสถานภาพและบทบาทของลัวะ/ละว้า สูงกว่านักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่หลายเท่า

นับตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2478 สมเด็จพระเจ้าบรมเธอ กรมพระยาดำรงราชานุ ภาพได้ทรงมีพระวินิจฉัยเรื่อง "ละว้า" ถวายสมเด็จพระเจ้าบรมเธอ เจ้าฟ้ากรมพระยารัศมิ ฐานุวัตติวงศ์ ว่า

"แต่ที่เรียกชาวล้านนาล้านช้างว่าลานั้น ไม่ใช่ตั้งชื่อขึ้นใหม่ ที่เรียก ด้วยเข้าใจว่าเป็นลาวชาวประเทศนั้นสืบมาแต่เดิมเท่านั้นเอง หากมีคำถาม ว่าถ้าชาวมณฑลพายัพและมณฑลอุดร-อีสาน ปัจจุบันนี้มีเชื้อลาว พวกไหน

เล่าที่เป็นลาว ลาวอยู่ที่ไหน ข้อนี้ตอบได้ว่า มนุษย์พวกที่เราชาวกรุงเทพฯ เรียกว่า "ละว้า" และชาวมณฑลพายัพเรียกว่า "ลัวะ" นั้นเองคือลาวเดิม มีหลักฐานหลายอย่างที่จะนำมาพิสูจน์ให้เห็นความจริงได้ คือ

มนุษย์ชาติต่างๆ ที่เป็นชาวประเทศสยามนี้ มีแต่ไทยกับละว้าที่ตั้งภูมิลำเนาอยู่ทั่วประเทศ เป็นละว้าอยู่ตามป่าเขาแห่งละเล็กละน้อย แม้ทุกวันนี้ก็มีพวกละว้าอยู่มากกว่ามณฑลอื่น ส่อให้เห็นว่า พวกละว้าเป็นชาวประเทศชั้นเดิม ...

ครั้นพวกไทยลงมาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในประเทศนี้ พวกละว้าที่ไม่อยากอยู่ในอำนาจไทย ก็พากันอพยพหลบหนีกันไปอยู่ตามป่าตามเขา พวกละว้าที่ยังคงอยู่ในบ้านเมืองนานเข้าก็สูญเสียพันธุ์ ด้วยสมพงศ์วงศ์วารกลายเป็นไทยไป จึงเหลือแต่ละว้าตามป่าตามเขาแห่งละเล็กละน้อย ถึงกระนั้นก็มีแพร่หลายไปในภูมิลำเนายิ่งกว่ามนุษย์จำพวกอื่นที่เป็นชาวสยามนี้...

ไปอ่านหนังสือเก่าได้ความว่า แต่ก่อนเพียงในสมัยกรุงศรีอยุธยา ยังมีพวกละว้าอยู่ปะปนกับไทยในบ้านเมืองมาก ยกอุทาหรณ์ในเรื่องเสภาก็กล่าวว่าบ้านละว้าอยู่ในที่ไกล ๆ กับเมืองสุพรรณ...

ตรวจเรื่องพงศาวดาร ถอยหลังขึ้นไปเพียงแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ก็ปรากฏว่าในสมัยนั้นยังมีพวกละว้าตั้งบ้านเมืองอยู่เป็นอิสระในแถบภูเขาระหว่างเมืองตากกัยเชียงใหม่ ได้แต่งกองทัพขึ้นไปบังคับให้เจ้าเมืองละว้ามาขึ้นกรุงศรีอยุธยาได้หลายเมือง...

ตรวจถอยหลังต่อนั้นขึ้นไปถึงในตำนานโยนก (ของพระประชาภิจักร จักร แซ่ม บุญนาค) ตอนพิงควงศ์ ก็กล่าวว่า เมื่อร่วมสมัยกับพระเจ้าอนุสรณ์ครองเมืองพุกามนั้น มีแต่ละว้าสืบทอดพระเจ้าลาวจักรราชได้ครองประเทศล้านนาสืบมาหลายชั่ว...

จึงลงเนื้อเห็นว่า พวกละว้าเป็นชาวประเทศสยามเดิม เมื่อก่อนชนชาติไทยลงมาตั้งภูมิลำเนา ...

หม่อมฉันขอถวายความข้อนี้ทรงพิจารณา"

(สาส์นสมเด็จพระ เล่ม ๖ : ๑๕-

๒๕)

พระมติของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ พระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย ผู้ทรงเป็นต้นตำรับของสำนักประวัติศาสตร์แนวจารีตนิยม ที่ว่า "พวกละว้าเป็นชาวประเทศสยามเดิม เมื่อก่อนชนชาติไทยลงมาตั้งภูมิลำเนา ..." ดูจะมีหลักฐานทางวร

รณคดีมารองรับ ดังปรากฏว่าในแดนสยาม โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคกลาง อันเป็นที่ตั้งของ อาณาจักรทวารวดีเดิมนั้น ร่องรอยของ ละว้า ใช่ว่าจะหาไม่พบ ยิ่งถ้านำคำ ละว้า มา เชื่อมโยงกับชื่ออาณาจักร ละโว้ หรือ ลวปุระ ที่เรียกกันว่า ลพบุรี ในปัจจุบัน และนัก ประวัติศาสตร์โบราณคดีถึงกับกำหนดยุคสมัยเป็นชื่อเรียกเฉพาะว่า "สมัยลพบุรี" อันเป็น ประวัติศาสตร์ยุคค่อนข้างยาวไกล ความข้อนี้จะได้วิเคราะห์เจาะลึกในบทต่อ ๆ ไป

สำหรับในช่วงประวัติศาสตร์ยุคใกล้ คือ "สมัยรัตนโกสินทร์" มีวรรณคดีไทย ที่ รจนาขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ อย่างน้อยที่สำคัญสองเรื่อง คือ **เสภาเรื่องขุนช้าง ขุนแผน** กับ **โคลงนิราศสุพรรณ** กวีผู้รจนาได้พรรณนาถึง "ชาวละว้า" ไว้ ในลายตา ของ "ชาวกรุงรัตนโกสินทร์" นั้น เห็นว่า "ชาวละว้า" เป็น "ชาวป่า" มาตั้งแต่ระยะต้นกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว ทศนคติที่ดูถูกเหยียดหยาม "ละว้า" ว่าเป็นชาวป่า และถือตนว่าเป็น "ชาวกรุง" แสดงว่า การลงหลักปักรากเป็น "ชุมชนละว้า" แถบภาคกลาง โดยเฉพาะ จังหวัดกาญจนบุรีและสุพรรณบุรีนั้น น่าจะมีมาตั้งแต่ก่อนตั้งกรุงรัตนโกสินทร์

อาจย้อนความตามรอย "ละว้า" ในวรรณคดีรัตนโกสินทร์ ได้ว่า เมื่อครั้งขุนแผน เดินทางดั้นด้นเข้าไปในป่า จนกระทั่งไปพบนางบัวคลี่นั้น

ขุนแผนพบใครในป่า ?

คำตอบก็คือ พบ "พวกละว้า" อยู่กันเป็น ชุมชน ขนาดใหญ่ มีวัฒนธรรมอันเป็นอัตลักษณ์ของตนเองแล้ว ดังความในบทประพันธ์ว่า:

"พวกละว้าป่าเถินเดินตามกัน สาวสาวทั้งนั้นล้วนใส่เสื้อ
ทาชม้นเหลืองจ้อยลอยผิวเนื้อ เป็นชาติเชื้อชาวป่า
พนาลี"

(ขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๑๙)

ที่น่าสนใจก็คือ "ชาติเชื้อชาวป่าพนาลี" ในลายตาของผู้นิพนธ์เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน ผ่านมุมมองของ "ขุนแผน" นานทหารเอกแห่งกรุงศรีอยุธยา นั้น "สาวสาว" ล้วน แต่ "ใส่เสื้อ" แล้ว แถมยังมีวัฒนธรรมของตนเองในการใช้สมุนไพรรักษาผิว ถึงขนาด "ทาชม้นเหลืองจ้อยลอยผิวเนื้อ" ที่เดียวเขียว แสดงว่าชุมชนละว้า (ชาวป่า) ภาคกลาง แม้จะ อยู่ในป่า หาใช่ผู้ไร้วัฒนธรรมไม่

ด้วย การใช้มุมมองทางมานุษยวิทยาการแพทย์ ยังช่วยเผยประเด็นให้ถนัดชัดแจ้งด้วยว่า แท้จริงชาวละว้าที่เป็น ชาวป่าพนาลี ในลายตาของชาวกรุงนั้น มี "วัฒนธรรมร่วม" กับชุมชนภาคกลาง อาทิ กรณีของนางวันทอง เมื่อถึงตอนกำเนิดพลายงาม ก็มี ภาพสะท้อนให้เห็นว่า เป็นชุมชนที่ใช้ ไพล ใช้ ชม้น ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

"ช่วยฝนไพลให้เหลวเร็วเร็วเข้า อีเปเลอาชนล้างหน้าออกมา"

แก้คันน้ำรำรดหมตราคี

ช่วยขัดสีไหมขมิ้นสิ้นเป็นขาม"

(ขุนช้างขุนแผน ตอนกำเนิด

พลายงาม)

ครั้นเมื่อพลายงามเติบโตใหญ่ กระบวนการเรียนรู้ของพลายงามเป็นการเรียนรู้โดย
การถ่ายทอดจากญาติผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิดโดยตรง คือ นางทองประศรี

"อันเรื่องราวพลายงามน้อย

ค่อยเรียบร้อยเรียนรู้ครูทอง

ประศรี

ทั้งหอมไทยได้สิ้นกียินดี

เรียนคัมภีร์พุทธเทพพระเวท

มนต์

ปักมั่งตั้งตัวนะปัดตลอด

แล้วถอนถอดถูกต้องเป็น

ล่องหน

หัวใจกริดิทธิเจเสน่ห์หลก

แล้วร่ายมนต์เสกขมิ้นกินน้ำ

มัน"

(ขุนช้างขุนแผน ตอนกำเนิด

พลายงาม)

ข้อที่น่าสังเกตก็คือ ผู้หญิง ของชุมชนภาคกลางนี้ เช่นกรณีนางทองประศรี เป็นผู้
หนังสือทั้งหอมไทย และรู้เวทมนตร์ถึงขั้น "ใช้เป็น" และ "ถ่ายทอด" วิชาให้ผู้อื่นได้ ในกรณี
นี้ก็คือ ถ่ายทอดให้กับหลานชายของตนเอง วิชาอาคมเหล่านี้ มีลักษณะเป็นไสยศาสตร์ มี
ทั้งเวทมนตร์และการทำเสน่ห์เสน่ห์ลึกลับกับ นางทองประศรี ไปได้วิชานี้มาจากไหน คงไม่
ได้รับมาจาก "วังหลวง" แห่งกรุงศรีอยุธยาอย่างแน่นอน ดังนั้น วิชาอาคมของนางทองประ
ศรี ก็น่าจะเป็น "ภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิม" ของ "ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม" แห่งแดนสยามภาค
กลางนั่นเอง

ถ้าเช่นนั้น ใครเป็นเจ้าของพื้นที่ ที่อยู่มาแต่ก่อนเก่า และเป็นเจ้าของภูมิปัญญานี้
?

ภูมิปัญญาดังกล่าวครอบคลุมไปถึงวัฒนธรรมการทำศพ ที่มีการอาบน้ำศพ แล้ว
ทาสี ขมิ้น ใช้ผ้าขาว "ห่มสิดราสัง"

"อาบน้ำศพแล้วทาสี

ผ้าขาวห่มสิดราสังมัน"

(ขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๒)

แล้วก็ยังรวมไปถึง วัฒนธรรมการแต่งตัว ที่มีการถอนไรผม ใช้แบ่งกระแจะจันทร์
และขมิ้น อันเป็นสิ่งที่ขาดเสียมิได้ในการรักษาผิวพรรณ

"เคยสบายก็จะคลายไป

รอยไรจะทิ้งรกรทราตรี

กระจะแบ่งแห่งใดทั้งดาปี

ขมื่นมีก็จะหมองไม่หม่นเทา"

(ขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๘)

ที่สำคัญก็คือ สังคมของขุนช้างขุนแผน เป็นสังคมที่รู้จัก ว่าน และใช้ ว่าน กัน
อย่างเป็น "ผู้รู้" และเป็นเจ้าของ "วิชา"

"แล้วพี่จะเสกประสมว่าน

ให้ทนทานอาวุธเป็นถั่วถั่ว"

(ขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๘)

"แล้วแก้ห่อข้าวหอมที่ย้อมว่าน
แข็ง"

เหวี่ยงว่านต้องปวดดังกรวด

(ขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๑๗)

ตัวขุนแผนเองจัดเป็นผู้เชี่ยวชาญอย่างยิ่งในการใช้ว่าน ประกอบกับวิทยาอาคม
และคาถาต่าง ๆ ชนิดที่หาผู้เทียบเทียมได้ยาก

ไม่เพียงแต่ขุนแผน ตัวละครในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ล้วนแต่เป็นผู้รู้เรื่องว่าน
และใช้เป็นทั้งสิ้น

"แต่รุ่นหนุ่มคุมใหญ่ไม่อาบน้ำ

เพื่อดำแต่ว่านยามาขัดสี

ไม่นอนด้วยภรรยาทั้งดาปี

ต่อศึกมีเมื่อไหร่ได้อาบน้ำ

จะไปทัพจึงหาบรรดาว่าน

มาเสกอ่านอาคมถมนำ

เครื่องกลางตะกรุดลงองค์คุ้ม

บริกรรมเสกเป่าเข้าทันใด

แล้วดักน้ำดินท่ามาใส่ขัน

หยิบเครื่องอาณว่านนั่นเอาลง

ใส่

เห็นประจักษ์วัคได้ใส่หัวพลัน

เสกเด็ดพล่านดังตั้งไฟ

(ขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๒๙)

"ไฟดับกลับพรมด้วยน้ำว่าน

กายแข็งขันทนทานขึ้นหนัก

หนา

อยู่คงสารพัดคัสตรา

มึงม้าก็ลงให้คงทน"

(ขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๔๐)

"ลูปได้ว่านยาทาน้ำมัน

คงกระพันเคียววงาสารพัน

(ขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๔๒)

ว่านสมุนไพร ความหลากหลายทางชีวภาพในแถบละโว้ภาคกลาง

หันมาพิจารณาความหลากหลายทางชีวภาพ โดยใช้มุมมองทางชาติพันธุ์วิทยา
บ้าง

จากการตรวจสอบกับวรรณคดีฉบับอื่น ๆ เพื่อสืบค้นว่า กลุ่มชาติพันธุ์ใดในพื้นที่ภาคกลางของแผ่นดินสยาม เชี่ยวชาญเรื่องการใช้วานบ้าง ก็ได้พบว่า แท้ที่จริงนั้นในพื้นที่ภาคกลางโดยเฉพาะจากหลักฐานที่พบ คือ ละแวกสุพรรณบุรี ละว้า เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่รู้จักวาน ใช้วานเป็น โดยที่การใช้วานของชุมชนละว้า ถือเป็น "วิทยาอาคม" อย่างหนึ่ง จัดว่าเป็น "ภูมิปัญญาท้องถิ่น" ของชุมชนละว้าในพื้นที่นั้น ดังปรากฏใน โคลงนิราศสุพรรณ ของท่านกวีสุนทรภู่ ดังนี้

● ตามตลบพลบค่ำคลุ้ม

ปาว่านย่านหย่อมดง

ตามเกรียงเลียงลัดลง

หักฮ่างค้ำที่ถ้ำ

● เกรียงว่าปาว่านร้าย

เสือบักล้ามากลัว

เข้าชิดพิศมืดมัว

ต้องย่างค้ำไฟร้าน

● เหมือนรู้ดูนวานสว่าง

เลื่อมลูกทุกที่ตรง

มืดมิดยี้ดสว่างวง

คิดใครไปเที่ยวคัน

● เกรียงห้ามยามหว่านลูก

แก้อย่างไรไม่คลาย

จำหยุดสุดเสียตาย

ริมห่างหว่างชอกขุ่ม

● ดึกตื่นขึ้นขุ่มไม้

พร่ำพร่ำน้ำค้ำพรหม

กลืนวานชานสงลม

ยังมีดครีตสว่างกล้า

● หากครูรู้แก้ววาน

เสกขม้นกินจึงนอน

เกรียงเมาเหล้าลูกถอน

เมาส่างต่างกราบไหว้

พุ่มพง

แดนลว้า

แหล่งฮ่วย กวยแฮ

ถิ่นน้ำล้าธาร ฯ

ควายจัว

กลืนวาน

เมาชบ สลบแฮ

รอดได้ไม่ตาย

กลางดง

เกิดขึ้น

วานชื่อ กระสือ แฮ

ขุดบ้างกลางคืน ฯ

ถูกตาย

คลั่งคลุ้ม

ดูอร่าม วามเฮย

สว่างหว่านดำนดง

ไพรพนม

พร่างฟ้า

กระหลบกรุ่น อุ่นเฮย

กลืนกลุ้มคลุ้มเมา ฯ

ท่านสอน

นั่นได้

ให้ชะม้น กินแฮ

ว่าขม้นกินหาย ฯ

● ยามสามยามพิศ <u>หว่าน</u>	ชานซิม
เพลงดับกรับเสียงกระหึ่ม	เห่าหือ
<u>ว่าน</u> คนบ่นพึมพำ	พูดค่าง ห้างแยะ
กบเขียดเขียดอึ้งอ้อ	อึ้งร้องซ้องเสียง ฯ
● กาแก่แต่แว่วแห้ว	แจ้วเสียง
ไก่อึกถูกเจี๊ยบเรียง	รอบห้าง
หนุ่มฟังนั่งมองเมีย	หมายไก่ ไก่ไล่แฮ
<u>เกรียง</u> ใส่ไฟค่างหล้า	ดับกลิ่นยา ฯ
● <u>เกรียง</u> ชวนจวนสว่าง <u>หว่าน</u>	ชานแสง
ต่อแดดแดดแสงแขง	ค่อยเศร้า
อยู่ซิดพิศร้ายแรง	ร้อนทั่ว ตัวเอย
หนีออกนอกดงเข้า	<u>เขตรั่ว</u> พาเดิน ฯ

แม้ว่าในบทโคลงนิราศสุพรรณ ที่ได้คัดมาข้างต้น กล่าวถึง สองกลุ่มชาติพันธุ์ คือ เกรียง กับ ลัวะ แต่เนื้อความก็ระบุอย่างจำแนกให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า ชาวเกรียง เป็นฝ่ายหวาดเกรงการใช้ว่านและปาวานของ ชาวลัวะ โดยที่บุคคลภายนอกผู้เหยียบย่างเข้า เขตรั่ว จะต้องเป็นผู้รู้จักวิธีแก้พิษว่าน และวิธีแก้พิษว่านที่ได้ผลชะงัดที่สุดก็คือเสกขมิ้นกินเข้าไปดับพิษว่านที่ชานซิมเข้าไปในร่างกาย

ขุนแผน กับ ชุมชนละว้าภาคกลาง

เรื่องราวของขุนช้างขุนแผน จัดอยู่ในบริบทสังคมที่เคยเข้าใจกันง่าย ๆ ว่าเป็น "สังคมไทย" ภาคกลาง แต่ตามตรรกะที่นำเสนอมาข้างต้น ขุนแผน หรือ พลายแก้ว นั้นเกิดในบริบทสังคมที่ใช้ ขมิ้น มาแต่แรกเกิด

" <u>ทาขมิ้น</u> แล้วใส่กระดังงาร้อน	ใส่เบาะให้นอนเอาผ้าห่ม
นุ้ยตายายสบายชม	เรือนผมน่ารักดังผักบัว
เอาขึ้นใส่อุ้มาแล้วแกว่งไกว	แม่เข้านอนไฟให้ร้อนทั่ว
เดือนหนึ่งออกไฟไม่หมองมัว	<u>ขมิ้น</u> แบ่งแต่งตัวน่าเอ็นดู"
(ขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๑)	

หากใช้มุมมองทางมานุษยวิทยาและชาติพันธุ์วิทยาเข้ามาศึกษาวิเคราะห์ลักษณะทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมของขุนแผน ยากที่จะบิดผันเป็นอื่นไปได้ ไม่ว่าจะเป็น

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ชาติพันธุ์ - พื้นที่สุพรรณบุรีอันอุดมด้วยป่าว่าน และ
ลักษณะทางภูมิปัญญาชาติพันธุ์ - ภูมิปัญญาของชุมชนที่ใช้ว่านในชีวิตประจำวัน
ขุนแผนจึงน่าจะเป็น พระเอกจากชีวิตที่มีตัวตนอยู่จริง เป็นประชากรผู้อยู่อาศัย
อยู่ในชุมชนทั้งถิ่นดั้งเดิม ที่ยังแน่นแฟ้นด้วย กลิ่นอายละว้า วัฒนธรรมละว้า รวมไปถึง ภูมิ
ปัญญาละว้า และ ความหลากหลายทางชีวภาพ ในดินแดนละว้า

ลองอ่านบทประพันธ์ที่เกี่ยวกับตัวขุนแผน และความถนัดเฉพาะตัวของขุนแผน
อีกสักหลาย ๆ บท

"เออว่ากระนี้พี่ชอบใจ

จะแต่งตัวพิมไปให้เหมาะเหม็ง

เสื้อหมวกย้อมว่านยาผ้ากางเกง

เกรงแต่งจะขึ้นมาหาไม่เคย"

(ขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๑๙)

"เริ่มขัดผมมองโสมคาคาดดอกจอก

แล้วประจงไฟกประเจียดประจุฤทธิ์

ใส่เสื้อลงเลขยันต์ย้อมว่านยา

เสกจันทร์เจิมหน้าประกาศิต"

(ขุนช้างขุนแผน หน้า ๖๗๘)

"แล้วร่ายคาถาหาเวท

ปรุงเครื่องวิเศษทุกสิ่งสรรพ

ว่านยาพระประเจียดมงคลนั้น

ตระกรุดโทนน้ำมันอันเรืองฤทธิ์"

(ขุนช้างขุนแผน หน้า ๖๙๔)

หากตั้งใจง่าย ๆ ถามว่า ขุนแผนเป็นใคร ? สังกัดอยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์-กลุ่ม
วัฒนธรรมใด? ไทย กะเหรี่ยง พม่า ละว้า มอญ ?

คำตอบจะเป็นอื่นไปได้ยากมาก ตามนัยยะแห่งตรรกะข้างต้น

ทั้งโดยตรรกะแห่ง ภูมิศาสตร์ป่าว่าน และตรรกะแห่ง ภูมิปัญญาการใช้ว่าน ใน
แง่เป็นสมุนไพรและวิทยาอาคม

ขุนแผนเป็นละว้าอย่างแน่นอน และ

สังคมขุนช้างขุนแผน ก็ย่อมเป็น ชุมชนละว้าภาคกลาง ที่อาจสืบเนื่องมาแต่สมัย "
กรุงเทพมหานครคีรีอยุธยา"

ใครเป็นชนพื้นเมืองของอาณาจักรทวารวดี ?

ก็ละว้านั่นเอง !

ตามรอย ลัวะ/ละเวอะ/ละว้า ในปริมนทลไทย-ญวน-พม่า

ในส่วนของการภาคเหนือ นั้น ชื่อน่าสังเกตประการสำคัญก็คือ ชุมชน ลัวะเมือง
น่าน ถิ่นผีสายแม่ และสืบสกุลสายแม่ มีโครงสร้างสังคมและระบบความเชื่อที่ใกล้เคียงกับ
ลัวะในวรรณกรรมและตำนานล้านนาแต่โบราณ จึงน่าจะเป็นที่พวกสืบเชื้อสายจากชาว

ละว้าดั้งเดิม ตั้งแต่สมัยต้นพุทธกาล ตามพระวินัยของสมเด็จพระมหาเถรเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ตรงกันข้าม ชุมชน ละว้าแม่แจ่ม แม่สะเรียง และ แม่ฮ่องสอน ถือผีสายพ่อ และ สืบสกุลสายพ่อ มีโครงสร้างสังคมและระบบความเชื่อเช่นเดียวกับ ชาวว่า ในยูนนานและพม่า ละว้าในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ชีกรับด้านตะวันตก จึงน่าจะเป็น ละว้ารุ่นใหม่ ที่ได้โยกย้ายถิ่นฐานเข้ามาในเขตแดนประเทศไทยในระยะหลัง ไม่เกินสมัยอยุธยา และโดยเฉพาะต้นรัตนโกสินทร์ ละว้าเหล่านี้ดูเหมือนจะมีบรรพชนร่วมเชื้อสายกับพวก ว่า ชาวป่า หรือที่สิบสองปันนาเรียก "ว่าฮ้าย" เพิ่งเลิกล่าหัวมนุษย์เมื่อเหมาเจ๋อตงนำการปฏิวัติมาถึงแดนว่า

มีความเป็นไปได้อย่างยิ่งว่า ลัวะเมืองน่าน ที่ยังคงถือผีสายแม่ อาจสืบเชื้อสายมาจากชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิม ตั้งแต่สมัยปู่เจ้าและย่าแม่ลาวจก ซึ่งอาจารย์ มานิต วัลลิโกดม วิเคราะห์ว่าถิ่นฐานดั้งเดิมที่อยู่แคว้นจก มณฑลเสฉวน มีการอพยพโยกย้ายถิ่นฐานลงใต้เรื่อยมาจนกระทั่งถึงแดนล้านนาและล้านช้างตั้งแต่สมัยต้นพุทธกาล หรือกระทั่งก่อนหน้านี้

ความสัมพันธ์ละว้า-ไท ที่ดำเนินมาอย่างยาวนานแนบแน่น ค่อนไปทางสมพงศ์ สมพันธ์กันมากกว่าการทำศึกสงคราม หลักฐานทางเอกสารประวัติศาสตร์ โบราณคดี เช่น กลองมโหระทึกและหม้อไหเบญจที่ทำได้ด้วยบรอนซ์ ที่มีใช้ร่วมกัน บ่งชี้ว่าละว้า-ไท น่าจะเป็นเผ่าพันธุ์ที่เป็นพันธมิตรกันมาแต่โบราณกาล และอาจสืบเชื้อสายมาจากพวกเยว่ หรือ ไปเยว่ (Pai Yue) ที่ทางการจีนอ้างถือว่าเป็นชนป่าเถื่อนอารยะ เอกสารตะวันตกจึงเรียกพวกไปเยว่ตามโลกทัศน์ตามจีนอ้าง ว่า "The Hundred Barbarians" (อ่าน ชลธิรา สัตยาวัฒนา, *ประวัติศาสตร์ไปเยว่ : การสืบสานเชิงมานุษยวิทยา* (2541))

การศึกษาเพื่อสืบสาวประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ทั้งในแง่ มานุษยวิทยาและสหวิทยาการ จะเป็นเครื่องมือช่วยให้การดูถูกเหยียดหยามทางด้านเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ลดลง การสืบสานประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ของชุมชน "ชาวป่า" อาจเป็นเครื่องมือช่วยไขความกระจ่างเรื่องความเป็นมา "ชาวสยาม" และ "ชาวไท-ไทย" เมื่อวิเคราะห์ให้ถึงที่สุดแล้ว เราจะพบว่า การผสมผสานทางชาติพันธุ์ได้ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน โดยเฉพาะทางตอนใต้ของประเทศไทยและดินแดนอันเป็นที่ตั้งของประเทศไทยปัจจุบัน

ปัจจุบัน ยากที่จะพบว่าชุมชนชาติพันธุ์บริสุทธิ์ที่เป็น "หนึ่งเดียว" ความเป็นไทและคนไทยก็เช่นกัน ได้กลายชาติเป็นชุมชนพหุลักษณะ (Plural Society) ไปแล้ว ในท่ามกลางของสายธารประวัติศาสตร์อันยาวนาน

การทำความเข้าใจ สิทธิชุมชนล้านนา ก็คงจะเลี่ยงไม่พ้นที่จะต้องยอมรับความเป็นจริงทางสังคมลักษณะดังกล่าว การตระหนักถึงและการให้น้ำหนักความสำคัญกับสิทธิชุมชนล้านนาทั้งในอดีตและปัจจุบัน จึงน่าจะอยู่ที่ความเข้าใจในสายวัฒนธรรมร่วมเชื้อสายที่สัมพันธ์กันมายาวนาน มากกว่าความเชื่อว่ามีเผ่าพันธุ์ใดบริสุทธิ์ ซึ่งหาว่ามี

ส่วนการแก้ปัญหาสิทธิชุมชนล้านนาที่เป็นคดีความอยู่ในปัจจุบัน ก็คงจะต้องมีการปรับกระบวนการร่วมกันใหม่ทั้งหมด ทั้งฝ่ายเจ้าหน้าที่บ้านเมือง อำนาจอรัฐและกลไกรัฐ รวมถึงฝ่ายประชาชนด้วยกัน

“ว่าแดง” คือใคร ?

ชุมชนว่า ในยูนนาน ที่อยู่ในประเทศจีนปัจจุบัน กับ ชุมชนว่า ในประเทศพม่า ปัจจุบัน มีภาษาและวัฒนธรรมคล้ายคลึงกัน และอาจกล่าวได้ว่ามี *อัตลักษณ์* ใกล้เคียงกันมาก ทั้งในด้านระบบความเชื่อ (ศาสนาผี หรือ ลัทธิความเชื่อดั้งเดิม ที่เรียกในภาษาอังกฤษว่า Animism) โครงสร้างสังคม และ พิธีกรรม ซึ่งต่างมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

ชุมชนว่าทั้งสองแห่งนี้ใช้ ภาษาว่า (Waic language) ร่วมกัน สามารถสื่อสารทำความเข้าใจกันได้โดยง่าย ภาษาว่า เป็นภาษาย่อยที่อยู่ในภาษาตระกูลมอญ-เขมร หรือที่เรียกกันในวงวิชาการภาษาศาสตร์ว่า ภาษาตระกูลออสโตรเอเชียติก (Austroasiatic languages) ซึ่งมีถึงประมาณ 150 ภาษา กระจายอยู่ทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้บนภาคพื้นทวีป นอกจากนี้ยังมีพบในบริเวณตะวันออกของประเทศอินเดีย แถบแนวภูเขา Khasi ในชุมชนที่มีชื่อเรียกตามชื่อชาติพันธุ์ว่า Khasi ด้วย และยังพบว่าการกระจายตัวไปถึงหมู่เกาะ Nicobar ในมหาสมุทรอินเดีย (สุริยา รัตนกุล 2537) ในส่วนของภาคพื้นทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น ครอบคลุมพื้นที่ในบริเวณมณฑลยูนนานของประเทศจีน ในรัฐว่า และรัฐฉาน ของประเทศพม่า ในตอนเหนือของประเทศไทย ในพื้นที่บริเวณลาวเหนือลาวได้ ต่อไปจนถึงเวียดนามเหนือและเวียดนามใต้

ชาวว่าในพม่า ที่รู้จักกันในเมืองไทยว่า ว่าแดง กับ ชาวว่า หรือ อาหว่าในยูนนาน จัดเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันที่ถูกแบ่งแยกให้อยู่ในสองประเทศ-สองวัฒนธรรมด้วยเหตุผลทางการเมืองในยุคล่าอาณานิคมดังได้กล่าวแล้วในเบื้องต้น ส่วนที่อยู่ในประเทศจีนได้ถูกดูดกลืนให้เข้าร่วมอยู่ในโครงสร้างทางการเมืองใหญ่ของสาธารณรัฐประชาชนจีน แต่ทางการจีนก็มีการจัดตั้งโครงสร้างการเมืองระดับท้องถิ่น ให้ อาหว่า (ชาวว่า) หรือ ว่าจุ (จว่า-ชุมชนว่า) สามารถมี เขตปกครองตนเองชนชาติว่า (Wa Autonomous Region) ได้ ณ บริเวณเทือกเขาอาหว่าซาน ในมณฑลยูนนาน ภายในชุม

ชนอาหว่าในปัจจุบันจึงใช้ภาษาจีนเป็นภาษากลาง และสามารถพูดกันได้อย่างคล่องแคล่วเพื่อการติดต่อสื่อสารกับเขตอื่น ๆ และโลกภายนอก แต่ขณะเดียวกัน ภายในครอบครัวของว่าจู่ ก็ยังคงรักษาภาษาว่าดั้งเดิมไว้ได้ เยาวชนอาหว่าส่วนใหญ่ยังคงพูดภาษาว่าในชีวิตประจำวัน ในสถาบันชนชาติแห่งมณฑลยูนนาน มี ภาควิชาว่าศึกษา (Wa Studies) มีผู้เชี่ยวชาญเรื่องว่า ทั้งที่เป็นชาวอาหว่าเอง และนักวิชาการจีนที่สนใจศึกษาเรื่องว่า มีงานวิจัยเกี่ยวกับชนชาติว่าที่เป็นจำนวนมากที่เขียนและจัดพิมพ์ไว้แล้วอย่างดี เป็นภาษาจีน แต่ส่วนที่แปลเป็นภาษาอังกฤษยังมีน้อยมาก

ในทางกลับกัน ว่าแดงในพม่า ซึ่งถ้าจะเรียกให้ถูกต้องและอย่างให้เกียรติกัน ควรจะเรียกว่า ว่าแห่งรัฐว่า มากกว่า เพราะเดิมชุมชนว่าเหล่านี้ (ซึ่งเป็นพวกเดียวกับว่ายูนนาน) มี รัฐอิสระ เป็นของตนเอง ในเอกสารบันทึกประวัติการยึดครองดินแดนแถบตะวันตกของอังกฤษ โดย Sir James George Scott (Scott 1896) ก็ยังเรียกชุมชนว่าละแวกนี้ว่า Wa State และระบุชัดเจนว่า รัฐว่า มีลักษณะเป็น สมาพันธรัฐ หรือ Confederated States ประกอบด้วยแคว้นแคว้นหัวเมืองน้อยใหญ่ ก่อนหน้าที่อังกฤษจะเข้ายึดครองพม่าและปักปันเขตแดน ว่าเหล่านี้ แม้ในระยะเวลาที่พม่าตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษแล้ว ก็ยังคงสามัคคีกันรวบรวมพลังชาวว่าต่อสู้เพื่อปลดปล่อยตนเอง ทั้งจากการยึดครองของอังกฤษและการครอบงำของสหภาพพม่า

ก่อนหน้านี้ประมาณสิบกว่าปี ว่าเหล่านี้ยังคงติดอาวุธทางความคิดด้วยลัทธิมาร์กซ์-ลัทธิเลนิน และความคิดเหมาเจ๋อตง ดำเนินการต่อสู้ด้วยอาวุธอย่างเข้มแข็ง มีความสัมพันธ์ที่ดีและได้รับความสนับสนุนจากพรรคคอมมิวนิสต์จีน แต่วิกฤตศรัทธาที่มีต่อค่ายสังคมนิยมและความเปลี่ยนแปลงของระบบโลก ทำให้ชาวว่าติดอาวุธผู้เอี้ยกหัวเหิมหาญจำเป็นต้องวางอาวุธ และปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์และการจัดระเบียบโลกใหม่

ว่าเหล่านี้ คือ “ว่าแดง” ที่ดูเหมือนทางการเมืองไทยและสื่อวิทยุโทรทัศน์รวมทั้งหนังสือพิมพ์ในปัจจุบัน ช่วยกันเอาขาดป้ายสีให้แดงเด่นยิ่งขึ้นในข้อหา “ค้ายาบ้าและยาเสพติด” พวกเขาจึงยิ่งตกเป็นจำเลยของสังคมไทย และ“สิ้นไร้” หนักหน่วงยิ่งขึ้น ด้วยอิทธิพลของสื่อสมัยใหม่ เกียรติภูมิและศักดิ์ศรีของชาวว่า ซึ่งสืบทอดมาจากเผ่าพันธุ์ละว้าโบราณในดินแดนอุษาคเนย์ ดูเหมือนจะถูกทำลายโดยเกือบสิ้นเชิง

ชุมชนว่ายูนนาน

ชาวว่าแห่งยูนนาน แท้ที่จริง คือ ผู้ที่สืบเชื้อสายมาจาก ชาวละว้า โบราณกลุ่มหนึ่ง ตั้งหลักแหล่งอยู่บริเวณต่อเนื่องระหว่างเทือกเขาอาหว่าซานและปะลังซาน บริเวณ